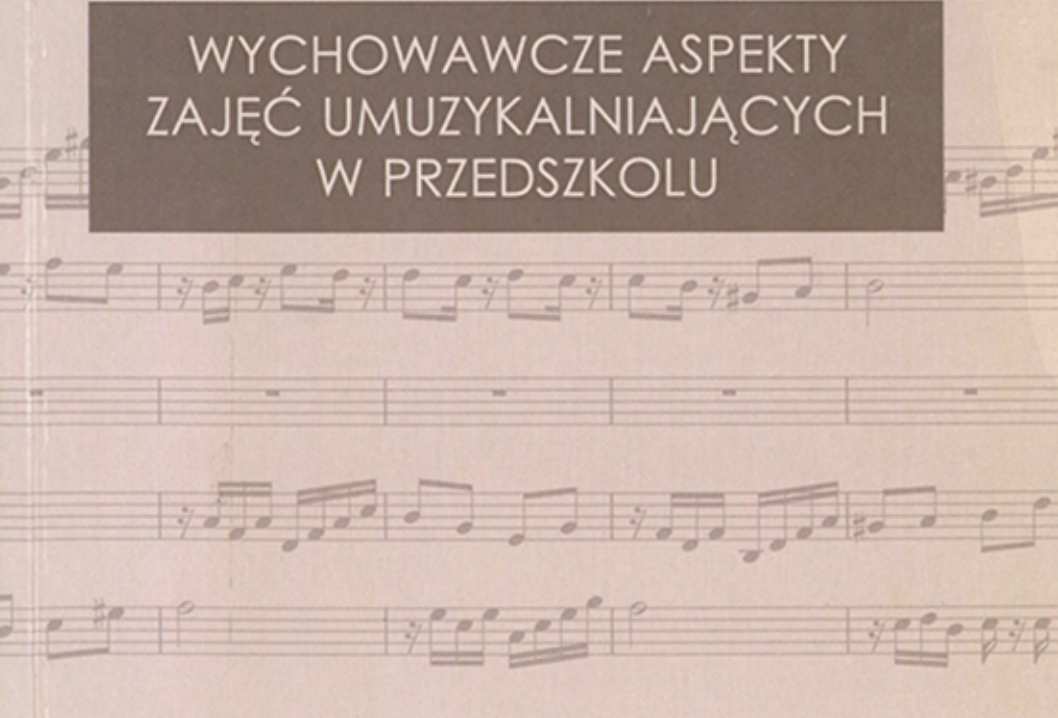

Lidia Kataryńczuk-Mania

WYCHOWAWCZE ASPEKTY
ZAJĘĆ UMUZYKALNIAJĄCYCH
W PRZEDSZKOLU

Uniwersytet Zielonogórski

Wychowawcze aspekty
zajęć umuzykalniających
w przedszkolu

LIDIA KATARYŃCZUK-MANIA

Wychowawcze aspekty
zajęć umuzykalniających
w przedszkolu

Zielona Góra 2009

RADA WYDAWNICZA

Krzysztof Urbanowski (*przewodniczący*),
Marian Adamski, Rafał Ciesielski, Michał Drab, Andrzej Maciejewski,
Maria Fic, Beata Gabryś, Bohdan Halczak, Janusz Matkowski,
Anna Walicka, Zdzisław Wołk

RECENZJE

Krystyna Ferenz
Barbara Nowak

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra 2009

ISBN 978-83-7481-269-6

OFICyna WYDAWNICZA UNIWERSYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO

65-246 Zielona Góra, ul. Podgórna 50
tel./faks (068) 328 78 64; oficynawydawnicza@adm.uz.zgora.pl
Druk: Zakład Poligraficzny UZ

Przedszkole to miejsce pierwszej elementarnej edukacji muzycznej dzieci. Zatem należy zwrócić szczególną uwagę na możliwości, jakie stwarza muzyka w procesie rozwoju dziecka, która rozwija zainteresowania muzyczne, zdolności i umiejętności, a także skutecznie wychowuje.

Nie ma takiego momentu w życiu dziecka, aby muzyka mu nie towarzyszyła. Od chwili poczęcia przez całe życie jest w jego otoczeniu.

Muzyka to jedna z najcenniejszych sztuk, która mimo swej ulotności dociera do wszystkich sfer rozwojowych dziecka. Przedszkole jest takim miejscem, gdzie codziennie dziecko może korzystać z dóbr muzyki. Trudno wyobrazić sobie pełny rozwój emocjonalny, fizyczny, intelektualny i społeczny bez edukacji muzycznej. Jej uniwersalność ułatwia życie, wychowanie i naukę poprzez zabawę.

W swojej pracy zajęłam się umuzykalnieniem stanowiącym dział wychowania estetycznego w przedszkolu, a szczególnie jego wpływem na wychowanie społeczne dziecka sześciolatniego. Wychodzę z założenia, że treści i zadania zajęć umuzykalniających zawarte w programie wychowania przedszkolnego mogą być szerzej wykorzystane w praktyce dla celów ogólnowychowawczych.

Na podstawie przeglądu literatury i wieloletniego doświadczenia pedagogicznego doszłam do przekonania, że oddziaływanie muzyki

na dziecko poprzez zajęcia umuzykalniające w przedszkolu przynosi wiele korzyści w ogólnym rozwoju dziecka i w jego wychowaniu. Uczestnictwo dzieci w różnorodnych formach zajęć umuzykalniających sprzyja realizacji celów wychowania społecznego, takich jak: dyscyplina w grupie, współpraca i współdziałanie, samodzielność w wykonywaniu zadań, szacunek dla symboli polskości, dla pracy ludzi różnych zawodów, wyrabianie więzi rodzinnej.

Problemu wychowawczego aspektu zajęć umuzykalniających w przedszkolu nie poruszano szerzej w literaturze nie tylko metodycznej, ale i ogólnej okresu przedszkolnego. Podjęcie tego zagadnienia ma na celu ukazanie szerokiego zakresu działań muzycznych i wychowawczych...

Dziecko sześciolatnie dzięki własnej aktywności, wywołanej naturalną potrzebą poznania otaczającego świata zdobywa wiedzę o środowisku bliższym i dalszym, uczy się zachowań wobec ludzi i otaczających je przedmiotów. Dlatego też istnieje potrzeba świadomego organizowania procesu wychowania społecznego, kształtowania kultury osobistej od najwcześniejszych lat, by dziecko osiągnęło odpowiednią wrażliwość wyrażającą się we właściwym reagowaniu na bodźce społeczne.

W części pierwszej zaprezentowałam różnorodne poglądy, definicje i przesłanki teoretyczne na temat dziedziny wychowania społecznego. Widać, jak w różnych aspektach można na ten zakres działań patrzeć. Część druga zawiera zagadnienia związane z ukazaniem roli umuzykalnienia w procesie wychowania. Kolejna, trzecia część, obrazuje rzeczywisty stan realizacji zajęć umuzykalniających w przedszkolu przez nauczycieli na przestrzeni lat 1994, 2001, 2008. W rozwoju społecznym i muzycznym nauczyciel spełnia doniosłą i odpowiedzialną rolę. Uważam, że istotne było zbadanie uwarunkowań pedagogicznych w tym zakresie. Badaniami objęto w roku 1994

200 nauczycieli ze środowiska zielonogórskiego, natomiast w latach 2001 i 2008 z całego województwa lubuskiego. Łącznie przebadano 600 nauczycieli. Takich badań nie prowadzono wcześniej w województwie.

Polska koncepcja wychowania muzycznego zapewnia dzieciom wielość i różnorodność form kontaktów z muzyką, które określa się formami wychowania muzycznego. Duża liczba form aktywności muzycznej umożliwia przedstawianie każdego problemu muzycznego, a także utrwalenie wielu umiejętności w sposób wszechstronny, atrakcyjny, pobudzający uwagę dziecka różnymi bodźcami. A przy tym formy te ułatwiają przenikanie treści i kształtowanie norm zachowania społecznego.

Źródłem gromadzenia wiedzy o poglądach i pracy nauczycieli były badania ankietowe przeprowadzone w latach: 1994, 2001, 2008 wśród nauczycieli przedszkoli województwa lubuskiego (200 badanych w każdym roku, co daje łączną sumę 600 osób).

Prowadzone badania miały na celu ukazanie zmian zachodzących w przeciągu lat w zakresie przygotowania i kompetencji nauczycieli przedszkoli w realizacji zadań zajęć umuzykalniających i społecznych dzieci sześciolatków. Problem główny dotyczył roli i miejsca zajęć umuzykalniających w procesie wychowania społeczno-dzieci sześciolatków oraz charakterystyki pracy nauczycieli w tym zakresie na przestrzeni lat: 1994, 2001, 2008.

Książka adresowana jest do nauczycieli, opiekunów, rodziców tych osób, które z całą świadomością doceniają wagę i znaczenie wychowawczych aspektów realizowanych poprzez specyficzne zajęcia umuzykalniające, co może mieć dobry wpływ na przyszły poziom i jakość kultury muzycznej i osobistej. Tematyka pracy jest mało znana w literaturze, zatem Autorka ma nadzieję wzbogacić obszar wiedzy pedagogiki przedszkolnej i muzycznej.

Pragnę serdecznie podziękować prof. dr hab. Krystynie Ferenz i prof. dr hab. Barbarze Nowak za pomoc, życzliwość, cenne rady i wskazówki.

Dziękuję także tym wszystkim, którzy okazali mi wsparcie i zainteresowanie.

PROBLEMATYKA WYCHOWANIA SPOŁECZNEGO W ŚWIETLE LITERATURY

1. Zadania przedszkola w zakresie wychowania społecznego

Przedszkole stanowi ważne ogniwo systemu edukacji, pośredniczące między wychowaniem domowo-rodzinnym i szkolnym. Jest to

instytucja opiekuńczo-wychowawcza dla dzieci w wieku od 3 lat do rozpoczęcia obowiązku szkolnego; zadaniem przedszkoli jest zapewnienie dzieciom właściwych warunków rozwoju fizycznego, umysłowego, emocjonalnego i społecznego, wyrównywanie ewentualnych braków i opóźnień w tym zakresie, przygotowanie dziecka do nauki w szkole oraz pomoc pracującym rodzicom w zapewnieniu dzieciom opieki wychowawczej¹.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli² informuje, że przedszkola i oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych zapewniają opiekę, wychowanie i uczenie się w atmosferze akceptacji i bezpieczeństwa. Placówki te tworzą warunki umożliwiające dziecku osiągnięcie gotowości szkolnej. Przedszkole spełnia szereg różnorodnych funkcji.

¹ *Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000, s. 167.

² Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli i oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych, Dz.U. z dnia 31 sierpnia 2007 r. nr 157 poz. 1100, s. 1.

Społeczno-pedagogiczna funkcja pojęta szeroko obejmuje swoim zasięgiem opiekę nad zdrowiem, bezpieczeństwem i prawidłowym rozwojem dzieci, wszechstronne wychowanie i przygotowanie do nauki szkolnej oraz współpracę ze środowiskiem rodzinnym. Zdaniem Marii Burtowej³ funkcja dydaktyczna przedszkola to przekazywanie dzieciom wiadomości, wyrabianie umiejętności i nawyków, kształtowanie i rozwijanie ich zainteresowań oraz funkcji poznawczych. Przedszkole nazywa się często placówką **opiekunczo-wychowawczą**, ponieważ do jego obowiązków należy opieka nad dziećmi w zastępstwie rodziny, zaspokajanie dziecięcych codziennych potrzeb, czuwanie nad zdrowiem. Czynności opiekuńcze wplecione są w proces wychowania dzieci. Kiedy zachodzi potrzeba specjalnych zabiegów pedagogicznych w stosunku do dzieci, przedszkole podejmuje pracę **wyrównawczą, kompensacyjną**. Funkcja wyrównawcza przedszkola polega głównie na organizowaniu wzbogaconego środowiska wychowawczego i usuwaniu braków w rozwoju dzieci (terapia pedagogiczna lub praca korekcyjna – Helena Radlińska, Maciej Demel).

Jadwiga Lubowiecka⁴ określa funkcję kompensacyjną jako działanie nauczyciela wobec dzieci cierpiących z powodu złych warunków rozwojowych w rodzinach i środowiskach życia oraz z powodu wrodzonych wad fizycznych. Uważa, że jest to jedna z najtrudniejszych funkcji, którą powinno spełniać przedszkole wobec dzieci. Zaniechanie działań kompensacyjnych i wyrównawczych w pierwszej dla nich instytucji edukacyjnej skazuje je na niepowodzenia w nauce szkolnej chyba na całej drodze życiowej.

Ważne dla rozwoju i wychowania dziecka są kontakty z innymi dziećmi. Przedszkole stwarza możliwości codziennego kontaktu,

³ M. Burtowa, *Wzajemne oczekiwania rodziców i nauczycieli*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1987, nr 9.

⁴ J. Lubowiecka, *Funkcje i zadania współczesnego przedszkola*, „Wychowanie w Przedszkolu” 2006, nr 1, s. 7.

interakcji i współdziałania dziecka z rówieśnikami, a to stanowi ważny czynnik zarówno rozwoju umysłowego, jak i społecznego. Wychowanek poznaje normy społecznego funkcjonowania w innym środowisku niż rodzinne. Czas przedszkolny to zdaniem Krystyny Ferenz⁵ okres, w którym dzieci są bardzo podatne na przyjmowanie wartości. Dostarczanie im wzorów, nakazywanie norm, pierwsze próby określania i uzasadniania wartości to droga kształtowania osobowości autonomicznych, wolnych.

Funkcja **diagnostyczno-prognostyczna** obejmuje: ciągłe, systematyczne rozpoznanie aktualnych możliwości dzieci; prognozowanie zmian, czyli określanie możliwości najbliższych (tych funkcji, które się pojawiają); prowokowanie do utrudnień własnych działań, mierzenie się z wysiłkiem, przeszkodą do doskonalenia, poszukiwania nowych dróg, sposobów działania, prowokowanie do przekraczania granic; rozwijanie specyficznych dla dziecka właściwości, cech, uzdolnień, skłonności; dyskretna, subtelna pomoc dzieciom w ich wysiłku poznawania świata⁶.

Danuta Waloszek⁷ wskazuje na funkcję **rozwijająco-kształtującą** i **modyfikacyjną**, która dotyczy respektowania w wychowaniu imperatywu zabawy. Zadania wynikające z funkcji zabawowej obejmują m.in.: dawanie dzieciom szansy przeżywania radości, wskazywania sposobów organizowania działania i negocjowania jego warunków, stwarzanie szans poznania własnych kompetencji oraz okazji do poznawania drugiego człowieka.

W systemie całościowej pracy przedszkola istnieje ścisła współzależność pomiędzy poszczególnymi dziedzinami wychowania –

⁵ K. Ferenz, *Współczesne funkcje przedszkola*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1999, nr 4, s. 245-246.

⁶ D. Waloszek, *Wychowanie najmłodszego człowieka*, Zielona Góra 1996, s. 37-38.

⁷ *Ibidem*, s. 38.

wychowaniem zdrowotnym, społecznym, umysłowym, estetycznym i technicznym, które powinny być harmonijnie realizowane.

Przedszkole⁸ jest miejscem, w którym wychowanek jest kreowany na człowieka rozumiejącego innych, szanującego odrębność rasową, narodowościową, religijną. Jest placówką, która służy rzeczywistej demokracji, gdzie każde dziecko ma te same warunki rozwoju i takie same szanse odnoszenia sukcesów.

Cele, które stawia sobie program, dotyczą kształtowania i rozwijania otwartości dziecka wobec siebie, innych ludzi, świata, wobec życia. Ponadto zakładają wspomaganie i ukierunkowywanie rozwoju dziecka z wykorzystaniem jego wrodzonego potencjału i możliwości rozwojowych, dalej – doprowadzenie dziecka do takiego stopnia rozwoju psychofizycznego, jaki jest niezbędny do podjęcia nauki w szkole oraz pomoc rodzinie w opiece nad dzieckiem i w jego wychowaniu. Zadania przedszkola w zakresie wychowania społeczno-moralnego realizowane są poprzez treści programowe obejmujące tematykę związaną z uczestnictwem dziecka w życiu określonych grup społecznych: rodziny, grupy przedszkolnej, społeczeństwa.

Dziecko jako członek rodziny

Rodzina jest pierwszym środowiskiem społecznym, które ma największy wpływ na rozwój społeczny dziecka sześcioletniego. Wpływ ten przejawia się w silnej więzi uczuciowej, miłości, autorytecie. Dziecko uczy się w rodzinie prawidłowych zachowań poprzez naśladowanie i identyfikację, odpowiedzialnego podejmowania obowiązków i zadań.

Przedszkole jest ważnym ogniwem współpracy z rodzicami. Istotną formą pracy z dziećmi jest przyzwyczajanie ich do

⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania w przedszkolu dzieci 3-6-letnich*, Warszawa 1992, s. 4.

podejmowania prac, zadań na rzecz rodziny (udział w sprzątaniu mieszkania, nakrywanie do stołu, zmywanie naczyń, opieka nad młodszym rodzeństwem, ścieranie kurzu itp.). Czynności mogą wyrażać się także w starannej samoobsłudze tzn. porządkowanie zabawek na półkach, samodzielne mycie się. Uczestnicząc w różnych wydarzeniach rodzinnych, dziecko rozwija w sobie aktywną twórczą postawę społeczną i interesuje się historią i tradycjami swojej rodziny. Jako członek rodziny dziecko ma możliwość pełnienia świadomej roli we własnej rodzinie. Gromadzi wiedzę o swoich bliskich, ich pracy zawodowej.

Dziecko jako członek grupy przedszkolnej

Przedszkole uczy kontaktów z rówieśnikami, praw i obowiązków panujących w grupie. Jako członek grupy przedszkolnej dziecko uczy się podstawowych pojęć i zachowań społecznych. Rozwija pozytywny obraz własnego „ja” poprzez własne uczucia – rozpoznawanie i wyrażanie, dostrzega swoje potrzeby, uczy się rozstrzygania problemów i podejmowania odpowiedzialnych decyzji, poznaje formy grzecznościowe, przepraszenie, przebaczenie, uczy się pokonywania trudności.

Dziecko jako członek społeczeństwa

Przedszkole kształtuje postawy w kontakcie z poznawanym otoczeniem społecznym, uświadamia poczucie przynależności narodowej poprzez zaznajamianie z godłem polskim, barwami narodowymi, stolicą, przez rozbudzanie zainteresowań dotyczących aktualnych wydarzeń z życia kraju, z historii i tradycji. Kontakty społeczne wyrabiają u dzieci gotowość i umiejętność współżycia z ludźmi, uczą poznawać wytwory kulturalno-techniczne. Kształcą wrażliwość na otaczające środowisko przyrodnicze.

Zdaniem Jagwigi Walczyny, przedszkole jako placówka wychowująca posiada szczególnie znaczne kompetencje w kształtowaniu postaw społeczno-moralnych w licznych zakresach, głównie jednak w odniesieniu do rówieśników. Ta płaszczyzna kontaktów stanowi podwaliny uspołecznienia w przyszłości wobec ludzi „obcych”, tzn. niezwiązanych z rodziną, z którymi człowiek ciągle się styka, którzy wypełniają jego życie i w dużym stopniu warunkują osobisty los. Na tej również płaszczyźnie dzieci kontaktują się z rzeczami będącymi ogólną własnością. Z czasem, gdy podrosną i dorosną muszą nimi „władać”, szanować je, pomnażać, tworzyć⁹.

Do **zadań wychowania społeczno-moralnego** należą:

- budzenie wrażliwości emocjonalnej i świadomości moralnej, rozwijanie takich cech charakteru, jak: życzliwość, uczciwość, obowiązkowość;
- wzmacnianie więzi uczuciowej z rodziną;
- wyrabianie samodzielności, umiejętności współdziałania i działania na rzecz innych;
- wdrażanie do przestrzegania zasad życia zbiorowego i do szacunku dla pracy;
- rozwijanie aktywności społecznej i budzenie potrzeby wiedzy o świecie;
- wzmacnianie więzi ze środowiskiem społeczno-technicznym i przyrodniczym;
- rozwijanie uczuć patriotycznych¹⁰.

Program wychowania przedszkolnego XXI w. ABC... uwzględnia takie treści w obszarze edukacji społeczno-moralnej jak:

⁹ J. Walczyna, *Kształtowanie postaw społeczno-moralnych dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1978, s. 215-216.

¹⁰ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania w przedszkolu...*, s. 6.

- poznają zasady życia w rodzinie (m.in. tworzenie więzi uczuciowej z rodziną i środowiskiem, w którym dziecko wzrasta; interesowanie się historią i tradycjami swojej rodziny, wykonywanie obowiązków domowych);
- poznają reguły życia w grupie – jestem samodzielny, umiem współżyć i współdziałać z innymi (m.in. przestrzeganie zasad, norm i reguł ustalonych w grupie, odnoszących się do zgodnego zachowania podczas zabaw, korzystania ze sprzętu i zabawek, mądrego rozwiązywania konfliktów);
- poznają swoje prawa i obowiązki oraz świat wartości moralnych (m.in. poszanowanie wolności innych, rozróżnianie prawdy, fałszu, fantazji i żartu, odpowiedzialne, sumienne i rzetelne wykonywanie podejmowanych zadań i obowiązków);
- poznają moje najbliższe otoczenie (m.in. znajomość adresu, kształtowanie umiejętności dostrzegania piękna i oryginalności swojego regionu);
- rozumiem słowo „Ojczyzna” (m.in. rozumienie znaczenia barw narodowych i godła państwowego, budzenie szacunku dla ojczyzny, śpiewanie hymnu narodowego, poznawanie sławnych Polaków);
- Ziemia – moja planeta (m.in. poznawanie historii świata, dziejów świata)¹¹.

Rozpatrując zagadnienie wychowania społecznego, należy wyjść od podstawowych pojęć takich jak: **wychowanie, moralność, uspołecznienie, wychowanie społeczno-moralne**.

Przez **wychowanie** za Wincentym Okoniem rozumiemy świadomie organizowaną działalność ludzką, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości człowieka¹². W latach 60. za

¹¹ E. Belczewska et al., *ABC... Program wychowania przedszkolnego XXI wieku*, Warszawa 2000.

¹² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987, s. 347.

Ryszardem Wroczyńskim przytaczano pogląd, że wychowanie jest to system działań zmierzających do określonych rezultatów wychowawczych¹³. To inne znaczenie przywiązywane do wychowania nadaje inny sens rozumieniu moralności. Ciężar gatunkowy zdaje się tu rozkładać istotnie równoważnie pomiędzy jej pojmowanie przez społeczeństwo a przejściem przez indywidualnych członków tej zbiorowości. Wychowanie to świadoma działalność jednych osób zmierzająca do wywołania poprzez interakcję trwałych zmian w osobowościach innych osób¹⁴. Podobne stanowisko w latach 70. zajął Tadeusz Wujek, który przez wychowanie rozumie całość wpływów i oddziaływań kształtujących rozwój człowieka i przygotowujących go do życia w społeczeństwie¹⁵. Są to tzw. szerokie definicje wychowania. Wspólne dla tych definicji jest pojmowanie wychowania jako przygotowanie młodego pokolenia do życia i kształtowanie jego osobowości. Nie wyróżnia się tu wyraźnie działań świadomych i naturalnego procesu socjalizacji.

Inne stanowisko prezentuje Andrzej Tchorzewski. Określa wychowanie jako byt społeczny, będący wytworem przynajmniej dwóch osób, pomiędzy którymi zachodzi relacja wyrażająca się w przekraczaniu przestrzeni międzypodmiotowej za pomocą obranej formy kontaktu, w ramach którego podmiot wychowujący (działający) kierując się powszechnie uznanym dobrem, umożliwia podmiotowi wychowywanemu (doznającemu) osiągnąć wzrost tożsamości¹⁶. Autor ten wskazuje na inne definicje wychowania, np.: wychowanie to wpływ świadomy i systematyczny, który wywiera człowiek doro-

¹³ R. Wroczyński, *Wprowadzenie do pedagogiki społecznej*, Warszawa 1966, s. 9.

¹⁴ A. Tchorzewski za: H. Muszyński, 1976, s. 28.

¹⁵ T. Wujek, *Pedagogika jako nauka o wychowaniu człowieka*, [w:] *Pedagogika*, red. M. Godlewski, Warszawa 1975, s. 31.

¹⁶ *Wychowanie w kontekście...*, s. 44.

sły na niedorosłego, aby umysłowi jego nadać zamierzony trwały kształt¹⁷.

Definiując **moralność**, wskazuje się z reguły ogół powszechnie obowiązujących w danym społeczeństwie norm i wzorów zachowania odnoszących się tylko do tych czynów, które mogą być rozpatrywane jako dobre lub złe¹⁸. Zatem moralność to ogół norm i wzorów zachowania podlegający ocenie społecznej.

Przyjmuje się za Marią Ossowską, że moralność zawiera w sobie problemy społeczne, zarówno powinności w stosunku do osób z którymi bezpośrednio się jednostka kontaktuje, jak również obowiązki wobec grupy społecznej¹⁹. Można więc powiedzieć, że w pewnym zakresie jest ona odbiciem czasu i warunków, w jakich funkcjonuje społeczeństwo. Z punktu widzenia psychologii nadal aktualne jest stwierdzenie Włodzimierza Szewczuka, że moralność to ogół norm, wzorów, opinii ludzi w danej społeczności, regulujących postępowanie człowieka, jego stosunki z innymi ludźmi²⁰. Wyrażają się one w ogólnie podzielanych oczekiwaniach wobec jednostki.

Uspołecznienie według Heliodora Muszyńskiego jest właściwością indywidualną nabytą w toku osobistych doświadczeń jednostki. Na uspołecznienie składa się zespół wyuczonych dyspozycji psychicznych, które określają wypełnianie przez jednostkę powinności moralnych wobec grupy społecznej jako całości²¹. W. Okoń przez uspołecznienie rozumie proces społecznego dojrzewania człowieka, polegający na kierowaniu się w codziennej działalności w coraz

¹⁷ *Ibidem*, s. 35.

¹⁸ H. Muszyński, *Rozwój moralny*, Warszawa 1983, s. 17.

¹⁹ M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1986, s. 10.

²⁰ *Słownik psychologiczny*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1985.

²¹ *Uspołecznianie dziecka w procesie wychowania zespołowego*, red. H. Muszyński, Warszawa 1964, s. 12.

większym stopniu dobrem ogółu, zapewniający przewagę nad myśleniem i działaniem nastawionym wyłącznie na dobro osobiste²².

Pojęcie uspołecznienia w stopniu zawężonym sprowadza się do rozwijania w jednostce takich cech, które przygotowują do pełnienia określonych ról społecznych oraz przygotowują do życia. W ujęciu szerszym uspołecznienie obejmuje nauczanie (m.in. zawodu, kształtuje nawyki współżycia społecznego itp.).

„Uspołecznieniem nazywamy trwałą dyspozycję do takiego zachowania wobec innych ludzi, które jest nastawione na niesienie im pomocy i związane z okazywaniem życzliwości”²³. Do uspołecznienia zalicza się społeczną zaradność w relacjach między ludźmi i jest ona ważnym elementem efektów wychowania.

Wychowanie moralne istotne dla tego procesu to według W. Okonia ogół świadomych oddziaływań wychowawczych i działań własnych wychowanka, których celem jest ukształtowanie dyspozycji psychicznych warunkujących zachowanie moralne jednostki jako członka zbiorowości ludzkiej²⁴. „Do psychospołecznych czynników warunkujących skuteczność wychowania moralnego Mieczysław Łobocki zalicza: m.in. podmiotowe traktowanie dzieci i młodzieży, tworzenie wśród nich atmosfery bez lęku, umiejętność porozumiewania się z innymi oraz samodoskonalenie rodziców, wychowawców, nauczycieli²⁵.

Uspołecznianie dzieci i ich rozwój moralny są związane integralnie z całokształtem działalności wychowawczej, jaką podejmuje właśnie **przedszkole**. Zdaniem Teresy Domaniewskiej wychowanie

²² W. Okoń, *Słownik...*, s. 333.

²³ A. Jankowski, *Pedagogika praktyczna*, Warszawa 2007, s. 47.

²⁴ W. Okoń, *Słownik...*, s. 349.

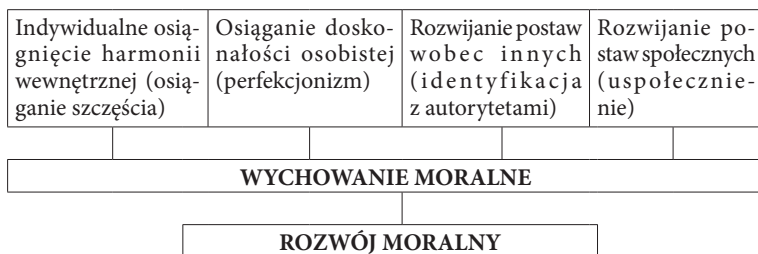
²⁵ M. Łobocki, *Wychowanie moralne w zarysie*, Warszawa 2002, s. 34-35.

społeczno-moralne jest zarówno w teorii, jak i w praktyce integralnie związane z całością działalności wychowawczej²⁶.

Program wychowania w przedszkolu uwzględnia wartości moralne człowieka motywowane kategoriami dobra i zła społecznego w powiązaniu z dobrem jednostki. Podkreśla się związki dziecka z zespołami ludzkimi, zarysowuje się powinności wobec ludzi i siebie, głównie przez kształtowanie umiejętności współdziałania.

Wzajemną zależność wychowania moralnego i społecznego przedstawia poniższy schemat.

Schemat 1. Zakres wychowania moralnego

Źródło: D. Waloszek, *Prawidłowości kierowania rozwojem społecznym dzieci w wieku przedszkolnym*, „Wychowanie Przedszkolne” 1989, z. 4, s. 10.

Powyższy schemat uwzględnia kilka założeń:

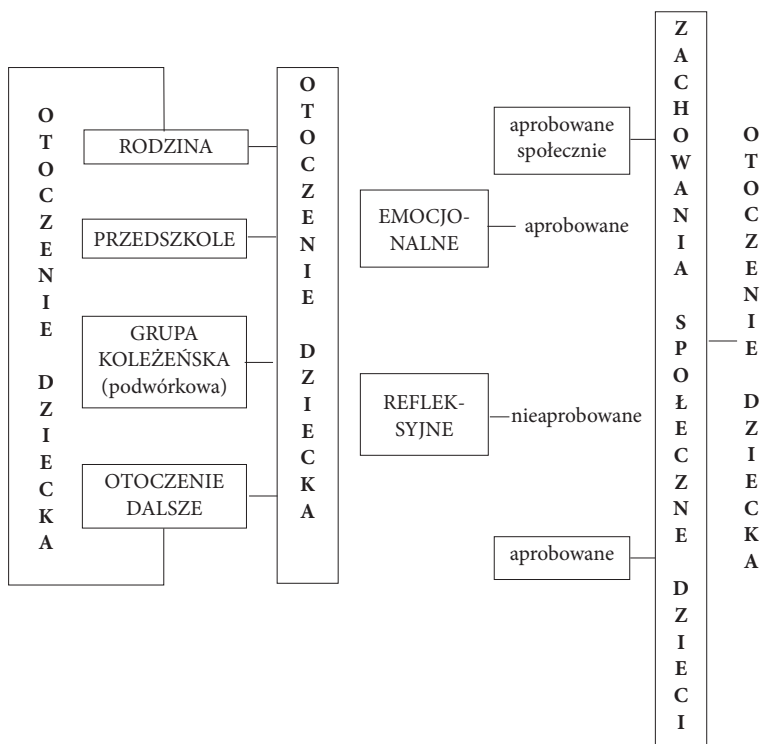
- wychowanie moralne obejmuje wychowanie społeczne;
- wychowanie społeczne nastawione jest na rozwijanie postawy uspołecznienia, u podłoża której leży tendencja do uznawania interesów grupy i swoich za wspólne;
- dążenie do realizacji celów grupy u osób uspołecznionych uznawane jest za powinność moralną;
- uspołecznienie wchodzi w zakres dyspozycji moralnych.

²⁶ T. Domaniewska, *Wychowanie społeczno-moralne*, [w:] *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1985, s. 244.

Jak wynika z założeń zakresu wychowania społeczno-moralnego w odniesieniu do przedszkola, należy poprzez włączenie dzieci do działań grupy, zespołu kształtować dyspozycje moralne czyli systemy norm, reguł, powinności moralnych, rozwijać umiejętności dokonywania oceny postępowania innych i swojego.

Cele wychowania społeczno-moralnego dotyczą takich przemian, które mają się dokonać w dziecku pod wpływem otoczenia. Zależność tę można zilustrować następująco:

Schemat 2. Zależność zachowań dzieci od wpływu otoczenia

Źródło: D. Waloszek, *Prawidłowości kierowania...*, s. 11.

Powyższy schemat przedstawia szerokie możliwości wpływów różnych zakresów środowiska społecznego na dziecko, gdzie istotne miejsce przypada rodzinie, przedszkolu, grupie rówieśniczej. Jeśli dziecko będzie miało szerokie możliwości uczestniczenia w różnorodnych formach działalności, wykonywania zadań, pełnienia różnych ról, osiągnie wyższy poziom uspołecznienia niż dziecko ich pozbawione.

Kierunkowe cele wychowania społeczno-moralnego można przedstawić następująco:

1. rozbudzanie zainteresowań:
 - zjawiskami zachodzącymi w najbliższym i dalszym otoczeniu,
 - pracą ludzi różnych zawodów, wartościowanie jej użyteczności,
 - unowocześnianiem życia wynalazkami ułatwiającymi je,
 - przemianami historii życia ludzkości;
2. kształtowanie postawy altruizmu:
 - rozwijanie postawy otwartej wobec potrzeb innych, współodczuwania stanów innych osób,
 - rozwijanie umiejętności odczuwania czynów dobrych i złych według następstwa dla innych,
 - wdrażanie do wyrażania czynnej troski o dobro innych,
 - rozwijanie wyrozumiałości i tolerancji wobec postępowania i poglądów innych w granicach norm współistnienia²⁷;
3. Rozwijanie gotowości do udzielania pomocy innym:
 - rozbudzanie motywów hedonistycznych (dążenie do przyjemnych doznań przez udzielanie pomocy innym),
 - rozbudzanie motywów konformistycznych (dążenie do zachowania zgodności postępowania z oczekiwaniami innych),
 - rozbudzanie motywów zadaniowych (dążenie do udzielania skutecznej, celowej pomocy, wartościowej dla drugiego),

²⁷ L. Muszyńska, *Altruizm i kolektywizm dziecięcy*, Warszawa 1975, s. 105.

- rozbudzanie motywów allocentrycznych (kierowanie się w działaniu tym, by poprawić sytuację drugiego)²⁸;
- 4. rozwijanie umiejętności współdziałania w zespole, odgrywania różnorodnych ról:
 - kształtowanie umiejętności spostrzegania siebie jako członka grupy, zespołu,
 - kształtowanie umiejętności określania swojego miejsca w zespole,
 - rozbudzanie poczucia bliskości w stosunku do innych dzieci,
 - kształtowanie umiejętności spostrzegania celów pozaosobistego działania,
 - rozwijanie umiejętności dokonywania podziału zadań, środków, przyjmowania ról określonych przez zespół, niezależnie od nastawienia i atrakcyjności roli,
 - rozwijanie umiejętności podporządkowania się regułom zespołowej działalności,
 - rozbudzanie świadomej postawy wobec współodpowiedzialności za efekty wspólnie wykonanej pracy,
 - wdrażanie do dokonywania oceny wytworu w aspekcie wielkości wysiłku włożonego w jego uzyskanie nie tylko w aspekcie cech materialnych, zewnętrznych.

Podstawowym założeniem, stanowiącym podłoże kierowania rozwojem społeczno-moralnym dziecka przedszkolnego, jest teza, że jednostka niezależnie od poziomu rozwoju, kształtuje swą osobowość w toku działania w różnych sytuacjach i warunkach. Istotna jest jej aktywność w różnych okolicznościach, gdyż dziecko działając, doświadcza, a doświadczając, kształtuje, modyfikuje zachowania, rozwija nowe dyspozycje, które stanowią podstawę następnych doświadczeń.

²⁸ A. Gołąb, J. Reykowski, *Studia nad rozwojem standardów ewaluacyjnych*, Warszawa 1985, s. 54.

Podłoże procesu wychowania społeczno-moralnego stanowią zasady, z których wynikają podstawowe prawidłowości postępowania nauczyciela.

Zasada aktywności

Zasada ta polega na takim organizowaniu procesu wychowania, aby dziecko było pobudzane do działania w pożądanym kierunku. Dziecko, które podejmuje działanie, kieruje sobą, jest i dawcą, i odbiorcą zadań społecznych. Wysiłek włożony w działanie kształtuje zatem wytrwałość, systematyczność, chęć odkrywania, powtarzania, przeżycia zadowolenia z uzyskanego rezultatu.

Termin „działanie” obejmuje swym zasięgiem trzy jego podstawowe rodzaje: **zabawę, naukę, pracę**. Każdy z tych rodzajów rzutuje na organizację procesu wychowania społeczno-moralnego, wyznacza jego odmienny kształt.

Aktywność zabawowa dziecka wymaga ze strony nauczyciela dostarczania tematów, treści do zabaw, stwarzania maksymalnych warunków do wyboru potrzebnych akcesoriów, inspirowania w zakresie przebiegu tematu, rozszerzania treści. Należy więc tak pokierować aktywnością dziecka, by mogło ono „doznawać” różnorodnych przeżyć związanych z odgrywaniem ról, przyjmowaniem zadań mniej atrakcyjnych ale niezbędnych dla całości zabawy, by chciało i mogło działać, tworzyć i odkrywać. Trafnie uściśla znaczenie aktywności zabawowej Lew Semenowicz Wygotski, że dziecko w zabawie działa po linii najmniejszego oporu (osiąga satysfakcję), ale uczy się działania po linii największego oporu²⁹. Czyli zabawa stanowi szkołę woli i moralności.

²⁹ L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa 1974, s. 525.

Zasada uwzględniania aktualnych motywów dziecka³⁰

Uwzględnianie aktualnych motywów zachowań dzieci dotyczy:

- odwołania się do aktualnych potrzeb, realizowanych w danym momencie,
- odwoływania się do tych motywów, które wynikają z aktualnych przeżyć.

Pierwszy zakres oddziaływań dotyczy zabaw, wykorzystywania ich do rozbudzania pozytywnej motywacji, powtarzania, podejmowania zachowań społecznie pożądanых wynikających z potrzeb dzieci (działania dowolne, samoobsługa). Drugi zakres dotyczy organizowania sytuacji do przeżywania motywów pozytywnych i negatywnych, aby dziecko mogło orientować się w zachowaniach pożądanых i szkodliwych społecznie, mogło odczuwać skutki pozytywnych i negatywnych zachowań własnych i innych oraz by mogło przejawiać zadowolenie w przypadku społecznie pozytywnych zachowań, a oburzenie – w negatywnych.

Nabywanie przez dziecko przedszkolne orientacji w rodzajach zachowań społecznych i ich wartości odbywa się przez naśladownictwo wzoru osobowego nauczyciela, wskazywanie zachowań przynoszących korzyści społeczne w codziennym życiu. Nauczyciel postępując poprawnie, zgodnie z przyjętymi zasadami, normami, motywuje do podejmowania podobnych zachowań przez dzieci poprzez rezultaty własnego zachowania. Szczególnie istotna jest tu konsekwencja, systematyczność, stałość, sprawiedliwość w zachowaniu. Ogromnego znaczenia w przyswajaniu form społecznie pożądanых zachowań nabiera wskazywanie przejawów pożądanых zachowań podkreślanych w literaturze. Służą temu również wycieczki, filmy, wizyty osób zaproszonych, obserwacje pracy pracowników

³⁰ H. Muszyński, *Teoretyczne problemy wychowania moralnego*, Warszawa 1985, s. 168.

przedszkola, zestawy książeczek, czasopism dziecięcych a także uroczystości przedszkolne.

Zasada wskazywania na skutki zachowania

Zasada ta orientuje dziecko w zachowaniach społeczno-moralnych. Wskazywanie dziecku na niedociągnięcia wykonywanych przez nie czynności powoduje, że powstaje chęć dostosowywania się do uwag, dzięki czemu zachodzić mogą pozytywne zmiany w zachowaniu. Istotne jest również to, by dziecko nie tylko odczuwało przyjemność z otrzymania czegoś, wyróżnienia jego pracy, podkreślenia jego zdolności, ale także odczuło przykrość z powodu krytyki niewłaściwego zachowania wobec drugich (wyrządzenie krzywdy, niszczenie wytworów czyjeś pracy).

Zasada pozytywnej motywacji

Istota tej zasady polega na takim zorganizowaniu procesu wychowania, aby w konsekwencji dziecko podejmowało określone zachowania z własnych chęci a nie z przymusu. W zależności od aktualnych nastawień, oczekiwań, a także własnych możliwości dziecko potrafi zorganizować tak otoczenie, aby mogło podporządkować sobie innych, współuczestniczyć lub ulegać innym.

Zasada różnorodności zadań społecznych

Zasada ta umożliwi doświadczenie przez dziecko różnych zjawisk społecznych w różnych zakresach: od zadań podejmowanych samorzutnie w zabawach do ukierunkowanych, zleconych przez innych, od możliwości indywidualnego rozwiązywania różnorodnych problemów do zespołowego.

Nauczyciel powinien wprowadzać dzieci w coraz bardziej złożone sytuacje społeczne, stopniowo wdrażać w umiejętności uogól-

niania doświadczeń społecznych, przeciwdziałać mechanicznemu przenoszeniu zachowań z jednych sytuacji na inne³¹.

Analizując problematykę wychowania społeczno-moralnego, należy stwierdzić, że istnieje duża różnorodność poglądów na przesłanki teoretyczne wychowania społeczno-moralnego i sposobów praktycznej realizacji. Zygmunt Szulc przedmiotem swoich badań uczynił proces kształtowania przekonań moralnych, proces przekształcania wiedzy moralnej w czynnik ukierunkowujący działalność społeczną i postępowanie wychowanka. Zdaniem autora, przed wychowaniem moralnym stoi następujące zadanie: działać na świadomość wychowanka, dostarczając mu wiedzy moralnej, ale w taki sposób, aby przekazywane wskazania i normy moralne przekształcały się w przekonania moralne, tzn. ulegały uczuciowemu zabarwieniu. Dlatego w procesie wychowania moralnego winny mieć zastosowanie takie metody i zabiegi, które dostarczać będą wiedzy moralnej i powodować uczuciowe jej zabarwienie³². Zgodnie z przyjętą koncepcją Szulc zestawia w swej pracy różnorodne metody dostarczania wiedzy moralnej, oparte na informowaniu, przekonywaniu, karach i nagrodach, a następnie analizuje sposoby wywoływania wzmocnienia bezpośredniego (przez organizowanie sytuacji wywołujących przeżycia występujące równocześnie z wzmocnianymi normami moralnymi) oraz wzmocnienia pośredniego poprzez odwoływanie się do norm już uznanych i przyswojonych.

H. Muszyński uważa, że rozwijanie postaw moralnych dzieci i młodzieży nie może być oderwane od tych grup społecznych, w których wychowanek żyje i pod wpływem których kształtuje się przecież cała jego osobowość. Należy do nich grupa rówieśnicza,

³¹ *Ibidem*, s. 169.

³² Z. Szulc, *Kształtowanie przekonań moralnych*, Wrocław 1969, s. 325.

która – co więcej – w wieku szkolnym staje się niezwykle ważnym czynnikiem osobotwórczym³³.

Biorąc pod uwagę fakt, że normy moralne wywodzą się z życia społecznego i w życiu społecznym uzasadniają, Zofia Krzysztosek stwierdza, że dzieci żyją przecież w niesłychanie złożonym współczesnym świecie, że ustawicznie z aktualnie istniejącej i bardzo skomplikowanej rzeczywistości coś pobierają – negując lub afirmując – najczęściej bez głębszej refleksji, natomiast zgodnie z dziecięcym sposobem wartościowania³⁴.

J. Walczyna w swojej pracy traktującej o kształtowaniu postaw społeczno-moralnych podejmuje próbę uporządkowania treści wychowania zawartych w obrębie ról przez dziecko odgrywanych lub do których odgrywania się przygotowuje. Badaczka w każdej z ról wyróżniła trzy kręgi zagadnień, które jednocześnie stanowią zakres treści wychowania społeczno-moralnego w przedszkolu:

- stosunek do ludzi i wartości ideowych;
- stosunek do rzeczy wytworzonych przez człowieka i do przyrody;
- stosunek do samego siebie³⁵.

Problematyka stosunku do ludzi obejmuje według autorki współżycie i współdziałanie w skali od rodziny do kraju ojczyściego, a nawet ludzkości. Krąg zagadnień w obrębie wartości ideowych obejmuje wyobrażenie i pojęcie ojczyzny, narodu i państwa polskiego, naszych tradycji i ważniejszych wydarzeń współczesności. W stosunku do rzeczy wytworzonych przez ludzi na pierwszy plan wysuwa J. Walczyna postulat szacunku dla nich, a tym samym dla pracy. W tym też kręgu autorka zamieściła treści z zakresu przyrody, które

³³ H. Muszyński, *Wychowanie moralne w zespole*, Warszawa 1974, s. 246.

³⁴ Z. Krzysztosek, *Uczeń i szkoła wobec problemów współczesności*, Warszawa 1968, s. 126.

³⁵ J. Walczyna, *Kształtowanie postaw...*, s. 102.

służą wyrabianiu niemal identycznych postaw, jak w stosunku do pracy i jej rezultatów. W kręgu zagadnień dotyczących **stosunku do samego siebie** J. Walczyna przewiduje treści odnoszące się do samoobsługi i samooceny. Dzieci muszą zauważyć, że samoobsługa zawiera działania na rzecz innych osób i ułatwia kontakty z nimi. Muszą pojąć, że wszystko, co ich dotyczy, mają wypełniać świadomie i chętnie zarówno w obecności dorosłych, jak i pod ich nieobecność³⁶.

J. Walczyna stwierdza, że zadania wychowania społeczno-moralnego określają jakość wszechstronnie rozwiniętej osobowości. W wieku przedszkolnym zadania te, choć wymagają transpozycji na poziom możliwości, nie powinny jednak różnić się ani od ogólnego kierunku dążeń, ani od jego zasięgu. Przygotowanie i wdrażanie do aktywnego uczestnictwa w życiu różnych grup społecznych zarysowują się jako główne zadania już we wczesnym dzieciństwie. Ten punkt widzenia ogarnia otoczenie bliskie, w którym dziecko żyje i orientuje się – dom rodzinny, kolegów i koleżanki oraz otoczenie dalsze – miasto, region, ojczyzna, państwo.

2. Sposoby realizacji wychowania społecznego w grupie dzieci sześciolletnich

Podjmując problematykę sposobów realizacji zagadnień wychowania społeczno-moralnego, nie sposób pominąć **metod i form pracy**. Zdaniem Tadeusza Kotarbińskiego przez metodę rozumie się zwykle sposób z góry obmyślony dla zastosowania go w licznych a podobnych przypadkach. Pojęcie metody wiąże się wtedy nierozdzielnie z pojęciem planu, to zaś z pojęciem planu celu działania.

Metoda obejmuje świadomie zaplanowany tok i rodzaj czynności nauczyciela oraz związane z nimi czynności dziecka, które powtarzane w podobnych sytuacjach, mogą przynieść pożądane rezultaty.

³⁶ *Ibidem*, s. 103-107.

Według W. Okonia, metoda wychowania to systematycznie stosowany sposób postępowania wychowawcy, zmierzający do takiego zorganizowania działania własnego wychowanków, aby w rezultacie wykształcić w ich osobowości pożądane zmiany³⁷.

Natomiast H. Muszyński stwierdza, że metoda to każdy wyodrębniony sposób postępowania wychowawcy polegający na wywieraniu określonego wpływu na aktywność wychowanka, związany zawsze z dokonywaniem zmian w obrębie układu kar i nagród w danej sytuacji wychowawczej³⁸.

Metody służą włączeniu w życie dzieci określonych treści i bodźców kształtujących ich rozwój. Nauczyciel jest pośrednikiem między dziećmi a światem treści, które włącza w ich działalność, udostępnia bezpośrednio spostrzeżenie i przekazuje drogą słowną. W wychowaniu przedszkolnym stosuje się swoiste metody wychowania społeczno-moralnego, mianowicie:

- metody wskazania wychowawców moralnego postępowania oraz rozwijania ku temu odpowiednich trwałych dyspozycji;
- metody przyswajania przez wychowanków przekonań, sądów i wiedzy moralnej, a więc kształtowania moralnych układów odniesienia;
- metody organizowania wychowankom środowiska społecznego, sprzyjającego wskazaniu moralnego postępowania i nabywaniu moralnych układów odniesienia³⁹.

W obrębie każdej z tych grup można przeprowadzić podział na metody kształtowania (zachowań, dyspozycji, przekonań, sądów wiedzy moralnej czy środowiska), metody korygowania, metody

³⁷ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1984, s. 177.

³⁸ H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1976, s. 309.

³⁹ Idem, *Teoretyczne problemy wychowania moralnego*, Warszawa 1985, s. 199.

redukowania oraz metody zapobiegania. W grupie pierwszej można wyróżnić jeszcze metody wskazania wychowankowi drogi do własnej aktywności w kierunku samowychowania.

Metody te nie mogą być stosowane pojedynczo, sporadycznie i w sposób oderwany od siebie.

Każda grupa metod zasadniczych zawiera metody i techniki szczegółowe. W skład grupy pierwszej wchodzi:

- wzmacnianie zachowań moralnych;
- stosunek wychowawczy;
- techniki wpływu sytuacyjnego: a) instruowanie, b) organizowanie doświadczeń wychowanka, c) nagradzanie wychowawcze, d) karanie wychowawcze, e) wywoływanie antycypacji następstw zachowań moralnych, f) ćwiczenie;
- techniki wpływu osobistego: a) wysuwanie sugestii, b) działanie przykładem osobistym, c) wyrażanie aprobaty i dezaprobaty, d) wskazanie do samowychowania;
- autorytet wychowawczy⁴⁰.

W skład drugiej grupy metod zasadniczych wchodzi:

- organizowanie doświadczeń wychowanków;
- włączanie wychowanków do aktywnego uczestnictwa w głoszeniu moralnie pożądaných przekonań;
- przyswajanie wiedzy o zjawiskach moralnych;
- praca z książką;
- perswazja⁴¹.

Trzecia grupa metod zasadniczych zawiera następujące metody szczegółowe:

- metody kształtowania celów zespołu;
- metody kształtowania norm obowiązujących w zespole;

⁴⁰ *Ibidem*, s. 199.

⁴¹ *Ibidem*, s. 238.

- metody przekształcania struktury wewnętrznej zespołu;
- metody podnoszenia spójności zespołu⁴².

Poniżej dokonam analizy wyżej wymienionych metod i technik szczegółowych.

Wzmacnianie zachowań moralnych

We wzmacnianiu zachowań moralnych obowiązuje minimum kar, a maksimum nagród; karanie służy do powstrzymywania wychowanków od zachowań destruktywnych⁴³, jest bowiem wyrazem negatywnej oceny czynu lub zachowania. Karanie ma uzasadnienie wówczas, gdy zniechęca do negatywnego postępowania i działa profilaktycznie w stosunku do innych. Nie może być ono jednak nadużywane zwłaszcza w przedszkolu; powinno ograniczać się jedynie do zwrócenia uwagi, drobnego upomnienia lub niewielkiego ograniczenia swobody.

Karanie wychowawcze polega na takim działaniu, które wywołuje lub nasila w wychowaniu przykry dla dziecka stan napięcia psychoneurotycznego jako następstwo jego moralnie destruktywnych zachowań⁴⁴.

Nagradzanie jest wyrazem pozytywnej oceny o jednostce. Jego rola sprowadza się do utwierdzenia w dziecku przekonania o właściwym zachowaniu lub działaniu. Wywołuje to przyjemne przeżycia i powoduje wzmocnienie motywacji do pozytywnego działania oraz utrwała te działania i zachowania. Nagroda oddziałuje również na pozostałych członków grupy, mobilizując do zachowań pozytywnych. Nagradzanie to taka działalność wychowawcy, która ma na celu zaspokojenie określonej motywacji wychowanka w następstwie

⁴² *Ibidem*, s. 249.

⁴³ M. Szczodrak, *Elementy pedagogiki*, Warszawa 1984, s. 151.

⁴⁴ H. Muszyński, *Teoretyczne...*, s. 217.

przejawiania przez niego moralnie pożądanego zachowania⁴⁵. Wdrażanie do moralnego postępowania za pomocą nagród rozwija czynną postawę dziecka, kształtuje jego skłonność do wychodzenia naprzeciw obowiązkom moralnego postępowania, podczas gdy kara prowadzi raczej do kształtowania się jednostki, uważającej obowiązek moralny za konieczność. Wynika stąd, że dobry wychowawca powinien działać w oparciu o dokładne rozeznanie w aktualnym stanie motywacji wychowanka.

Stosunek wychowawczy

Stosunek wychowawczy wyznaczony jest przez interakcje między dzieckiem a wychowawcą. Zarysowują się tutaj dwie możliwości: a) zachowania wychowawcy mogą mieć dla wychowanka wartość nagrody, w związku z czym wychowanek żywi chęć wywoływania tych zachowań własną aktywnością, a więc ponownego wchodzenia w interakcje z wychowawcą. Mówimy wtedy o nieformalnym stosunku wychowawczym⁴⁶. Występuje on wtedy, gdy wychowanek z własnej woli wchodzi w interakcje z wychowawcą, gdy spędzają wspólnie czas, gdy wychowanek oczekuje zdania wychowawcy. Przeciwnością stosunku nieformalnego jest stosunek formalny, w którym wychowanek wchodzi w interakcje z wychowawcą ze względu na unikanie kary lub na uzyskanie nagród. W wieku przedszkolnym bardzo ważną osobą wychowawcy. Tylko stosunki nieformalne przynoszą wysokie rezultaty w procesie kształtowania norm społecznych.

Techniki wpływu sytuacyjnego

Instruowanie polega na ukazywaniu wychowankowi niedostrzegalnych przez niego aspektów sytuacji, na zwracaniu jego uwagi na następstwa określonych zachowań, na wyjaśnianiu, na czym polega

⁴⁵ *Ibidem*, s. 213.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 206.

niewłaściwość przejawianych przez niego dotąd zachowań, na określaniu, w jaki sposób powinien postępować oraz na dostarczaniu w tym celu odpowiednich wzorów⁴⁷. Technika ta służy do wdrażania wychowanka do nieprzejawianych jeszcze zachowań, korygowania dotychczasowej aktywności.

Organizowanie doświadczeń wychowanka to zamierzone manipulowanie przez wychowawcę odpowiednimi czynnikami, mającymi wpływ na motywy i postępowanie ucznia, a zwłaszcza na skutki działania. Musi być jednak ukryte, aby wychowanek nie łączył przebiegu i efektów działania z osobą nauczyciela⁴⁸. Zadaniem wychowawcy jest takie organizowanie sytuacji, doświadczeń, aby dziecko mogło dostrzec, że takie postępowanie jest nie właściwe, a inne przynosi nagrody.

Wywoływanie antycypacji następstw różnych zachowań polega na przedstawianiu dzieciom takich konsekwencji lub ewentualnych czynów, które mają dla nich wartość nagrody lub kary. Wdrażanie dzieci do moralnego postępowania należy zaczynać od wywoływania w nich antycypacji następstw, które odnoszą się do ich bezpośrednich, egoistycznych motywacji, a następnie stopniowo powinno przechodzić się do wywoływania świadomości następstw społecznych. Ćwiczenie polega na wielokrotnym powtarzaniu lub utrwalaniu pewnych zachowań społeczno-moralnych.

Techniki wpływu osobistego

Wysuwanie sugestii: wychowawca może wdrażać dziecko do moralnego postępowania poprzez osobisty wpływ za pomocą odpowiednich bodźców słownych, które są wyrazem jego stanowiska w danych sprawach⁴⁹. W procesie wychowania moralnego muszą przeważać

⁴⁷ *Ibidem*, s. 207-208.

⁴⁸ M. Szczodrak, *Elementy pedagogiki...*, s. 154.

⁴⁹ H. Muszyński, *Problemy wychowania...*, s. 228.

sugestie, które skłaniają wychowanków do działań pozytywnych, a nie sugestie negatywne polegające na odciąganiu od zachowań niepożądanych. Działanie przykładem osobistym jest oparte na założeniu, że jednostka naśladuje inną jednostkę tylko wtedy, kiedy owo naśladowcze zachowanie jest w pewien sposób nagradzane⁵⁰. Wyrażanie aprobaty i dezaprobaty służy pomocą skłanianiu wychowanka do nowych, moralnie pożądanych zachowań, jak też niweluje lub koryguje stare.

Wskazanie do samowychowania jest rozumiane jako ogół tych zabiegów jednostki, które polegają na stawianiu sobie określonych wymagań i celów, na poznaniu własnych skłonności i postaw⁵¹, na określaniu wzorów dla własnego postępowania, na rozwijaniu kontroli tego postępowania oraz na jego samoocenie⁵².

Autorytet wychowawcy spełnia doniosłą rolę w zaspokajaniu potrzeb i motywów wychowania społeczno-moralnego. Włączanie wychowanków do aktywnego uczestnictwa w głoszeniu moralnie pożądanych przekonań, można realizować poprzez przydzielanie funkcji i ról społecznych.

Przyswajanie wiedzy o zjawiskach moralnych powinno być stosowane w ścisłym związku z życiem wychowanka. Wiedza, jaką wychowanek sobie przyswoił w dziedzinie moralności, ma wielki wpływ na przyjęcie lub odrzucenie pewnych poglądów czy przekonań. Pozwala to zrozumieć celowość określonych zasad, przybliżyć ideały, pozwala wydawać opinie o określonych czynach. Praca z książką może być użyta zarówno do celów bezpośredniego oddziaływania na wychowanka, jak i wdrażania go do pracy nad sobą⁵³.

Perswazja polega na pobudzaniu jednostki do aktywności

⁵⁰ *Ibidem*, s. 230.

⁵¹ S. Baley [za:] H. Muszyński, *Teoretyczne problemy...*, s. 233.

⁵² M. Krentz [za:] H. Muszyński, *Teoretyczne problemy...*, s. 233.

⁵³ *Ibidem*, s. 245.

wewnętrznej, czyli na wywołaniu przeżywania problemu, który będzie ją nurtował oraz na podsunięciu pożądanego rozwiązania tego problemu.

Aby otrzymać pełny obraz sposobów realizacji wychowania społeczno-moralnego, należy opisać formy organizacyjne.

Maria Kwiatowska przez formy organizacyjne pracy pedagogicznej rozumie rozplanowane w czasie i przestrzeni powiązane ze sobą wzajemnie czynności nauczyciela i dzieci. W systemie wychowania przedszkolnego formy te odnoszą się do całości sytuacji związanych z trybem życia dzieci i z podstawowymi rodzajami ich działalności⁵⁴.

W programie wychowania w przedszkolu wyszczególniono następujące formy organizacyjne pracy wychowawczej: zabawa i prace dowolne dzieci, czynności samoobsługowe i prace użyteczne, zajęcia zaplanowane przez nauczyciela oraz okolicznościowe kontakty nawiązywane w różnych sytuacjach⁵⁵.

Zabawy stanowią dla dzieci pierwszą szkołę życia. W zespołowych zabawach dziecko uczy się społecznego zachowania i podporządkowuje się wyznaczonym i pożądanym społecznie normom postępowania, odczuwa radość wspólnego tworzenia. Uczy się także rozumieć sens ludzkiej pracy, gdyż czynności swoje traktuje poważnie i dalekie jest od niszczenia swojego wytworu. W zabawach typu konstrukcyjnego istotne jest wspólne i zgodne korzystanie z materiału konstrukcyjnego. W zabawach tematycznych przyjmowanie na siebie jakiejś roli, odtwarzanie jej z dużym przejęciem uczuciowym, staje się środkiem do poznawania i rozumienia postawy innej osoby. Pomaga to w przezwyciężaniu egocentryzmu. Identyfikowanie się z osobą naśladowaną jest szkołą życia społecznego, w której dziecko przyswaja sobie postawy społecznego działania, będącego wynikiem

⁵⁴ *Podstawy pedagogiki...*, s. 263.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 66-67.

obserwacji otaczającej rzeczywistości. Zaangażowanie uczuciowe dziecka w tych zabawach pomaga też w kształtowaniu niektórych cech charakteru – wytrwałości, życzliwości, cierpliwości. Dzięki zmyślonym sytuacjom, które w różnych wersjach powtarzane są w zabawach, utrwalają się pewne pozytywne zachowania.

Zabawy dydaktyczne mają istotne znaczenie w wychowaniu społecznym, gdyż dziecko musi podporządkować się różnym przepisom, umowom, zasadom. Uczą one wytrwałości, uczciwości, samodzielności w pokonywaniu wszelkich trudności.

Obok zabawy, która jest podstawową formą działalności dzieci, w procesie wychowania uwzględnia się **pracę**. W zakresie wychowania społecznego prace dzieci są źródłem możliwości rozwijania wielu prawidłowych zachowań, cech charakteru. Prace uczą wytrwałości, sumienności, systematyczności, pokonywania trudności, współzycia i współdziałania oraz dyscypliny. Rozmowy nauczyciela z dziećmi na temat ich pracy są środkiem rozwijania umiejętności krytycznej oceny w odniesieniu do wytworów własnej lub cudzej pracy. Prace dzieci w przedszkolu można podzielić na cztery rodzaje: prace związane z obsługiwaniem siebie, związane z potrzebami i życiem w grupie, związane z hodowlą roślin i zwierząt, prace na rzecz innych⁵⁶.

Kolejną formą organizacyjną w przedszkolu są **wycieczki i spacer**. Cel organizowania spacerów wynika głównie z potrzeby zapewnienia dzieciom pobytu na świeżym powietrzu, natomiast celem wycieczek jest poznawanie otoczenia i kształtowanie postaw społecznych, dostarczanie dziecku przyjemności i odpoczynku.

Inną formą działalności pedagogicznej w przedszkolu jest **uroczystość**. Tematyka uroczystości przedszkolnych jest powiązana z treściami programu. Częstotliwość uroczystości zależy od potrzeb środowiska i aktualnych sytuacji w przedszkolu. Najczęściej

⁵⁶ *Metodyka wychowania w przedszkolu...*, s. 122-123.

organizowane są uroczystości przedszkolne wewnętrzne – Choinka noworoczna, Karnawał, Dzień Wiosny, Dzień Dziecka. Uroczystości zewnętrzne towarzyszą spotkaniom muzycznym różnych grup przedszkolnych – Dniu Kobiet, Dniu Babci i Dziadka, Dniu Matki, Pożegnaniu Przedszkola. Należy już od wczesnych lat włączyć dzieci w nurt życia narodu, uczyć piękna naszego życia, rozumienia sensu uroczystości państwowych i społecznych.

Uroczystości uczą dzieci miłości do kraju ojczystego, radości z jego osiągnięć i piękna, poczucia więzi rodzinnej, gotowości do pokonywania wszelkich trudności, samodyscypliny, działania na rzecz innych. Irena Dudzińska akcentuje, że każda uroczystość angażuje całą grupę, przez co dzieci uczą się zgodnego i umiejętnego współdziałania dla uzyskania wspólnego celu, co jest niezwykle ważną umiejętnością w życiu człowieka⁵⁷.

Wymienione wyżej formy pracy z dziećmi przedszkolnymi mają jednakowo ważne znaczenie, służąc realizacji celów wychowania w przedszkolu. Podsumowując, należy stwierdzić za T. Domaniewską, że wychowanie społeczno-moralne dziecka w grupie przedszkolnej nie przebiega w wyodrębnionych formach zabaw, prac czy zajęć. Każda bowiem sytuacja w ciągu dnia przedszkolnego, właściwie przez nauczyciela wykorzystana, może sprzyjać gromadzeniu przez dzieci pozytywnych doświadczeń⁵⁸.

3. Poziom społeczny rozwój dzieci sześciolatków

Postępowanie społeczne jest jednym z ważnych zadań rozwojowych dzieciństwa. Od dzieci oczekuje się, że dostosują się do przepisów, norm, zasad i zwyczajów ustalonych przez rodziców i inne osoby

⁵⁷ *Metodyka wychowania w przedszkolu...*, s. 200, 208.

⁵⁸ *Podstawy pedagogiki...*, s. 268-269.

będące dla nich autorytetem oraz że się tym zasadom podporządkują lub je przyswoją.

Uczenie się, jak być moralnym, obejmuje cztery istotne elementy:

- poznanie, czego grupa społeczna oczekuje od swoich członków, co nakazują jej prawa, zwyczaje i zasady;
- rozwijanie sumienia;
- doświadczenie poczucia winy i wstydu, gdy zachowanie jednostki nie jest zgodne z oczekiwaniami grupy;
- wreszcie możliwość interakcji społecznych, aby poznać czego oczekują członkowie grupy⁵⁹.

Pierwszym bardzo istotnym elementem uczenia się, jak być osobą moralną, jest poznanie, czego grupa społeczna oczekuje od swoich członków. W każdej grupie społecznej pewne czyny są uważane za „dobre” albo za „złe”, ponieważ sprzyjają lub szkodzą dobru grupy. Najważniejsze z zasad są wcielane w przepisy prawne wraz z określeniem sankcji za ich złamanie. Inne, choć są tak samo obowiązujące, nie wymagają sankcji za ich nieprzestrzeganie. Zabranie np. cudzej własności jest uznane za szkodzenie dobru grupy, wiąże się z tym określone sankcje karne, ponieważ jest przestępstwem. Inne przeciwnie, mimo że szkodzą grupie, nie naruszają przepisów prawnych, ale wywołują dezaprobatę społeczną. Dzieci uczą się stopniowo norm i zasad ustanawianych przez różne grupy z którymi się identyfikują w domu, przedszkolu, na placu zabaw. Dzięki temu mogą poznać, czego różne grupy od nich oczekują. Dowiadują się, że wymaga się od nich przestrzegania tych oczekiwań, a jeżeli zawiodą, zostają ukarani albo nie uzyskują społecznej aprobaty. Tak więc normy, wzorce i zasady zachowania służą dzieciom jako wytyczne potrzebne do postępowania społeczno-moralnego oraz motywacja do spełniania społecznych oczekiwań.

⁵⁹ E. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985, t. 2, s. 184.

Kolejnym elementem uczenia się moralnego postępowania jest sumienie. Głos sumienia jest wewnętrzną normą, kontrolującą zachowanie jednostki⁶⁰.

Żadne dziecko nie rodzi się z ukształtowanym sumieniem, każde nie tylko musi się uczyć, co jest dobre, a co złe, lecz powinno także posługiwać się sumieniem w celu kontrolowania postępowania. Dla małych dzieci przyswojenie sobie zinternalizowanego wzoru postępowania jest zbyt skomplikowane, dlatego ich zachowanie jest kontrolowane przez środowisko. Jednak stopniowo następuje przechodzenie od kontroli środowiskowej do zinternalizowanej. Gdy u dzieci ukształtuje się już sumienie, stanowi ono dla nich podstawę postępowania. Jeżeli ich zachowanie nie odpowiada normom ustalonym przez ich sumienie, czują się winne lub zawstydzone.

Elizabeth Hurlock określa **winę** jako specjalny rodzaj negatywnej samooceny, gdy jednostka uzna, że jej zachowanie odbiega od wartości moralnych, do których czuje się zobowiązana dostosować⁶¹. Aby dziecko mogło odczuwać poczucie winy, muszą być spełnione cztery warunki. Po pierwsze dzieci muszą zaakceptować pewne standardy tego, co właściwe, bądź niewłaściwe, „dobre” bądź „złe”. Po drugie, muszą dostosować się do standardów, jakie same przyjęły, po trzecie, muszą czuć się odpowiedzialne za każde odstępstwo od tych standardów i uznać, że one, a nie ktoś inny, zasługują w związku z tym na naganę. Po czwarte, muszą być zdolne do samokrytycyzmu, aby mogły rozpoznać, że wystąpiła rozbieżność między ich zachowaniem a zinternalizowanymi przez nie standardami zachowania⁶².

Wstyd E. Hurlock definiuje jako nieprzyjemną reakcję emocjonalną jednostki na rzeczywistą lub przewidywaną negatywną ocenę siebie przez innych, powodującą obniżenie własnej wartości

⁶⁰ *Ibidem*, s. 186.

⁶¹ *Ibidem*, s. 186.

⁶² *Ibidem*, s. 187.

w oczach grupy⁶³. Wynika z tego, że wstyd wywołany jest tylko czynnikami wewnętrznymi, może mu jednak towarzyszyć poczucie winy. Natomiast poczucie winy jest spowodowane czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi.

Właściwym, moim zdaniem, elementem moralności jest poczucie winy, ponieważ wypływa ono z wewnętrznych nakazów, a nie z zewnętrznych standardów wywołujących jedynie uczucie wstydu. Wstyd może bowiem dotyczyć sfery moralności, albo równie dobrze innej sfery, natomiast poczucie winy jest z moralnością ściśle związane. Jeżeli dziecko nie odczuwa winy, to jego motywacja będzie słaba w dążeniu do poznania oczekiwań grupy oraz przestrzegania tych oczekiwań.

Istotnym elementem rozwoju moralnego jest możliwość interakcji z członkami danej grupy społecznej⁶⁴.

Interakcje te dostarczają dzieciom wzorów społecznie aprobowanego postępowania oraz, poprzez społeczną aprobatę lub dezaprobatę, dostarczają dzieciom motywacji do dostosowania się do standardów zachowania.

Wczesne interakcje społeczne występują w obrębie rodziny. Dzieci uczą się od rodziców, rodzeństwa i innych członków rodziny, co grupa ta uważa za właściwe, a co za niewłaściwe⁶⁵.

Motywacją do dostosowania się do standardów postępowania ustalonych przez członków rodziny są stosowane kary, nagrody, dezaprobaty lub aprobaty. Gdy kontakty społeczne rozszerzają się, np. na przedszkole, dzieci bawiąc się z rówieśnikami i komunikując się z nimi, dochodzą do wniosku, że niektóre wzory zachowania są takie same, jak w domu, a niektóre zupełnie odmienne. W miarę jak interakcje społeczne z rówieśnikami są coraz częstsze, zwiększa

⁶³ *Ibidem*, s. 197.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 188.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 188.

się także ich wpływ. Jeśli zachodzi rozbieżność między standardami uznawanymi w domu i w grupie rówieśniczej, dzieci często akceptują grupę i jej wzorzec, a odrzucają standardy rodziny⁶⁶.

Dzięki interakcjom społecznym dzieci nie tylko mogą poznać normy postępowania moralnego, lecz także zobaczyć, jak inni oceniają ich zachowanie. Jeśli te oceny są korzystne, stanowią silną motywację, aby dostosować się do tych właśnie standardów, które przynoszą pozytywne oceny. Jeśli oceny są niekorzystne, wtedy dzieci odrzucają zachowania, które przyniosły im karę czy dezaprobatę i przyjmują te zachowania, które przynoszą akceptację i aprobatę.

Z uwagi na silny wpływ grupy na rozwój społeczno-moralny dziecka, ważne jest to, aby standardy moralne grupy, z którą dzieci się identyfikują, pozostawały z zgodzie ze standardami szerszego środowiska – chodzi o standardy postępowania moralnego. Prawidłowości rozwoju moralnego dzieci badał Jean Piaget. Zauważył on, że dla małych dzieci normy obowiązujące w grupie są czymś zewnętrznym, czemu podporządkowują się one na zasadzie „jednostronnego szacunku” do starszych członków grupy, którzy norm tych przestrzegają i żądają podporządkowania się im. Dopiero kiedy dziecko nabiera świadomości równorzędnego członka grupy, normy te zostają uznane i wówczas przestają już być narzucone, stają się własne. Wyraża się to w tym, że dziecko oczekuje przestrzegania ich przez innych kolegów z grupy. Proces ten przebiega dalej, osiągając stadium pełnego uwewnętrznienia. Zachodzi to wówczas, gdy dziecko odnosi normy moralne do siebie i kieruje się nimi oraz ocenia siebie w zależności od reakcji całej grupy – moralność ulega autonomizacji.

J. Piaget wykrył jedną z najważniejszych prawidłowości dotyczących rozwoju moralnego. Mówi ona, że rozwój moralny przebiega zawsze od uznania norm moralnych jako danych z zewnątrz

⁶⁶ *Ibidem*, s. 188.

przez innych – heteronomii, do uznania tych norm za własne – autonomii⁶⁷. Czyli cały proces rozwoju moralnego jest stopniowym narastaniem procesów uwewnętrznienia – interioryzacji norm moralnych.

Zwraca się uwagę na jeszcze jedno stadium rozwoju moralnego poprzedzającego heteronomię, a mianowicie stadium anomii moralnej – jest to punkt zerowy w rozwoju moralnym, oznaczający stan wyjściowy. Podyktowane jest to dwom względami:

- dziecko nie zauważa oczekiwań otoczenia;
- nie potrafi podporządkować się danym oczekiwaniom.

Znacznie później w obrębie stadium autonomii moralnej wyróżniono jeszcze jedno stadium poprzedzające autonomię właściwą, stadium to nazwano socjonomią⁶⁸ – jednostka nie uznaje jeszcze norm moralnych za własne, lecz przyjmuje je w grupie, z którą się identyfikuje. Koncepcja tego stadium dotyka istotnego momentu prowadzącego do interioryzacji norm moralnych, jest to moment pojawienia się świadomości członkostwa w grupie, myślenia jej kategoriami.

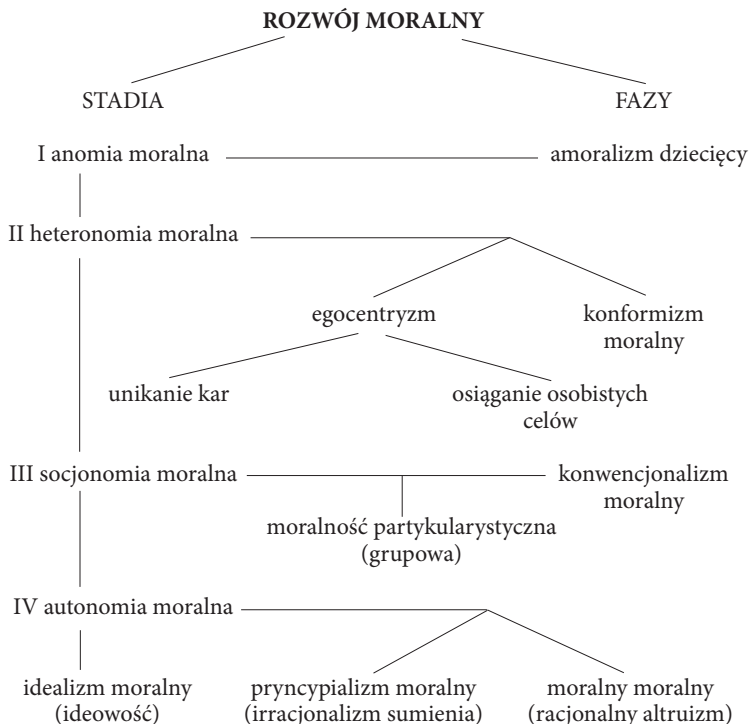
Wyłonione stadia rozwoju nie opisują bliżej jego przebiegu, uszczegółowić je mogą wyróżnione fazy rozwoju, które są podporządkowane poszczególnym stadiom.

⁶⁷ J. Piaget, *Rozwój ocen moralnych dziecka*, Warszawa 1967, s. 90.

⁶⁸ H. Muszyński, *Rozwój moralny...*, s. 45.

Poniższy schemat przedstawia wzajemne relacje pomiędzy stadiami i fazami rozwoju moralnego.

Schemat 3. Kierunek i przebieg rozwoju moralnego⁶⁹

Stadium anomii moralnej przypada na wiek niemowlęcy oraz znaczną część wieku poniemowlęcego. Pokrywa się z fazą amoralizmu dziecięcego, która charakteryzuje się brakiem jakichkolwiek motywacji moralnego zachowania, co jest konsekwencją niewyróżniania norm moralnych.

⁶⁹ Za: *Ibidem*, s. 56.

Stadium heteronomii moralnej – stadium to przypada na końcową część wieku poniemowlęcego, wiek przedszkolny oraz część młodego wieku szkolnego (do 9 roku życia). Obejmuje dwie fazy:

- egocentryzm (do ok. 5 roku życia), tu wyróżniamy dwie węższe fazy: orientacja na unikanie leczy i na osiągnięcie osobistych celów;
- konformizm (5-9 roku życia).

Egocentryzm jest pierwszą właściwą fazą rozwoju moralnego. Termin ten wprowadził J. Piaget i uważał, że egocentryzm jest stałą cechą myślenia dzieci w wieku przedszkolnym, zmniejszającą się wraz z dojrzewaniem społecznym, jednak nierzadko występuje również u dorosłych⁷⁰. Egocentryzm polega na tym, że dziecko przypisuje osobom i obiektom z otoczenia własne zamiary i dążenia oraz stany psychiczne⁷¹. Dziecko postępuje moralnie wyłącznie dla osiągnięcia własnej korzyści, uwzględnia tylko własny punkt widzenia. Do obowiązujących norm dostosowuje się tylko zewnętrznie i również dla zaspokojenia swoich potrzeb.

Jego dążenia mogą być następujące:

- unikanie kar, czyli przestrzeganie określonych norm, tylko ze względu na grożące konsekwencje;
- osiągnięcie osobistych celów – polega na uznaniu przestrzegania norm moralnych, czyli uwzględnianiu dobra innych, za lepszy sposób realizacji swoich celów na zasadzie większej opłacalności zachowań moralnych.

Bliska egocentryzmowi jest kolejna faza rozwoju moralnego, a mianowicie **konformizm**. Różnica między egocentryzmem a konformizmem dotyczy rodzaju konsekwencji, które następują po zachowaniach zgodnych lub niezgodnych z obowiązującymi normami.

⁷⁰ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny...*, s. 66.

⁷¹ M. Przetacznikowa, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1983, s. 414.

W fazie poprzedniej były to konsekwencje o dużym znaczeniu dla elementarnych dążeń jednostki, natomiast tutaj odnoszą się one tylko do sfery uzyskania aprobaty. Dziecko chce swym zachowaniem budzić czyjeś zadowolenie i uzyskiwać akceptację, staje się wrażliwe na brak akceptacji swego zachowania, pojawia się zdolność do przeżywania winy.

Odpowiedzialność moralna w egocentryzmie ma charakter obiektywny. Wina jest proporcjonalna do wyrządzonego zła, natomiast w fazie konformizmu wina jest proporcjonalna do intencji, z jakimi działał sprawca (podmiotowość odpowiedzialności moralnej). Dziecko w tej fazie jest posłuszne wobec osób aprobowanych autorytetów.

Stadium socjononii moralnej obejmuje końcowe lata młodszego wieku szkolnego oraz początek wieku dorastania (9-13 rok życia). Stadium to pokrywa się z fazą konwencjonalizmu moralnego. Cechą charakterystyczną tej fazy jest dążenie do zgodności z tym, co ogólnie przyjęte i oczekiwane. Jednostka identyfikuje się z uznanymi standardami postępowania. Postępuje moralnie z potrzeby pozostawania w wewnętrznej zgodności z przyjętymi normami, a nie ze względu na konsekwencje. W fazie tej można dostrzec elementy autonomizacji, ale nie jest ona zupełna, ponieważ jednostka postępuje moralnie, dlatego, że chce być akceptowana przez społeczeństwo, a nie dlatego, że jest przekonana do norm moralnych.

Stadium autonomii moralnej przypada na wiek dorastania i początek okresu młodzieńczego (13-21 rok życia) i obejmuje fazy:

- pryncypializm (13-15 rok życia) – następuje tutaj internalizacja określonych norm moralnych. Uwewnętrznienie danej normy moralnej sprawia, że świadomość jej przestrzegania jest źródłem satysfakcji, natomiast przekroczenie jej naraża jednostkę na konflikty;

- racjonalizm (15-17 rok życia) – jednostka ma uwewnętrznione normy postępowania moralnego oraz skutki, jakie przestrzeganie tych norm ma wywołać. Kieruje się nie samym dążeniem do bezwzględnej zgodności z normą, lecz do wywołania następstw najbardziej pożądaných. Rozumie konieczność odstępstw od normy w pewnych sytuacjach, umie rozwiązać sytuacje konfliktowe, kiedy w drodze wyboru osiąga zgodność z jedną normą za cenę sprzeczności z inną. Wie, że należy się kierować nie zasadami ścisłego przestrzegania norm, lecz skutkami dążenia do postulowanych następstw. Faza ta charakteryzuje się relatywizmem moralnym, co polega na uwzględnianiu w ocenie czynów różnych okoliczności oraz kierowaniu się w wyborze najbardziej słusznym moralnie czynem;
- idealizm (17-21 roku życia) – jednostka dochodzi do rozwinięcia własnego systemu moralnego, któremu przyświecają określone wartości. Wytycznymi postępowania stają się cele a nie postulowane czyny. Problemy moralne rozstrzygane są przez odwołanie się do systemu wartości, czyli ideałów życia jednostki czy zbiorowości (a nie z punktu widzenia norm odnoszących się do czynów).

Opierając się na teorii J. Piageta, Lawrence Kohlberg wyróżnia trzy poziomy rozwoju moralnego. Każdy z trzech poziomów obejmuje dwa stadia⁷². Na poziomie pierwszym – moralności przedkonwencjonalnej – zachowanie dziecka jest przedmiotem kontroli zewnętrznej. W pierwszym stadium tego poziomu dziecko skoncentrowane jest na posłuszeństwie i karze, a moralność czynu ocenia w kategoriach jego fizycznych konsekwencji. W drugim stadium dzieci dostosowują się do oczekiwań społecznych, aby otrzymać nagrodę.

⁷² E. Hurlock, *Rozwój dziecka...*, s. 192.

Poziom drugi to poziom moralności konwencjonalnej lub moralności konwencjonalnych zasad i konformizmu. W pierwszym stadium tego poziomu zwanym stadium moralności dobrego dziecka, dzieci dostosowują się do zasad, aby zdobyć pochwałę innych ludzi i utrzymać z nimi dobre stosunki. W stadium drugim dziecko wierzy, że jeżeli grupa społeczna akceptuje jakieś zasady jako odpowiednie dla wszystkich swoich członków, to powinno się do nich dostosować, aby uniknąć społecznej dezaprobaty i krytyki.

Poziom trzeci nazwał L. Kohlberg okresem moralności postkonwencjonalnej lub moralności akceptowanych przez siebie zasad. W pierwszym stadium tego poziomu dziecko uznaje, że przekonania moralne powinny się odznaczać plastycznością, aby standardy moralne można było modyfikować i zmieniać, jeżeli to okaże się korzystne dla członków grupy jako całości. W drugim stadium tego poziomu ludzie dostosowują się zarówno do standardów społecznych, jak i do zinternalizowanych ideałów, aby uniknąć raczej samopotępienia niż krytyki społecznej. Jest to moralność oparta bardziej na szacunku dla innych, niż na osobistych pragnieniach.

Elizabeth Hurlock uważa, że aby osiągnąć prawdziwą moralność, rozwój moralny musi obejmować dwie odrębne fazy: rozwój postępowania moralnego i rozwój pojęć moralnych. Znajomość zasad moralnych nie gwarantuje moralności postępowania, ponieważ zachowanie jest motywowane innymi czynnikami niż wiedza. Presje społeczne, to, co dzieci sądzą o sobie, jak są traktowane przez członków rodziny i rówieśników, jakie są ich pragnienia w danym momencie i wiele innych czynników ma wpływ na to, jak się dziecko zachowa, gdy będzie musiało dokonać wyboru⁷³.

Postępowanie moralne⁷⁴ to postępowanie zgodne z kodeksem moralnym grupy społecznej. Jest regulowane przez pojęcia moralne,

⁷³ *Ibidem*, s. 192-193.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 182.

tn. zasady postępowania, do których przywykli ludzie żyjący w danym kręgu kulturowym, a które określają wzory oczekiwanych zachowań wszystkich członków grupy. Postępowanie moralne wymaga kierowania się dobrem grupy oraz odsuwania osobistych pragnień lub korzyści na drugi plan. Dzieci muszą rozwinąć w sobie pragnienie robienia dobrze, działania dla wspólnego dobra i unikania zła. Dzieci uczą się zachowań społecznie aprobowanych metodą prób i błędów, przez nauczanie w sytuacjach konkretnych lub przez identyfikację. Istotne jest to, aby dzieci poznały wzory specyficznych sytuacji postępowania moralnego, a następnie przeniosły je na podobne sytuacje. Poprzez identyfikację dzieci naśladują wzory zachowań, które obserwują u innych.

Dzieci przedszkolne uczą się moralności w konkretnych sytuacjach, początkowo najłatwiej w formie zabawowej, a potem także w toku pracy⁷⁵.

Z psychologicznego punktu widzenia za najwyższe stadium rozwoju moralnego uważa się jednak stan, w którym zachowanie jednostki w społeczeństwie nie uchybia uznanym społecznie wyższym wartościom, a równocześnie wynika z wewnętrznych, osobowościowych pobudek⁷⁶.

Osiągnięcie przez dziecko określonego poziomu w danej dziedzinie społeczno-moralnej dokonuje się przez szereg kolejnych drobnych, niekiedy wręcz nieuchwytnych, zmian. Zmiany te zachodzą pod wpływem działania wielu czynników, wśród których dominującą rolę mają czynniki środowiskowe, jak: atmosfera i układ stosunków w rodzinie oraz innych grupach społecznych, działające systemy nagród i kar. Zmiany te mogą zachodzić spontanicznie, aby wpłynąć na ich bieg i kierunek.

⁷⁵ W. Terlecka, *Poczucie powinności moralnej u dzieci przedszkolnych*, Warszawa 1975, s. 36.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 36.

Według H. Muszyńskiego dziecko w wieku sześciu lat powinno osiągnąć poziom społeczno-moralnego rozwoju o takich właściwościach:

- w zachowaniach kieruje się przede wszystkim chęcią pozyskania sobie uznania osób dorosłych;
- przejawia tendencje do przestrzegania w postępowaniu wymagań odnoszących się do współżycia z innymi;
- umie dążyć do zaspokojenia własnych pragnień, godzić z poszanowaniem interesów innych jednostek;
- ma pełne przekonanie, że należy postępować tak, aby innym nieść radość a nie smutek czy cierpienie;
- umie reagować emocjonalnie nie tylko na treści osób z bezpośredniego otoczenia lecz także na losy ludzi odległych w czasie i przestrzeni;
- potrafi odróżnić niektóre dobre, złe i neutralne czyny (kłamstwo, od prawdy i żartu, cudzą własność od swojej)⁷⁷.

Dziecko sześciolatek charakteryzuje się znacznym poziomem rozwoju emocjonalno-społecznego. Cechuje je równowaga uczuciowa. Jest na ogół pogodne, pozytywnie ustosunkowane do otoczenia przy jednocześnie dużym zaangażowaniu się emocjonalnym w to, co się dzieje dookoła. Sześciolatek jest zdolny do współbrzmienia uczuciowego⁷⁸. Stosunek dziecka do otaczającej rzeczywistości charakteryzuje obiektywizm, czyli samodzielnie dokonuje ono porównań tego, co zaobserwowało z tym, czego dowiaduje się od rodziców lub wychowawców. Ilość i jakość wiadomości o świecie zwiększa się, co pobudza dziecko do samodzielności w ich zdobywaniu i poszukiwaniu⁷⁹. Większość dzieci domaga się objęcia ról „zaszczytnych” i w ich

⁷⁷ H. Muszyński, *Podstawy wychowania...*, s. 50.

⁷⁸ H. Spionek, *Rozwój i wychowanie małego dziecka*, Warszawa 1967.

⁷⁹ S. Siemek, *Problemy wychowawcze wieku przedszkolnego*, Warszawa 1967, s. 58.

mniemaniu cenionych w „prawdziwym” życiu społecznym. Wraz ze wzrostem doświadczenia i wiedzy dzieci bogacą się treści ich zabaw, w których coraz częściej odtwarzają życie ludzi dorosłych. Na rozwój społeczno-moralny dziecka sześciolatniego mają wpływ różnorodne formy działalności. Dominującą z nich jest **zabawa**, w której dziecko wyzwala swą aktywność, zaspokaja potrzeby intelektualne, estetyczne i społeczne, wzbogaca wiadomości o życiu ludzi i przyrodzie, a także wykazuje stopień samodzielności, uczy się współpracy i współżycia.

Na poziom społeczno-moralny dziecka sześciolatniego duży wpływ mają efekty i sposoby organizacji pracy nauczyciela. Należy więc prawidłowo oddziaływać na pozycję społeczną dziecka w grupie, wdrażać do zgodnego posługiwania się i użytkowania wspólnych przedmiotów, organizować warunki dobrej zabawy, wyrabiać wśród dzieci obowiązkowość, wrażliwość, rozwijać gotowość do udzielania pomocy innym, budzić szacunek dla symboli polskości, kształtować postawy altruizmu, rozbudzać zainteresowania pracą ludzi różnych zawodów.

4. Zachowania społeczne dzieci sześciolatnich

4.1. Istota zachowań, formy zachowań, ich charakterystyka

Problemem **zachowań** zajmują się nie tylko nauki społeczne. Oprócz socjologii, pedagogiki, psychologii zagadnienie to znajduje się w kręgu zainteresowań biologii, fizjologii i wielu innych dyscyplin naukowych.

Zdaniem biologów zachowanie człowieka jest procesem organicznym, służącym potrzebom organicznym i realizowanym przez mechanizmy organiczne⁸⁰.

⁸⁰ J. Altman, *Biologiczne podstawy zachowania*, Warszawa 1970, s. 5.

Psychologia jest jedną z nauk o zachowaniu się i bywa określana jako „nauka o czynnościach człowieka i o człowieku jako ich podmiocie”⁸¹.

Psycholodzy-behawiorysty (od angielskiego słowa *behavior* – zachowanie się) tylko to, co intersubiektywnie dostępne uważają za naukowe. Behawiorysty w swych koncepcjach korzystali w większości z odkryć Iwana Pawłowa, który stwierdza, że zachowanie jest warunkiem uczenia się – uczeniem się znaków – reakcji dodatnich i ujemnych emocji, w szczególności na dzieci i strachu, które pośredniczą i kierują rzeczywistym zachowaniem się⁸². Z tej definicji behawiorysty wykorzystali tylko to, co ich zdaniem można potwierdzić badaniami naukowymi. Amerykański psycholog Burrhus Frederic Skinner uważa, że zachowanie człowieka, jego osiągnięcia w uczeniu się i pracy twórczej, jego działalność organizacyjna i kontakty interpersonalne są zależne od wyposażenia genetycznego oraz od środowiska fizycznego i społecznego⁸³. B. Skinner jest przekonany, że ludzkie działania są zależne od środków masowego przekazu, systemu szkolnego, instytucji kulturalnych.

Na innej bazie oparta jest koncepcja Orwala Hobarta Mowrera, w której został dodatkowo wprowadzony czynnik bezpośrednio nieobserwowalny, w postaci wywołanych przez bodźce stanów emocjonalnych wyznaczających zachowanie. Ta koncepcja należała do kierunku wykazującego racjonalizm.

Według tego psychologa zachowaniami można sterować przez stosowanie wzmocnień pozytywnych i negatywnych. Do pozytywnych zaliczyć można m.in. te, które są pożądane i korzystne, np. pokarm, wynagrodzenie, uznanie społeczne, podziw. To wzmocnienie

⁸¹ *Ibidem*, s. 433.

⁸² O.H. Mowrer, *Wylaniająca się synteza teorii zachowania się*, „Psychologia Wychowawcza”, 1959, nr 4; 1960, nr 1.

⁸³ J. Koziński, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1980, s. 21.

pozytywne w szerokim ujęciu nazywamy **nagroda**. Wzmocnienie negatywne to np.: zagrożenie, przymus, dezaprobatą grupy, porażka. Karanie przykrymi bodźcami niektórych zachowań uczy unikania pewnych zachowań, bądź wprowadza zachowanie usuwające te przykre bodźce. Psychologowie koncentrowali się przede wszystkim na tym, jak wyższy organizm uczy się nowych sposobów zachowania⁸⁴.

Teorię uczenia się zachowań zakładali również John Thibaut i Harold Kelly. Przeprowadzili analizę (społecznych) zachowań ludzi, kładąc nacisk na znaczenie kar i nagród przy uczeniu się zachowań. Przyjmują oni, że człowiek działa w taki sposób, który jego zdaniem przynosi mu korzyści i że szuka maksymalnego zaspokojenia swoich potrzeb przy minimalizacji układu.

W. Szewczuk określa zachowanie jako ogół obiektywnie obserwowanych reakcji ruchowych osobnika, wywołanych czynnikami zewnętrznymi (sytuacją) lub wewnętrznymi (potrzebą, zamiarem – co nie oznacza ich niezależności czy niepowiązania z czynnikami zewnętrznymi), poprzez które ustosunkowuje się do tych warunków lub je przekształca. Każde zachowanie zależy nie tylko od wywołujących je bodźców, ale również od wewnętrznego stanu organizmu⁸⁵. Definicja ta zawiera czynniki, które są możliwe do sprawdzenia oraz te czynniki, których nie można zaobserwować.

Opracowania socjologów dotyczące zachowań ludzi wskazują, że jednym z wielu czynników od których zależy nasze zachowanie, jest zachowanie wobec innych ludzi i charakter naszych związków społecznych z nimi.

Socjologowie, w wyniku prowadzonych badań, uznali zachowanie jednostek jako wypadkową splotu oczekiwań i wymagań

⁸⁴ J. Reykowski, *Psychologia a pedagogika* [w:] *Pedagogika*, red. M. Godlewski, S. Krawcewicz, Warszawa 1980, s. 128.

⁸⁵ W. Szewczuk, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985, s. 353.

zarówno małych grup, jak i wielkich, w których skład wchodzi⁸⁶. Od jednostek wymaga się takich zachowań, które zapewniają społeczeństwu możliwości niezakłóconego funkcjonowania według ustalonych w nim norm⁸⁷. Natomiast Zygmunt Bauman uważa te zachowania za manifestacje uzewnętrznione⁸⁸, które są możliwymi do zmysłowego postrzegania wyrazami postaw. Według niego zachowania są ściśle związane z funkcją sytuacji. Z. Bauman w swoim zdefiniowaniu zachowania jest wyrazicielem poglądów zbliżonych do behawiorystów, którzy uznawali czynnik eksperymentalny za słuszny ze względu na możliwości sprawdzenia, zaobserwowania. Należy uznać, że zachowanie jest aktywnością skierowaną na otoczenie i stanowi podstawową formę regulacji stosunków podmiotu z otoczeniem. Dlatego też można ujmować i opisywać zachowanie się człowieka jako dokonujący się stale proces regulacji jego stosunków z otoczeniem. Najbardziej ogólnym systemem regulacji zachowania się jest **osobowość**. Szczególnie przydatna w poznaniu dzieci może być **regulacyjna teoria osobowości** Janusza Reykowskiego⁸⁹, zgodnie z którą osobowość to centralny system regulacji i integracji czynności jednostki. Można w nim wyróżnić mechanizmy regulacji na dwu poziomach:

- poziom mechanizmów podstawowych oparty na doświadczeniach emocjonalnych w pierwszych latach życia;
- poziom mechanizmów wyższych oparty na hierarchicznie zorganizowanym systemie struktur poznawczych.

J. Reykowski rozróżnia trzy wyższe mechanizmy regulacji: sieć poznawczą, sieć wartości i sieć operacyjną.

⁸⁶ H. Miller, *Człowiek wśród ludzi*, Warszawa 1974, s. 549.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 550.

⁸⁸ Z. Bauman, *Zarys socjologii*, Warszawa 1962, s. 57.

⁸⁹ J. Reykowski, *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności*, [w:] *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa 1976, s. 772.

W **sieci poznawczej** następuje kumulowanie informacji napływających z różnych źródeł.

Z informacji tych powstają struktury poznawcze, będące odbiciem poznawanej rzeczywistości i doświadczeń dziecka. W sieci tej znajdują się obrazy świata otaczającego dziecko oraz ich wartości idealne, wyobrażone.

Siecią wartości J. Reykowski nazywa uporządkowanie elementów poznawczych posiadających pozytywne lub negatywne znaczenie dla jednostki. Informacje i obrazy dotyczą ocen i norm postępowania ludzi, czyli tego, co dobre lub złe. Dziecko dzięki temu uczy się wartościowania. Przejawia się to w trzech głównych formach:

- **słownej** – polegającej na własnych ocenach, opiniowaniu osób, ich działań, sytuacji, zjawisk, rzeczy;
- **emocjonalnej** – czyli na pozytywnym lub negatywnym, silnym lub słabym reagowaniu na określone zjawiska;
- **praktycznej** – polegającej na czynnościach związanych z poznawanymi ocenami, normami, zjawiskami, podejmowanymi w różnych celach, np. w celu uniknięcia niebezpieczeństwa, zbliżenia się do lubianej osoby, udzielania pomocy koledze itp.⁹⁰.

Sieć operacyjną tworzą informacje, obrazy, doświadczenia, połączone z wartościowaniem, a motywujące do różnych konkretnych działań.

Wymienione sieci tworzą zintegrowaną całość, którą J. Reykowski nazywa **strukturą** „ja”, a która odgrywa bardzo ważną rolę w rozwoju i wychowaniu dzieci.

Psycholodzy dokonali podziału zachowań na prospołeczne i aspołeczne. Do zachowań prospołecznych zalicza się m.in. udzielanie pomocy innym ludziom, koleżeństwo, dzielenie się z innymi,

⁹⁰ J. Galant, J. Sowa, *Proces uspołeczniania dzieci w klasach początkowych*, Warszawa 1991, s. 9.

przeciwdziałanie krzywdzie. Zachowania prospołeczne to takie zachowania ludzkie, które polegają na działaniu dla dobra innych.

Kształtowanie zachowań prospołecznych u dzieci zaczynamy od najmłodszych lat. W rodzinie, w przedszkolu, w szkole wdramy dzieci do poszanowania wytworów pracy kolegów, do wzajemnego uznawania praw do zabawy, zgodnego współżycia i współdziałania. Często też człowiek działa prospołecznie tylko dlatego, aby czerpać korzyści wyłącznie dla siebie, np. chcąc zdobyć sympatię, uznanie, przyjaźń, pochwałę lub nagrodę.

Przeciwieństwem do zachowań prospołecznych, są zachowania aspołeczne (agresywne) – są to takie zachowania, które polegają na działaniu przeciwko innym ludziom. Jest to m.in. zadawanie komuś cierpienia, bólu, oszukiwanie itp.

Zachowania społeczno-moralne dzieci w wieku przedszkolnym polegają na przystosowaniu się do wymagań, które narzuca życie zespołowe, na współżyciu w grupie dzieci, na obcowaniu z innymi, którym należy się podporządkować.

Podczas pobytu w przedszkolu dzieci powinny poznać wymagania dotyczące sposobów korzystania z urządzeń przedszkola, instrumentów, zabawek, pomocy dydaktycznych. Dzieci uczą się wspólnie bawić, brać czynny udział w zajęciach, podporządkowywać poleceniom nauczycielki lub innych osób.

Umiejętność dostrzegania sytuacji, w których powinno się pomóc innym, zrozumienie ich potrzeb i przeżyć jest czymś bardzo ważnym w życiu społecznym dzieci przedszkolnych.

Dużej umiejętności współdziałania dziecięcego wymagają różnego rodzaju prace zespołowe, gdy grupa ma wykonać coś wspólnego lub wspólnie śpiewa, gra, tańczy, tworzy lub słucha muzyki.

Istotną rolę w zachowaniu społeczno-moralnym spełniają zabawy. W toku zabawy dzieci stopniowo uczą się podporządkowania swych życzeń i chęci postępowania postępowaniu innych dzieci

oraz przyjętym regułem i zasadom wspólnej zabawy. Dzieci uczą się współpracy i współżycia w grupie. W kontakcie z rówieśnikami kształtują się pierwsze uczucia społeczno-koleżeńskie, uczucie przyjaźni i sympatii. Zabawy tematyczne stanowią szkołę wychowania postaw i zachowań społeczno-moralnych.

Kształtowanie stosunku do ludzi, rozwijanie poszanowania dla ich pracy jest możliwe wtedy, gdy dziecko zetknie się z działalnością człowieka. Zbliżanie do ludzi pracy, nawiązywanie kontaktów z nimi powinno być realizowane, by u dzieci powstawało uczucie wdzięczności dla tych, którzy wytwarzają tyle dóbr, którzy swoją pracą pomagają innym, troszczą się o zaspokojenie potrzeb. Należy u dzieci rozwijać uczucia życzliwości i serdeczności, podziw dla ludzkich umiejętności i chęć ich naśladowania w przyszłości.

Wdrażaniu do przestrzegania aprobowanych społecznie form współżycia, uczeniu kultury współżycia, utrwalaniu wiadomości o życiu i pracy ludzi różnych zawodów służą właśnie zabawy, w których dzieci naśladują pracę ludzi dorosłych, ich zwyczaje, formy zachowania się. Podobną rolę spełniają teksty piosenek oraz muzyczne uroczystości ukazujące zachowania społeczno-moralne.

Dzieci sześciolatnie powinny już dość dobrze rozumieć niektóre pojęcia związane z życiem społecznym np.: wieś, miasto, kraj, Polska, Polak. Powinny znać hymn i symbole narodowe, posiadać właściwy do nich stosunek (znak Białego Orła i flagi polskiej).

Karol Kotłowski, analizując patriotyzm w kategoriach postaw społecznych i wyodrębniając w tych postawach element poznawczy (wiedza o ojczyźnie), emocjonalny (miłość do obrazu ojczyzny wytworzony w świadomości) i wolicjonalny (dyspozycje do działania na rzecz ojczyzny), szczególnie uwypukla potrzebę kształtowania adekwatnego obrazu ojczyzny. Mówi, że obraz ojczyzny, który tworzy się w naszej świadomości jest rezultatem długiego procesu modyfikowanego przez wiele czynników, nie tylko oddziaływań

zamierzonych, ale również niezamierzonych, a nawet czynników endogennych. Obrazy te kształtują się w świadomości ludzi od dzieciństwa aż do śmierci i choć w poszczególnych grupach narodowych istnieje wiele elementów wspólnych, to jednak każda osobowość posiada swój własny i niepowtarzalny obraz ojczyzny⁹¹.

K. Kotłowski stwierdza, że w wieku przedszkolnym tworzy się baza do kształtowania się postaw patriotycznych⁹².

W racjonalnym wychowaniu patriotycznym dzieci winny stosownie do swego rozwoju tworzyć w swej świadomości stopniowo kilka obrazów ojczyzny: bajkowej, bohaterskiej, mądrej i kulturalnej, by wreszcie, po krytycznym spojrzeniu na jej przeszłość i teraźniejszość, wytworzyć jeden – syntetyczny, będący jak najbardziej obiektywnym, ale nieobojętnym dla wychowania, w zależności od rozwoju psychicznego i rozwiązanych z tym możliwości percepcji⁹³.

Dzieci przedszkolne powinny deklamować i śpiewać o swojej ojczyźnie, o jej krajobrazie, bohaterach dawnych i tych najnowszych. Dziecko może kochać Polskę za coś, czyli musi o niej coś wiedzieć. Wiedza ta dotyczy świata zwierząt i roślin, różnorodności i piękna krajobrazu ojczystego, a także osiągnięć narodu na polu gospodarczym i kulturalnym. Przy okazji uroczystości przedszkolnych i świąt państwowych trzeba pokazać dzieciom, że flaga biało-czerwona jest przedmiotem czci całego narodu. Barwy te mają polskie samoloty, statki. Dzieci powinny poznać herby miast, w których żyją, ich wygląd i symbolikę, folklor. Poprzez nawiązanie do życia dzieci z innych krajów (zabawy, piosenki, tańce) kształtujemy właściwy stosunek do innych ludzi (postawy internacjonalistyczne).

Zachowania społeczno-moralne dotyczą strefy najbliższego

⁹¹ K. Kotłowski, *Rzecz o wychowaniu patriotycznym*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1975, nr 11.

⁹² *Ibidem*, s. 568.

⁹³ K. Kotłowski, *Rzecz o wychowaniu patriotycznym*, Wrocław 1974, s. 131-132.

rozwoju dziecka, która zdaniem L.S. Wygotskiego pomaga określić „jutro” tego rozwoju, jego dynamizm, który uwzględnia nie tylko to, co dziecko w tym procesie już osiągnęło, lecz również to, co w nim dopiero dojrzewa⁹⁴.

Tadeusz Tomaszewski wyróżnia w zachowaniu człowieka zachowanie reaktywne pojawiające się w sytuacjach stereotypowych, ustabilizowanych, powtarzalnych występujące u wszystkich organizmów żywych oraz zachowania celowe pojawiające się w sytuacjach niestereotypowych, jednorazowych⁹⁵.

Czynności człowieka są przykładem zachowania celowego, ponieważ wyznacza on sobie cel, do którego zmierza. Zachowanie celowe jest modyfikowane przez wewnętrzne struktury osobowościowe – różni ludzie różnie reagują na takie same sytuacje.

Analizując literaturę w zakresie zachowań społeczno-moralnych, należy stwierdzić, że dokonany jest podział na zachowania pozytywne i zachowania negatywne.

Sabina Guz wyróżnia zachowania **altruistyczne**. Są to zachowania zorganizowane w ten sposób, aby inna osoba odniosła korzyść, niezależnie od tego, czy podmiot ponosi przy tym straty⁹⁶. Autorka wyróżnia też zachowania **pomocne**, które są tak zorganizowane, aby ktoś inny odniósł korzyść, czynności (np. w postaci czasu i wysiłku)⁹⁷. Natomiast zachowania **kooperacyjne** są to zachowania zorganizowane w ten sposób, aby zarówno podmiot, jak i inne osoby odnosiły korzyść lub nie ponosiły strat⁹⁸.

Wspólną cechą wymienionych zachowań prospołecznych jest to, że są one zachowaniami wobec innych osób. Różnica między

⁹⁴ L.S. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa 1971, s. 542.

⁹⁵ T. Tomaszewski, *Psychologia...*, s. 504.

⁹⁶ S. Guz, *Rozwój i kształtowanie osobowości dzieci w okresie wczesnoszkolnym*, Warszawa 1987, s. 120.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 121.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 122.

nimi polega na wysokości kosztów, jakie podmiot musi ponieść w toku ich realizacji.

Zachowania dzieci wobec innych osób obejmują swym zasięgiem zachowania altruistyczne, które zakładają przyczynianie się dobru innych z narażeniem własnych interesów, zachowania pomocne, wymagające poniesienia tylko kosztów naturalnych i zachowania kooperacyjne, w których występuje równowaga kosztów i zysku.

Zachowania dzieci wobec mienia obejmują swym zasięgiem poszanowanie własności osobistej, indywidualnej i społecznej. Poszanowanie własnego lub cudzego (indywidualnego albo społecznego) mienia przejawia się w racjonalnym (ostrożnym, oszczędnym, zgodnym z jego przeznaczeniem) korzystaniu z niego, w zapobieganiu sytuacjom, w których jakieś dobra mogłyby ulec uszkodzeniu lub zniszczeniu i w usuwaniu zagrożeń tego rodzaju, a także w podejmowaniu działań mających na celu usunięcie powstałych uszkodzeń i zniszczeń. Czynności tego rodzaju są przejawem postawy gospodarności⁹⁹.

Postawa społecznej gospodarności charakteryzuje jednostkę, która aprobeuje i przestrzega w swoim postępowaniu norm nakazujących:

- poszanowanie wszelkich dóbr społecznych jako wytworów ludzkiej pracy;
- czynne opiekowanie się dobrami społecznymi i występowanie w ich obronie, gdy grozi im zniszczenie;
- użytkowanie dóbr społecznych w taki sposób, aby nie umniejszać prawa do korzystania z nich przez innych członków zbiorowości;
- korzystanie z dóbr społecznych w sposób oszczędny, planowy, mający na względzie interes ogółu¹⁰⁰.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 125.

¹⁰⁰ H. Muszyński, *Ideal i cele wychowania*, Warszawa 1972, s. 176.

Dziecko przedszkolne powinno poznawać i dostrzegać różne przejawy niegospodarności w bliższym i dalszym otoczeniu, dezaprobować je, przeciwstawiać się marnotrawstwu i niszczeniu mienia społecznego.

Dostrzegając przejawy niegospodarności we własnym działaniu, dziecko powinno żywić uczucia niezadowolenia z siebie i dążyć do eliminowania popełnionych przez siebie błędów.

Współpraca i współdziałanie są czynnościami kooperacyjnymi. Zorganizowane są tak, aby sam podmiot oraz partnerzy odnoślili korzyści lub nie ponosili strat. Ich realizacja wymaga od dziecka umiejętności uczestniczenia w zajęciach zespołowych, wykonywania poleceń nie tylko indywidualnie do niego kierowanych, ale też odnoszących się do całej grupy, wspólnego wykonywania powierzonych zadań, liczenia się z partnerami, przewodzenia kolegom, a także podporządkowania się im. Wszystko to jest konieczne w imię nadrzędności celu działania¹⁰¹.

Zdolność do współpracy i współdziałania była przedmiotem wielu badań (Stefan Baley, Lidia Wołoszynowa, Sabina Guz). Badania J. Żaka podkreślają, że dopiero dzieci sześć-, siedmioletnie potrafią w pełni dostosować się do polecenia i budować wspólnie jeden wytwór, ale konieczne jest powtarzanie instrukcji.

Program wychowania w przedszkolu podkreśla wyrabianie umiejętności współdziałania w zespole, podporządkowania się przyjętym zasadom i organizowania wspólnych zabaw z podziałem ról, zajęć i gier opartych na ustalonych regułach, z przyzwyczajaniem dzieci do przegrywania i wygrywania¹⁰².

Samodzielność, wyrażająca się w zaradności w zakresie samoobsługi, radzenia sobie w prostych sytuacjach codziennych,

¹⁰¹ S. Guz., *Rozwój...*, s. 76.

¹⁰² Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania w przedszkolu*, Warszawa 1992, s. 48.

umiejętności poruszania się w znanym sobie otoczeniu, sprawnym funkcjonowaniu w różnych okolicznościach, jest ważnym wskaźnikiem poziomu rozwoju społecznego i dojrzałości szkolnej dzieci. Rozwijając ją, należy zadbać nie tylko o ukształtowanie praktycznych umiejętności i nawyków, ale również o uświadomienie dzieciom, że samodzielne radzenie sobie w różnych sytuacjach życia codziennego, aktywne pokonywanie trudności, stanowi ich elementarną powinność i jest działaniem na rzecz innych, a więc ma charakter prospołeczny. Odciąża bowiem opiekunów, ułatwia z nimi kontakty, pozostawia więcej czasu na wspólne z nimi zajęcia. Chodzi więc o to, aby kształtować u dzieci wszystkie komponenty postawy: **poznawczy, emocjonalno-motywacyjny i działaniowy**¹⁰³.

Samodzielne wykonywanie zadań uczy obowiązkowości, sumienności, pracowitości, cierpliwości, zdecydowania, ambicji i pomysłowości u dzieci.

Dyscyplina w grupie dotyczy takich zachowań, które uczą punktualności, posłuszeństwa, obowiązkowości, skupienia uwagi i samodyscypliny. Dyscyplina jest to podporządkowanie się normom regulującym stosunki w danej zbiorowości: w rodzinie, grupie¹⁰⁴.

Szacunek dla świata przyrody uczy troskliwości, staranności w pracy, chęci dbania o zwierzęta i rośliny. Dzieci przyswajają sobie zasady ochrony przyrody.

Przestrzeganie form grzecznościowych przejawia się w uczynności, kulturalnym zwracaniu się do innych.

Wytrwałość w dążeniach jest to zdolność do osiągania wyników, pokonywania trudności i przeszkód. Należy popierać pomysły dziecięce, kierować ich wysiłkami przy realizacji własnych pomysłów podczas zabaw, zajęć w życiu codziennym, a tym samym dopomagać

¹⁰³ S. Guz, *Rozwój...*, s. 84.

¹⁰⁴ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny...*, s. 62.

dzieciom, by nie tylko nie odstępowały od swych zamierzeń, ale aby wytrwale dążyły do celu.

Przykładem wytrwałości w pokonywaniu trudności może być zwrócenie uwagi dzieci na to, jak wiele i z jaką wytrwałością pracują ich rodzice, ludzie różnych zawodów, ile wkładają wysiłku i starań, aby wykonać pracę.

W postępowaniu wychowawczym z dziećmi społecznie biernymi należy wzmacniać ich wiarę we własne siły, zachęcać do działania, wskazywać na pozytywne osiągnięcia, chwalić w obecności grupy.

Szacunek dla symboli polskości uczy znaczenia pojęć patriotycznych, rozwija zainteresowania dzieci pięknem naszego kraju, rodzinnego krajobrazu, miejscowego folkloru. Dzieci zaznajamiają się z symbolami polskości – godłem polskim i barwami państwowymi, z zarysem mapy Polski, ze stolicą, z hymnem narodowym.

Wzajemna pomoc i opiekuńczy stosunek do innych uczy życzliwości, dbałości o innych, delikatności, troskliwości, ustępliwości, udzielania pomocy słabszym.

Współprzeżywanie sukcesów i porażek kolegów wiąże się z życzliwością, wzmocnieniem duchowym, przejawianiem inicjatywy pomocy.

Wyrabianie poczucia więzi rodzinnej wdraża do posłuszeństwa, pracowitości, prawdomówności, troskliwości, do dzielenia się z rodzicami wrażeniami z życia przedszkola. Więź rodzinna dotyczy prowadzenia rozmów na temat pracy domowej i zawodowej rodziców z podkreśleniem jej społecznej wartości, zachęca do samodzielności w zakresie samoobsługi, obowiązków porządkowych stałych i doraźnych.

Najczęściej spotykanymi w wieku przedszkolnym niespołecznymi formami zachowania są negatywizm, upór, agresywność, rywalizacja, zazdrość i zachowanie władcze¹⁰⁵.

¹⁰⁵ M. Przetacznikowa, G. Makiello-Jarża, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1985, s. 189.

Niechęć dziecka do zachowania takiego, jakiego od niego się wymaga, może przekształcić się w negatywizm. Jest on najczęściej reakcją dziecka na niewłaściwe oddziaływania wychowawcze. Dziecko reaguje odmową na wszelkie polecenia niezgodne z jego wolą. Im wyraźniej dziecko odczuwa niesprawiedliwość poleceń dorosłych, tym bardziej staje się uparte. Zachowanie agresywne jest jedną z najczęściej spotykanych reakcji na frustrację. Im częściej dziecko doznaje frustracji, tym częstsze i bardziej nasilone są te zachowania. Agresywność przejawia się w zadawaniu bólu, straszaniu innych, ośmieszaniu.

Rywalizacja dotyczy chęci osiągnięcia przewagi nad innymi dziećmi, osiągnięcia sukcesu, wysokiej pozycji w grupie. Zazdrość jest reakcją dziecka na domniemaną albo faktyczną utratę miłości. Zachowanie władcze charakteryzuje się tym, że dziecko przejawia tendencję do przewodzenia i panowania.

W miarę rozwoju dziecko uczy się takich zachowań społeczno-moralnych w grupie rówieśników, które pozwalają mu na dobre w niej funkcjonowanie.

Czynnikami wpływającymi na zachowania społeczne są: rodzina, otoczenie przedszkolne – nauczycielka, grupa dziecięca, personel, otoczenie dalsze – znajomi, środowisko społeczno-przyrodnicze.

Do głównych funkcji rodziny zalicza się:

- funkcje prokreacyjne;
- przygotowanie dzieci do wejścia w życie społeczne, ich pielęgnowanie i wychowywanie oraz zapewnienie im odpowiedniego startu życiowego;
- prowadzenie gospodarstwa domowego, zaspokajającego potrzeby członków rodziny;

- sprawowanie pieczy nad życiem członków rodziny, ich zachowaniem, kulturą, zdrowiem, trudnościami żywioowymi¹⁰⁶.

Efekty zachowań społecznych w rodzinie zależne są od postaw rodzicielskich wobec dzieci.

Właściwa postawa rodziców polega na współdziałaniu z dzieckiem, akceptacji, uznawaniu praw dziecka, dawaniu rozumnej swobody. Współdziałanie z dzieckiem polega na wciąganiu go w sprawy całej rodziny, obowiązków domowych, na wzajemnym porozumieniu. Rola nauczyciela polega m.in. na egzekwowaniu od dzieci zawartych umów i prośb, korygowaniu niewłaściwych zachowań, nagradzaniu zachowań zgodnych z oczekiwaniami.

Grupa dziecięca uczy współpracy w zespole, empatii, odtwarzania ważnych ról, przetwarzania zachowań, określania swojej pozycji wśród kolegów, motywuje do zadań, zaspokaja potrzeby kontaktu z innymi.

Środowisko społeczno-przyrodnicze wdraża do przestrzegania norm postępowania, do kulturalnego współżycia, wyrabia umiejętności zachowania się wśród ludzi. Celem tego środowiska jest dostarczanie wiedzy o ludziach, sposobie ich życia i pracy, a także budzenie uczuć patriotycznych. Środowisko przyrodnicze obejmuje ogół czynników ekologicznych i biologicznych, uczy poszanowania świata przyrody.

Treści programowe zawarte w programie *Ja i mój świat* autorstwa Anny Gratunik, nauczycielki Miejskiego Przedszkola nr 38 w Zielonej Górze (z którą Autorka współpracuje w zakresie umuzykalniania).

¹⁰⁶ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny...*, s. 261.

Treści programowe zawarte w programie Anny Gratunik „Ja i mój świat”				
Część	Treści programowe	Temat	Forma aktywności	Treści zawarte na płycie (proponujemy do zajęć)
I a) Ja	kształtowanie umiejętności dostrzegania swego wyglądu	<i>Mój wygląd</i>	wzrokowa, intelektualna, werbalna	zestaw różnych postaci (wysokie, niskie o różnych kolorach włosów, oczów) próby tworzenia swego portretu z gotowych elementów
	kształtowanie umiejętności nazywania części ciała (schemat ciała)		wzrokowa, intelektualna	
	kształtowanie umiejętności nazywania i rozpoznawania zachowań pozytywnych i negatywnych (dobro, zło)	<i>Moje uczucia</i>	intelektualna, wzrokowa	historijki obrazkowe zachowania pozytywnego i negatywnego
	kształtowanie umiejętności rozpoznawania i nazywania uczuć (radość, smutek, złość, bezpieczeństwo, strach)		intelektualna, wzrokowa	różne miny ludzi (mimika twarzy) próby nazwania, rozpoznania nastroju
b) Ja i rodzina	kształtowanie umiejętności rozpoznawania i komunikowania trudności	<i>Moje trudności i możliwości</i>	werbalna, intelektualna	historijka obrazkowa o kimś, kto potrafi zwrócić się o pomoc i tym, co zostaje sam ze swoim problemem
	kształtowanie umiejętności dostrzegania własnych umiejętności, możliwości		wzrokowa, intelektualna, manualna, werbalna, motoryczna	zadania dla dzieci z różnych dziedzin tak, aby wskazać, że każde dziecko coś potrafi (rebusy, zagadki, krzyżówki itp.)
	kształtowanie umiejętności dostrzegania i nazywania członków rodziny	<i>Moja rodzina</i>	werbalna	różne postacie, przykładowe drzewo genealogiczne, tworzenie własnego drzewa genealogicznego
	kształtowanie umiejętności przedstawiania się imieniem i nazwiskiem		werbalna, intelektualna	zbior imion i nazwisk dzieci (wyszukanie swego)
kształtowanie umiejętności wzmocnienia więzi rodzinnych		wzrokowa, intelektualna	piosenka o mamie i tacie	
kształtowanie umiejętności dostrzegania zwyczajów i tradycji rodzinnych		intelektualna	święteczne tradycje rodzinne	

c) Ja i przed- szkole	kształtowanie umiejętności dostrzegania swego miejsca w grupie przedszkolnej	Moje przed- szkole	wzrokowa, intelektualna	zdjęcie grupy z kolejnych lat, jej nazwa od pierwszej grupy do kolejnej, zdjęcia dziewczynek i chłopców tak, aby również pokazać różnice płci
	kształtowanie umiejętności dostrzegania różnic między ludźmi (rówieśnikami)		wzrokowa, werbalna, intelektualna	nazywanie zawodów ludzi, wybór przez dzieci tego, co ich interesuje, co by chcieli robić, co potrafią najlepiej, co sprawia im trudności
	kształtowanie umiejętności przestrzegania umów i zasad grupy		intelektualna	zasady grupy i ich charakterystyka
II Ja w moim mieście	kształtowanie umiejętności określania miejsca zamieszkania (wieś, miasto) i swego dokładnego adresu	Tu mieszka mieszka	werbalna, wzrokowa, intelektualna	obraz miast i wsi (cechy charakterystyczne)
	kształtowanie umiejętności dostrzegania różnic w wyglądzie domów, mieszkań	Moje miasto	wzrokowa, werbalna, intelektualna	ulice naszego miasta tak, aby pojawiły się wszystkie, na których mieszkają dzieci z grupy
	kształtowanie umiejętności podawania pełnej nazwy miejscowości i jej miejsca na mapie		werbalna, intelektualna	różne rodzaje budynków (rodzaje architektury)
kształtowanie umiejętności rozpoznawania i nazywania charakterystycznych miejsc, obiektów danej miejscowości i jej rysu historycznego	kształtowanie umiejętności opisywania typowych dla własnej miejscowości zjawisk, tradycji i obrzędów	Ciekawi ludzie	werbalna, intelektualna	nazwa miasta jego położenie na mapie, plan miasta, herb, flaga
kształtowanie umiejętności dostrzegania ciekawych osób, postaci wywodzących się z naszego miasta	kształtowanie umiejętności określania drogi do przedszkola i jego adresu pełnej nazwy		intelektualna	historia miasta, jego tradycja (festiwale, winobranie, juwenalia)
		Moje przedszkole w mieście	wzrokowa, werbalna, intelektualna	prezentacja znanych artystów urodzonych w naszym mieście, aktorzy wywodzący się z naszego miast, sportowcy
			intelektualna	plan miasta z uwzględnieniem miejsca przedszkola, pełna nazwa i adres przedszkola

III Mój kraj	kształtowanie umiejętności nazywania swojej ojczyzny	<i>Moja ojczyzna</i>	werbalna, wzrokowa, intelektualna	nazwa państwa, mapa z uwzględnieniem krain geograficznych (prezentacja), zdjęcia naszych gór, morza, jezior, największe miasta ich historia i ciekawe zabytki
	kształtowanie umiejętności dostrzegania i opisywania krain geograficznych kraju		wzrokowa, intelektualna, werbalna	symbole narodowe kraju (wygląd flaga, godło, hymn)
	kształtowanie umiejętności rozpoznawania i poszanowania symboli własnego kraju (barwy, hymn, godło)		werbalna, intelektualna	historia stolicy, miejsce stolicy na mapie, ciekawe miejsca stolicy, zabytki
	kształtowanie umiejętności nazywania stolicy i jej historii		intelektualna, werbalna	sławni Polacy, kultura ludowa w różnych częściach kraju, osiągnięcia z dziedziny nauki (wymaralazki), sztuki, polskie tance narodowe
	kształtowanie umiejętności dostrzegania bogactw polskiej kultury, nauki i sztuki (sławni rodacy)		motoryczna, wzrokowa, intelektualna	przyroda ojczyzna, parki krajobrazowe
	kształtowanie umiejętności dostrzegania i ochrony piękna przyrody ojczystej		werbalna, intelektualna	wiersz „Kto ty jesteś”, historia języka, nasz alfabet, wiersz „Abecadło”
	kształtowanie umiejętności dostrzegania piękna mowy ojczystej		wzrokowa, intelektualna	mapa Europy (geograficzna i fizyczna)
	kształtowanie umiejętności nazywania państw sąsiadujących (położenie, symbole, miasta)		werbalna, wzrokowa, intelektualna	zdjęcia stolic europejskich z ich zabytkami oraz z innymi ciekawymi miejscami w Europie
	kształtowanie umiejętności dostrzegania ciekawych miejsc w Europie (zabytki, obiekty)		werbalna, intelektualna	tradycje świąteczne w krajach Europy (Boże Narodzenie, Wielkanoc i inne typowe dla danego kraju), potrawy tradycyjne (kuchnia narodowa)
	kształtowanie i rozwijanie wiadomości dotyczących Unii Europejskiej		intelektualna	hymn Unii, flaga, stądziba, państwa należące

	kształtowanie umiejętności dostarczania miejsca naszego kraju, kontynentu w świecie	Świat	wzrokowa, werbalna	mapa świata, mapy i nazwy wszystkich kontynentów
			wzrokowa, intelektualna	ciekawe miejsca w świecie
			werbalna	różne rasy ludzi, różnorodne gatunki zwierząt

ZAJĘCIA UMUZYKALNIAJĄCE W PRZEDSZKOLU I ICH ROLA W WYCHOWANIU SPOŁECZNYM

1. Cele i zadania zajęć umuzykalniających w grupie dzieci sześcioletnich

W polskim systemie przedszkolnym dużą wagę przywiązuje się do wychowania estetycznego. Ujmowane jest ono szeroko jako dziedzina przenikająca i scalająca wszystkie strony wychowania, wszechstronnie wzbogacająca osobowość dziecięcą przez zajęcia plastyczne, umuzykalnienie, oddziaływanie za pomocą piękna żywego słowa, uwrażliwienie na piękno moralne ludzkiej działalności¹.

Przybliżanie dziecku elementów kultury narodowej, zwłaszcza kultury ludowej, piękna ojczystej przyrody, pobudza u niego uczucia patriotyczne, a rozwijanie twórczej skłonności i uzdolnień sprzyja wyrobieniu tak potrzebnej dzisiaj twórczej postawy w pracy i we wszelkim działaniu².

Do celów wychowania w przedszkolu należy budzenie wrażliwości estetycznej, wzbogacanie wyobraźni, przeżyć i doświadczeń artystycznych dziecka w kontakcie ze sztuką³.

¹ E. Zachajkiewicz, *Przedmowa*, [w:] *Wychowanie estetyczne w przedszkolu*, red. Z. Woźnicka, Warszawa 1969.

² *Ibidem*.

³ *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1987, s. 275.

Program wychowania w przedszkolu podkreśla następujące zadania wychowania estetycznego:

- wzbogacenie przeżyć i wyobraźni, kształtowanie postawy twórczej w kontaktach z otoczeniem;
- wyrabianie wrażliwości na wartości estetyczne w przyrodzie, technice i sztuce, na piękno postępowania i czynów człowieka;
- kształtowanie umiejętności dostrzegania i porównywania zjawisk wizualnych, dźwiękowych, dotykowych i innych;
- rozwijanie różnorodnych form twórczości dziecięcej z uwzględnieniem prób łączenia różnych rodzajów ekspresji;
- kształtowanie czynnej postawy w zakresie estetyki i kultury życia codziennego⁴.

Umuzycznienie jest elementem składowym wychowania estetycznego. Pod pojęciem **umuzycznienia** Zygmunt Stankiewicz rozumie pracę nad rozwojem zdolności muzycznych i wrażliwości na muzykę⁵.

Krystyna Przybylska stwierdza, że wychowanie muzyczne powinno dawać szansę właściwego rozwoju każdemu dziecku i stawiać wszechstronne wychowanie jako zadanie główne. Ideałem współczesnego wychowania jest człowiek myślący, umiejący działać w sytuacjach problemowych, człowiek twórczy i wyrobiony emocjonalnie, wrażliwy i opanowany. Takie cechy mogą się utrzymywać m.in. w wyniku realizowania aktywnych i twórczych form wychowania muzycznego⁶.

Muzyka zawiera w sobie wiele wartości i jest źródłem intensywnych wzruszeń. Każdy człowiek powinien uprawiać muzykę, gdyż zawiera ona wiele niezbędnych dla ogólnego rozwoju czynników.

⁴ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania w przedszkolu*, Warszawa 1992, s. 7.

⁵ Z. Stankiewicz, *Piosenka w przedszkolu*, Warszawa 1973, s. 135.

⁶ K. Przybylska, *Wychowanie muzyczne w przedszkolu*, Warszawa 1977, s. 11.

Należałoby jednak je odszukać, poznać i zrozumieć ich znaczenie dla prawidłowego rozwoju małego dziecka.

Andrzej Pytlak twierdzi, że muzyka w wychowaniu przedszkolnym jest jedną z dziedzin procesu wychowania i wielostronnego uczenia się, który zaczyna się w przedszkolu i trwa przez cały okres szkoły ogólnokształcącej. Wraz z plastyką, literaturą dziecięcą i żywym słowem stanowi całokształt oddziaływań, których celem jest wykorzystanie wartości estetycznych i artystycznych do ukierunkowania aktywności, wyzwalania życia uczuciowego i rozwoju samoekspresji dziecka⁷.

Analizując literaturę, liczne wypowiedzi filozofów, psychologów i muzyków na temat wychowawczej roli muzyki, można stwierdzić, że zajęcia umuzykalniające w przedszkolu są niezwykle ważnym elementem w procesie wychowania dziecka.

Zdaniem Marii Przychodzińskiej wieloletnie próby doświadczonych pedagogów oraz badania potwierdzają, że u wszystkich niemal dzieci występuje w tym okresie duży rozwój podstawowych zdolności muzycznych⁸.

Wychowawcze znaczenie muzyki bywa rozpatrywane w trzech kategoriach:

- recepcyjno-pasywnej, odbiorczej, aktywnej;
- praktyki muzycznej, wartościującej;
- refleksyjnej czyli w kategorii estetyczno-moralnej⁹.

Eugeniusz Rogalski w książce *Muzyka w pozaszkolnej edukacji estetycznej* wyjaśnia, że w pierwszym przypadku chodzi

⁷ A. Pytlak, *Pedagogiczna koncepcja sztuki*, [w:] *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1985, s. 281.

⁸ M. Przychodzińska, *Wychowanie muzyczne – idee, treści, kierunki rozwoju*, Warszawa 1989, s. 155, uważają podobnie: M. Manturzevska, B.Kamińska, W.A.Sacher i inni.

⁹ M. Przychodzińska-Kaciczak, *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego*, Warszawa 1979, s. 123.

o przygotowanie odbiorców muzyki, o przygotowanie dzieci i młodzież do obcowania z muzyką. W drugim przypadku chodzi o wykorzystanie wychowawczych walorów tkwiących w praktycznej działalności muzycznej. W trzecim przypadku muzykę należy rozpatrywać w kategoriach moralnych, wartościujących. Chodzi tu o to, aby nie tylko poznawać muzykę i ją uprawiać, ale również wyjaśniać wartości estetyczno-moralne muzyki¹⁰. Autorzy zajmujący się problematyką wychowania muzycznego stwierdzają, że spełnia ono szereg wielostronnych funkcji, które dotyczą sfery poznawczo-kształcącej, wychowawczej, estetycznej, terapeutycznej¹¹.

Funkcja **poznawcza i kształcąca** rozwija u dzieci procesy myślowe: umiejętność analizy i syntezy, indukcji i dedukcji, abstrahowania, porównywania. Dzieci rozwijają zdolności spostrzegania, wyobraźni, pamięci i pomysłowości. Zadaniem tej funkcji jest dostarczanie wiedzy o kulturze muzycznej, kompozytorach, utworach, podstawowych środkach wyrazu artystycznego.

Funkcja **wychowawcza** jest wielozakresowa, związana szczególnie z wychowaniem społecznym. Wprowadza dziecko w życie społeczno-muzyczne w grupie przedszkolnej, uczy kulturalnego zachowania w typowych sytuacjach wymagających kontaktów społecznych, kształtuje odpowiedzialność, uprzejmość, życzliwość, wdraża do przestrzegania norm postępowania, współodpowiedzialności. Kulturytuje narodowe tradycje poprzez śpiewanie piosenek, naukę tańców.

Funkcja **kompensacyjna** wychowania muzycznego polega na zaspokojeniu potrzeb ruchowych, ekspresyjnych, uczestniczeniu w różnych muzycznych zajęciach, aby wpłynąć na poczucie własnej

¹⁰ E. Rogalski, *Muzyka w pozaszkolnej edukacji estetycznej*, Bydgoszcz 1992, s. 22.

¹¹ Wyrażają to w swoich pracach m.in.: M. Przychodzińska-Kaciczak, E. Rogalski, J.K. Lasocki, W. Jankowski i inni.

godności, uznanie w otoczeniu. Polega na stwarzaniu możliwości ekspresji artystycznej, zaspokajaniu potrzeb i daje poczucie wartości.

Funkcja **terapeutyczna** wychowania muzycznego wpływa na zdrowie dziecka, jego samopoczucie, zachowanie, leczy nerwice i defekty rozwojowe. Relaksacja przy muzyce w połączeniu z głębokimi oddechami regeneruje umysł, aktywizuje proces myślenia. Muzyka „przemawia” do ciała.

Rozwijaniu upodobań muzycznych i zainteresowań przypisana jest funkcja **estetyczna**, która dostarcza przeżyć muzycznych i doświadczeń. Powyższe funkcje związane z wychowaniem społecznym, umysłowym, zdrowotnym, technicznym w różnych zakresach się przenikają.

Wiek przedszkolny jest okresem, w którym kształtują się późniejsze nawyki i przyzwyczajenia. Jeżeli więc w tym wieku muzyka stanie się czymś atrakcyjnym, bliskim, interesującym, prawdopodobnie taką pozostanie w dalszym ciągu życia. Aby jednak była atrakcyjna, musi być świetną zabawą, a stanie się nią zarówno poprzez śpiewanie piosenek, grę na instrumentach, ruch przy muzyce, słuchanie muzyki i tworzenie muzyki. Każda z tych form wychowania muzycznego w przedszkolu rozwija nieco inne dyspozycje i umiejętności. Bardziej szczegółowe funkcje umuzykalnienia dzieci przedszkolnych opierają się na funkcji zabawowej, która pozwala na najwcześniejsze rozwijanie postawy otwartej i zadowolenia ze wspólnego muzykowania, nauki tańców i zabaw muzyczno-ruchowych. Funkcja ogólnorozwojowa kształci poprzez piosenki, tańce, zabawy muzyczne, wylizanki (pamięć muzyczna), koordynację słuchowo-ruchową, spostrzegawczość, prawidłową postawę, poprawną wymowę, oddech, rozwija koncentrację uwagi. Funkcja ogólnopoznawcza przebiega poprzez symbolikę gestów, ruchów, treści piosenek i zabaw muzycznych w zapoznawaniu dzieci przedszkolnych z otaczającą rzeczywistością, a mianowicie ze światem

zwierząt, przyrody, z pięknem krajobrazów, światem bliskim i dalekim. Funkcja integrująca uczy współdziałania, współpracy, wrażliwości na inne osoby, wyrozumiałości, samodyscypliny, społecznych zachowań. Podczas wspólnych zabaw muzycznych tworzy się więź koleżeńska, rodzinna. Nieśmiałe dzieci zachęcane są do działań muzycznych poprzez zagadki muzyczne, śpiewane dialogi, powitania, pożegnania. Funkcja poznawczo-muzyczna towarzyszy dzieciom od pierwszych spotkań z muzyką i polega na podświadomym przyswajaniu muzycznych pojęć i form.

Funkcja estetyczna budzi wrażliwość na estetykę ruchów, na wartości estetyczne oraz rozwija przeżycia estetyczne dziecka. Funkcja ekspresyjno-twórcza jest jakby ukoronowaniem muzycznego kształcenia. Wynika ona z potrzeby tworzenia zadań muzycznych, wyrażania przeżyć na sposób muzyczny, traktowania muzyki jak coś bliskiego, potrzebnego sposobu życia. Program wychowania przedszkolnego *Nasze przedszkole* w zakresie aktywności artystycznej zakłada następujące cele:

- „słuchanie różnego rodzaju muzyki;
- śpiewanie poznanych piosenek;
- uczestniczenie w zabawach rytmicznych;
- swobodne wyrażanie siebie poprzez śpiew, taniec, grę na instrumentach perkusyjnych i dzwonkach¹².

Szczegółowe treści w haśle muzyka obejmują:

- słuchanie i śpiewanie piosenek;
- grę na instrumentach perkusyjnych (m.in. instrumentacja wierszy, opowiadań, wykonywanie instrumentów perkusyjnych z różnych materiałów, zorganizowanie kącika muzycznego; mniej czytelne jest hasło: tworzenie akompaniamentu perku-

¹² M. Kwaśniewska, W. Żaba-Żabińska, *Nasze przedszkole. Program wychowania przedszkolnego*, Kielce 2007, s. 13.

syjnego według podanego kodu i samodzielnie utworzonego kodu);

- wyrażanie muzyki ruchem;
- rozwijanie aktywności muzycznej (śpiewanie powitania, pożegnania lub innych tekstów na podane lub wymyślone melodie). Treści te mieszczą się w zadaniach formy śpiewania piosenek. Korzystniej byłoby, gdyby autorki programu ujęły te zagadnienia jako np. rozwijanie ekspresji twórczej;
- rozwijanie wrażliwości słuchowej.

Analizując hasła programowe w zakresie muzyki, należy stwierdzić, że układane są bez uwzględniania prawidłowości muzycznych dzieci. W porównaniu do poprzednich programów z lat 80. i 90. bardziej doceniano edukację muzyczną dzieci przedszkolnych, mimo że nie były to czasy cyberprzestrzeni.

Analizując programy z zakresu umuzykalniania dzieci przedszkolnych, najbardziej czytelny i szczegółowy jest *ABC... Program wychowania przedszkolnego XXI wieku*¹³. W obszarze edukacji muzycznej zawiera on następujące zagadnienia: „Słucham muzyki i uczę się jej rozumienia”, „Poznaję instrumenty i próbuję na nich grać”, „Śpiewam piosenki i bawię się przy muzyce”. Autorzy szczegółowo i czytelnie przedstawiają zakres zadań muzycznych.

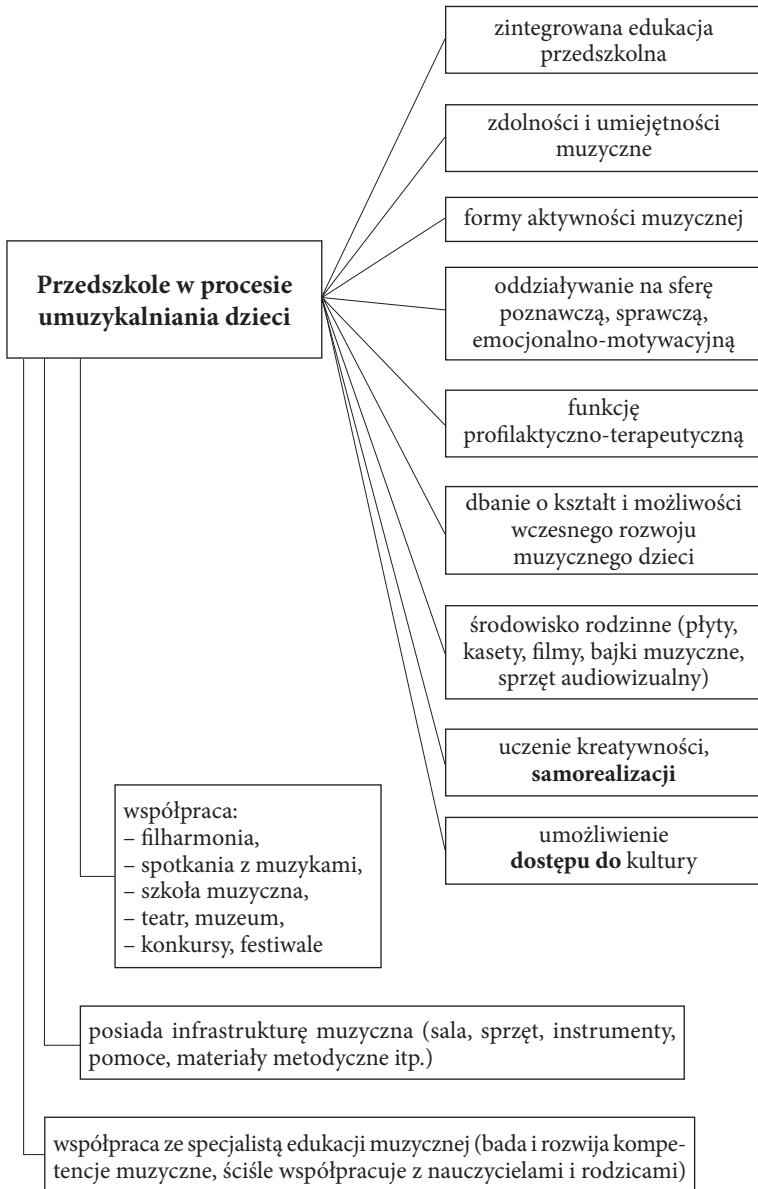
Podobnie ujmują treści muzyczne program Edyty Gruszczyk-Kolczyńskiej i Ewy Zielińskiej¹⁴. Autorki sugerują następujące treści kształcenia:

- stwarzanie dzieciom okazji do słuchania i przeżywania muzyki;
- wyrażanie muzyki ruchem: marsze, płaśy i tańce;

¹³ E. Belczewska et al., *ABC... Program wychowania przedszkolnego XXI wieku*, Warszawa 2000, s. 138-144.

¹⁴ E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Program wspomagania rozwoju, wychowania i edukacji starszych przedszkolaków*, Warszawa 2007, s. 187-188.

Schemat 4. Przedszkole w procesie umuzykalniania dzieci

- wdrażanie dzieci do muzykowania (tu nie zgadzam się z autorami, że muzykowanie to tworzenie muzyki. Jest to forma aktywności muzycznej w szerokim znaczeniu);
- zachęcanie dzieci do słuchania i śpiewania piosenek;
- pomaganie dzieciom w lepszym funkcjonowaniu społecznym przez ćwiczenia rytmiczno-muzyczne.

Każdy z programów musi być dostosowany do grupy dziecięcej i do możliwości indywidualnych dzieci. Rozwijanie zdolności i umiejętności muzycznych należy do specyficznych procesów, z czego wynikają zadania dla nauczyciela.

2. Formy i sposoby realizacji zajęć umuzykalniających

W literaturze przedmiotu przedstawione są różne podziały form muzycznych w przedszkolu. K. Przybylska proponuje: słuchanie (sposostrzeganie zjawisk akustycznych, słuchanie śpiewu, słuchanie muzyki instrumentalnej, słuchanie muzyki mechanicznej), śpiew dzieci, zabawy ze śpiewem (zabawy inscenizowane, rytmiczne, taneczne), zabawy rytmiczne przy muzyce (opowieści ruchowe, szereg zabaw kształcących dyspozycje muzyczne – ćwiczenia inhibicyjno- incytacyjne, wyrabianie poczucia metrycznego), tańce ludowe, regionalne, narodowe, charakterystyczne, grę na instrumentach perkusyjnych i twórczość dzieci¹⁵.

Natomiast M. Przychodzińska¹⁶ wyróżnia ekspresyjne i percepcyjne środki umuzykalnienia. Ekspresyjne to: śpiew, gra na instrumentach, muzyczna ekspresja ruchowa. Zaś do percepcyjnych środków zalicza słuchanie analityczne, interpretujące programowo-

¹⁵ K. Przybylska, *Wychowanie muzyczne w przedszkolu*, Warszawa 1980, s. 371-372.

¹⁶ M. Przychodzińska, *Muzyka i wychowanie*, Warszawa 1969.

analityczne. Ważną rolę spełniają tu audycje muzyczne jako forma wprowadzania repertuaru i wiedzy muzycznej¹⁷.

Ewa Lipska kładzie nacisk m.in. na: słuchanie muzyki, muzyczną twórczość dziecięcą oraz integrację wychowania muzycznego z wychowaniem plastycznym¹⁸.

Dorota Malko wyróżnia cztery formy wychowania muzycznego w przedszkolu. Są nimi: śpiew i mowa, ruch przy muzyce, gra na instrumentach perkusyjnych oraz słuchanie muzyki. Tworzenie muzyki przebiega, zdaniem D. Malko, poprzez pozostałe formy muzyczne¹⁹.

Urszula Smoczyńska proponuje słuchanie i śpiewanie piosenek, zajęcia muzyczno-ruchowe, grę na instrumentach perkusyjnych, ćwiczenia słuchowe i słuchanie muzyki oraz improwizację²⁰.

Beata Podolska, zwolenniczka integracji muzyki z innymi dziedzinami wychowania w przedszkolu (łączenie muzyki z plastyką, literaturą), wyróżnia następujące formy: ruch przy muzyce, śpiew dzieci, gra na instrumentach, słuchanie muzyki, tworzenie muzyki²¹.

Wśród różnych propozycji realizacji programu umuzykalnienia w przedszkolu należy wymienić formę organizowania koncertów w przedszkolu. Koncerty mają za zadanie zainteresować muzyką, wzbogacając przy tym wiedzę dzieci o muzyce²².

Formy i treści wychowania muzycznego w przedszkolu, jak:

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ E. Lipska, *Poszukiwania w zakresie wychowania muzycznego w polskich przedszkolach*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1972, nr 2.

¹⁹ D. Malko, *Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu*, Warszawa 1988.

²⁰ U. Smoczyńska, *Umuzykalnienie*, [w:] *Vademecum nauczyciela 6-latków*, red. M. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1977, s. 350.

²¹ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu*, Warszawa 1988, eadem, *Muzyka w przedszkolu*, Kraków 2008.

²² U. Rogalska, *Poszukiwania w zakresie sposobów realizacji wychowania muzycznego w przedszkolu w grupie dzieci sześcioletnich*, „Studia z wychowania muzycznego” 1981, z. 5.

śpiew i mowa żywa, ruch przy muzyce, gra na instrumentach, słuchanie muzyki, własna ekspresja muzyczna i improwizacja kierowana, poznawanie terminów muzycznych, inscenizacje muzyczne i organizowanie imprez muzycznych – stanowią całość możliwych kontaktów dziecka z muzyką, których systematyczną realizację podejmuje później szkoła²³.

Zajęcia umuzykalniające są radosnym przeżyciem wpływającym na samopoczucie dziecka. Dziecko o dobrym samopoczuciu jest bardziej podatne na wpływy wychowawcze, łatwiej podporządkowuje się stawianym wymaganiom, chętniej nawiązuje kontakty z rówieśnikami. Wszystkie formy umuzykalnienia w przedszkolu budzą chęć pokonywania trudności oraz dają okazję do uaktywnienia osób biernych i nieśmiałych, rozwijają poczucie odpowiedzialności, kolektywizm, karność, dyscyplinę, uspołeczniają.

Celem zajęć muzycznych jest przede wszystkim wychowanie dziecka przez wielostronne kontaktowanie się z muzyką, które ma służyć jego rozwojowi ogólnemu – emocjonalnemu, umysłowemu, fizycznemu, psychicznemu i społecznemu. Nie mniej ważnym jest także dbanie o wychowanie do muzyki, do interesowania się nią i rozumienia, dla jej przeżywania i doznawania wartości estetycznych²⁴.

Śpiewanie piosenek

Formą muzyczną, która zawiera wiele walorów ekspresyjno-estetycznych jest **piosenka**. Jest to miniatura muzyczna, dostępna wykonawczo dla nie w pełni jeszcze ukształtowanego głosu, zawierająca proste treści słowno-muzyczne, które dziecko potrafi zrozumieć i przeżyć. Piosenka – łącząca muzykę ze słowem – ułatwia dziecku

²³ A. Pytlak, *Muzyka*, [w:] *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1987, s. 287.

²⁴ R. Ławrowska, *Muzyka w przedszkolnej edukacji zintegrowanej*, [w:] *Edukacja dzieci sześcioletnich w Polsce*, red. D. Waloszek, Zielona Góra 2005, s. 81.

pierwsze kontakty z trudną dla niego, bo abstrakcyjną, sztuką dźwięków i jest dla dziecka podstawową formą muzycznej ekspresji²⁵.

Śpiew i piosenka pozostają niezbędnymi i podstawowymi środkami umuzykalniania: najnaturalniejszą formą muzycznej ekspresji dziecka, źródłem radości, podstawą kształcenia się w jego wyobraźni pierwszych wyobrażeń muzycznych, zwłaszcza melodycznych-interwałowych, fundamentem elementarnej wiedzy muzycznej²⁶.

Najistotniejszym problemem realizacji tej formy umuzykalnienia jest głos dziecka, który wymaga odpowiedniego kształcenia. Służą temu m.in. ćwiczenia emisyjne i dykcyjne. W trakcie śpiewania piosenek lub ćwiczeń emisyjnych głębsze staje się oddychanie, aktywniejsze działanie przepony, strun głosowych, mięśni krtani i gardła.

Maria Przychodzińska-Kaciczak przypomina, że na pierwszych prostych piosenkach, w miarę rozwoju muzycznego dziecka na dojrzałych artystycznie pieśniach wielogłosowych, spoczywa odpowiedzialność za zainteresowania lub brak zainteresowania dziecka muzyką²⁷.

Program pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi przedszkolnymi w zakresie wyrabiania umiejętności słuchania i śpiewania piosenek informuje, że należy śpiewać dzieciom piosenki nawiązujące do sytuacji przedszkolnej i tematyki zajęć. Należy uczyć piosenek dziecięcych i ludowych dostosowanych do możliwości percepcyjnych i głosowych dzieci (w skali od c^1 - c^2). Nauczyciel powinien stosować ćwiczenia ortofoniczne i emisyjne (czystość intonacji, prawidłowy oddech) oparte na tekście i melodii piosenek oraz na dobranych tek-

²⁵ E. Lipska, M. Przychodzińska, *Muzyka w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1991, s. 16.

²⁶ *Ibidem*, s. 17.

²⁷ M. Przychodzińska-Kaciczak, *Muzyka i wychowanie*, Warszawa 1969, s. 99.

stach z literatury dziecięcej. Podczas zajęć i zabaw dowolnych należy wykorzystać śpiew zbiorowy i indywidualny²⁸.

Istotnym momentem w nauce piosenki jest **prezentacja** przez nauczycielkę. Piosenkę należy znać na pamięć, zachować dokładność intonacyjną i poprawną dykcję, właściwą dynamikę, odpowiednią mimikę i ciekawie ją interpretować. Nauczycielka powinna osłuchać dzieci z melodią, rytmem i tekstem piosenki. Aby uatrakcyjnić śpiewanie piosenek należy wykorzystać różne sposoby.

B. Podolska²⁹ proponuje: śpiew zbiorowy, śpiew w małych grupach, śpiew zbiorowy na przemian ze śpiewem solowym lub melodią graną na instrumencie melodycznym, śpiew indywidualny.

Ze względu na wielorakie zastosowanie i przeznaczenie piosenki U. Smoczyńska³⁰ dokonuje następującego podziału:

- piosenki przeznaczone do słuchania;
- piosenki przeznaczone do śpiewania przez dzieci;
- piosenki służące do wykorzystania przy zabawach ruchowych i inscenizacjach;
- piosenki wykonane z towarzyszeniem instrumentów perkusyjnych.

Dokonując wyboru piosenki, zdaniem Anny Dasiewicz-Tobiasz, należy zwrócić uwagę na następujące kryteria:

- rozpiętość skali danej piosenki

dla dzieci	3-4-letnich	skala ta wynosi	d ¹ -a ¹
dla dzieci	4-5-letnich	skala ta wynosi	d ¹ -c ²
dla dzieci	6-7-letnich	skala ta wynosi	d ¹ -d ²

²⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania w przedszkolu*, Warszawa 1992, s. 63. Podobnie *Śpiewam piosenki i bawię się przy muzyce*, [w:] E. Bełczewska et al., ABC..., s. 141-144.

²⁹ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu...*, s. 37.

³⁰ U. Smoczyńska, *Umuzycznienie...*, s. 352.

- stopień trudności linii melodycznej w której unikać należy dużych skoków w melodii oraz zboczeń modulacyjnych, a także zbyt wielu komplikacji rytmicznych;
- dostosowanie treści słownej piosenki do wieku dziecka;
- wartości artystyczne piosenki – zarówno tekstu literackiego, jak i muzycznego³¹.

Podobnie uważa U. Smoczyńska stwierdzając, że wybór piosenki musi mieć z góry określony cel: wychowawczy, muzyczny, zabawowy.

Z. Stankiewicz stwierdza, że w piosence wyraz artystyczny tkwi w melodii, w jej ruchu interwałowym i przebiegu rytmicznym, w zmianach natężenia (dynamika czy barwy dźwięków, zależny jest od tempa i jego zmian <agogika>, od budowy formalnej, od harmonizacji <jeśli z akompaniamentem>, także od tonacji, a w końcu od wykonawcy <czyli nauczycielki>)³².

Analizując treści piosenek, należy stwierdzić, że zgodne one są z tematyką kompleksową programu wychowawczo-dydaktycznego w przedszkolu.

E. Rogalski proponuje następującą typologię pieśni ze względu na treść słowną:

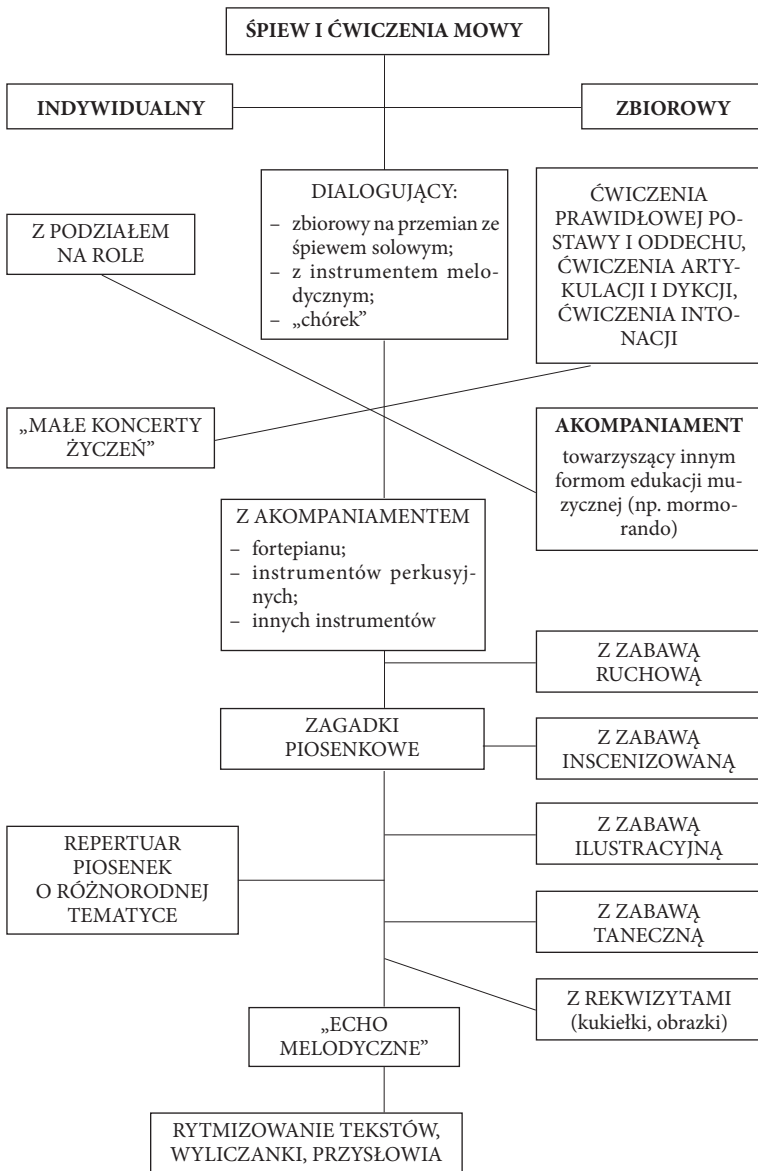
- pieśni i piosenki o treści patriotycznej, internacjonalistycznej, o pokoju;
- pieśni i piosenki o treści społecznej, żołnierskie i partyzanckie, harcurskie, o pracy i ludziach pracy, okolicznościowe (o przedszkolu, szkole, rodzinie, koleżeństwie, otoczeniu społecznym i przyrodniczym);
- pieśni ludowe ogólnopolskie, regionalne, innych narodów;
- pieśni ogólnomuzyczne³³.

³¹ *Ibidem*, s. 45.

³² Z. Stankiewicz, *Piosenka w przedszkolu*, Warszawa 1973, s. 135.

³³ E. Rogalski, *Spółeczno-wychowawcza rola chóru szkolnego*, Bydgoszcz 1980, s. 49.

Schemat 5. Forma wychowania muzycznego w przedszkolu:
 śpiew i ćwiczenia mowy

Dzięki tekstowi słownemu piosenka jest najbardziej komunikatywnym rodzajem muzyki, podstawą, na której oparty jest cały proces umuzykalnienia³⁴. Opowiadając o przyrodzie, domu, przedszkolu, o pracy, o różnych zawodach, dniach świątecznych – rozszerza piosenka widzenie świata, wzbogaca doświadczenie dziecka nowymi pojęciami i spostrzeżeniami, a więc rozwija inteligencję³⁵.

Literatura wokalna przeznaczona dla dzieci przedszkolnych jest bardzo bogata. Piosenki dla dzieci pisali m.in.: Zygmunt Noskowski, Tadeusz Mayzner, Feliks Rybicki, Witold Lutosławski, Jerzy Wasowski, Maria Kaczubina, Lech Miklaszewski, Franciszka Leszczyńska, Witold Rudziński, Irena Pfeiffer, Augustyn Bloch, Zbigniew Ciechan, Edward Pałasz, Barbara Niewiadomska, Krystyna Kwiatkowska i inni.

Gra na instrumentach

Granie na instrumentach perkusyjnych stanowi jeden ze sposobów rozwijania zdolności i zamięłowań muzycznych dziecka. Zastosowanie instrumentów perkusyjnych na zajęciach umuzykalniających ma na celu:

- zapoznanie dzieci z instrumentami perkusyjnymi o określonej i nieokreślonej wysokości brzmienia oraz ze sposobami wydobycia z nich dźwięku;
- uwrażliwienie dzieci na zjawisko barwy dźwięku i rozwijanie ich wyobraźni muzycznej;
- kształcenie poczucia rytmu przez grę na perkusji;
- kształcenie słuchu wysokościowego przy zastosowaniu

³⁴ A. Dasiewicz-Tobiasz, *Umuzykalnienie w przedszkolu*, Warszawa 1977, s. 49. Podobnie uważa L. Kataryńczuk-Mania w artykule: *O potrzebie kształcenia wokalnego dzieci* z 2006 r., *Piosenka w usprawnianiu wymowy* 2005 r., *Piosenka i ćwiczenia mowy w pracy z dziećmi z trudnościami uczenia się* z 2002 r.

³⁵ A. Dasiewicz-Tobiasz, *Umuzykalnienie w przedszkolu...*, s. 49.

instrumentów perkusyjnych o określonej wysokości brzmienia (jak np. dzwonki chromatyczne);

- poszerzenie zakresu możliwości muzycznej wypowiedzi dziecka;
- uatrakcyjnienie zajęć;
- dostarczanie dzieciom radości ze wspólnego muzykowania³⁶.

Gra na instrumentach perkusyjnych, zdaniem Józefy Lenartowskiej, korzystanie wpływa na ogólny rozwój dziecka – pobudza inwencję twórczą, uwrażliwia słuch, wyrabia umiejętność pracy w zespole, przyczynia się do wyrobienia sprawności rąk, a zwłaszcza dłoni i palców, a ponadto wzbogaca i ożywia zajęcia muzyczne, przynosząc dzieciom wiele radości i zadowolenia³⁷. Martwy przedmiot, jakim jest instrument muzyczny, ożywa niejako, gdy odpowiada dźwiękiem na ruch dziecka, tym samym pomaga w uewnętrznianiu uczuć i nastroju.

Treści programowe działu umuzykalnienie sugerują rozbudzenie zainteresowania grą na instrumentach poprzez wykorzystanie naturalnych efektów perkusyjnych (tupanie, klaskanie, pstrykanie itp.) jako akompaniamentu podczas słuchania i śpiewania piosenek oraz zapoznanie dzieci z techniką gry na wybranych instrumentach perkusyjnych. Program przewiduje również wykonywanie rytmów piosenek i prostych tematów rytmicznych na instrumentach niemelodycznych, a także wykonywanie na dzwoneczkach (cymbałkach) prostych fragmentów melodii poznanych piosenek³⁸.

W zestawach stosowanych instrumentów perkusyjnych dla dzieci wykorzystywane są instrumenty o określonej wysokości (melodyczne) i o nieokreślonej wysokości (niemelodyczne).

³⁶ *Ibidem*, s. 53.

³⁷ J. Lenartowska, *Przedszkolaki bawią się i śpiewają*, Warszawa 1987, s. 3.

³⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 64; *Poznaję instrumenty muzyczne i próbuję na nich grać*, [w:] E. Bełczewska et al., *ABC...* s. 140.

Do grupy instrumentów perkusyjnych o określonej wysokości należą dzwonki chromatyczne, diatoniczne, ksylofony, metalofony. Instrumenty perkusyjne niemelodyczne to: bębenki, tamburyna, grzechotki (marakasy), kołatki (kastaniety), trójkąty (triangle), tale-rze (żele), bloki akustyczne, clavesy (drewienka), janczary, tambury.

Poszukiwanie różnych efektów dźwiękowych w najbliższym otoczeniu jest jedną z wielu czynności dziecka. Zrobiony własnoręcznie instrument muzyczny stanowi dla dziecka wielką wartość. Oprócz zaangażowania emocjonalnego, które wypływa ze wspólnego działania i stosunku do wytworzonego przez siebie przedmiotu, dziecko rozwija w sobie niezwykle cenną umiejętność twórczego myślenia. Obserwuje otaczające przedmioty, bada, ocenia i próbuje wykorzystać je w niekonwencjonalny sposób. Szuka nowych dźwięków, świadomie porównuje je z innymi i uwarściwia równocześnie swój słuch muzyczny. Kształci sprawność manualną, bo majstrując, klejąc, przycinając, stara się to zrobić w miarę dokładnie³⁹.

Pomocami akustycznymi mogą być też różne patyczki, klocki, kasztany, żołądźcie, orzechy (łupki), kolorowe krążki, pudełka z kasszą, woreczki z grochem, kapsle, butelki, papier, celofan, folia aluminiowa itp. U. Smoczyńska-Nachtman dzieli je na grzechotki, brzękadełka. Poprzez grę na instrumentach rozwijają się podstawowe zdolności muzyczne. Dzieci wzbogacają swoją wyobraźnię muzyczną, poczucie rytmu, barwy. Rozwijają się również ich słuch muzyczny oraz poczucie tonalne.

Muzykowanie na instrumentach, a także wykonanie instrumentów pozwoli na aktywne psychologicznie przyswajanie, tj. interioryzowanie procesów grania. Interioryzacja procesów działania jest warunkiem pełnego opanowania i pełnego rozumienia tegoż procesu. Dopiero przeżyta wewnętrznie operacja myślowa, stworzony

³⁹ U. Smoczyńska-Nachtman, *Muzyka dla dzieci*, Warszawa 1992, s. 10.

wewnętrznie układ spoisty, jakim jest każda piosenka, każda melodia, każdy zestaw metrorytmiczny stanowi bezsporną, całkowitą, dynamiczną własną strukturę, którą dziecko sobie wypracowało⁴⁰.

Ruch przy muzyce

Forma „ruch przy muzyce” stanowi dominującą formę w wychowaniu muzycznym w przedszkolu ze względu na jej wielorakie funkcje. Poprzez tę formę kształci się umiejętność samoopanowania, koncentrację, pamięć, podzielność uwagi, orientację przestrzenną. Dzięki tej formie dziecko rozwija swoją muzykalność oraz inne predyspozycje psychofizyczne. W realizacji form zabaw i ćwiczeń muzyczno-ruchowych dostrzegamy wiele korzyści wychowawczych i kształcących. Janina Stadnicka wymienia następujące:

- ogólne umuzykalnienie, a w tym wyrabianie poczucia rytmu, rozróżnianie tempa, rozróżnianie nastrojów muzycznych, wyróżnianie zdań i okresów muzycznych, rozpoznawanie rytmów tańców polskich i innych narodów, rozróżnianie barwy brzmienia instrumentów muzycznych;
- wyrabianie koordynacji ruchu z muzyką wyrażające się odtwarzaniem ruchem rytmu i tempa piosenek i tańców, wyrażaniem gestem charakteru nastrojowego muzyki, wiązaniem przebiegu ruchu z budową formalną utworu muzycznego, poznaniem kroków tańców ludowych polskich i obcych;
- rozwój umysłowy, w tym wzbogacanie wiedzy ogólnej treściami zawartymi w pieśniach, poznanie pieśni ludowych, tańców ludowych polskich i innych, wyrabianie szybkiej orientacji;
- rozwój fizyczny polegający na kształtowaniu prawidłowej sylwetki, na wyrabianiu lekkości i zręczności ruchów ciała;

⁴⁰ E. Hermach, M. Murkowa, F. Ryszka, *Piosenki i zabawy z dziećmi*, Warszawa 1971, s. 34.

- wychowanie estetyczne poprzez wyrabianie smaku artystycznego i krytycznego stosunku do produkcji artystycznych;
- wychowanie społeczne wyrażające się umiejętnością współżycia w grupie, zdyscyplinowaniem, pracą kolektywną i radością ze wspólnych osiągnięć⁴¹.

Powyższe zadania realizowane są w formie zabaw ze śpiewem typu: rytmicznego, inscenizacyjnego, tanecznego oraz w postaci tańców ludowych i towarzyskich.

A. Dasiewicz-Tobiasz klasyfikuje zajęcia ruchowe przy muzyce następująco⁴²: ćwiczenia i zabawy zapobiegające powstawaniu i utrwalaniu się wad postawy. W zakres tych ćwiczeń wchodzić ćwiczenia gimnastyczne (ćwiczenia głowy i szyi, ramion, tułowia i nóg), ćwiczenia i zabawy zapobiegające utrwalaniu się wad zgryzu – stosowanie tych ćwiczeń stanowi dużą pomoc logopedyczną, rozwijającą narząd mowy. Są to ćwiczenia wzmacniające mięśnie języka, mięśnie okrężne ust, mięśnie policzków.

A. Dasiewicz-Tobiasz podkreśla kształcącą rolę koncentracji, samoopanowania i dyscypliny w grupie poprzez ćwiczenia inhibicyjno-incytacyjne, ćwiczenia porządkowe, ćwiczenia kształcące orientację w przestrzeni. Autorka zwraca także uwagę na znaczącą rolę nauki tańców w przedszkolu.

Na podstawie dostępnej literatury metodycznej można dokonać klasyfikacji zabaw muzyczno-ruchowych. Są to:

- zabawy ruchowe ze śpiewem;
- zabawy ilustracyjne i inscenizowane ;
- zabawy rytmiczne;
- zabawy taneczne;
- zabawy ruchowe przy akompaniamencie instrumentu;

⁴¹ J. Stadnicka, *Koła zainteresowań muzycznych*, Warszawa 1971, s. 82-83.

⁴² A. Dasiewicz-Tobiasz, *Umuzycznienie w przedszkolu*, Warszawa 1977, s. 21-27.

- zabawy z zakresu techniki ruchu (porządkowe, orientujące w przestrzeni, naprężające i rozluźniające, wzmacniające różne grupy mięśni, korektywne);
- zabawy uwrażliwiające na różne elementy muzyki (tempo i jego zmiany, czas wybrzmiewania dźwięków i trwania pauzy, rytm, dynamikę i metrum, wysokość i barwę dźwięków, artykulację, budowę formalną);
- opowieści ruchowe;
- tańce⁴³

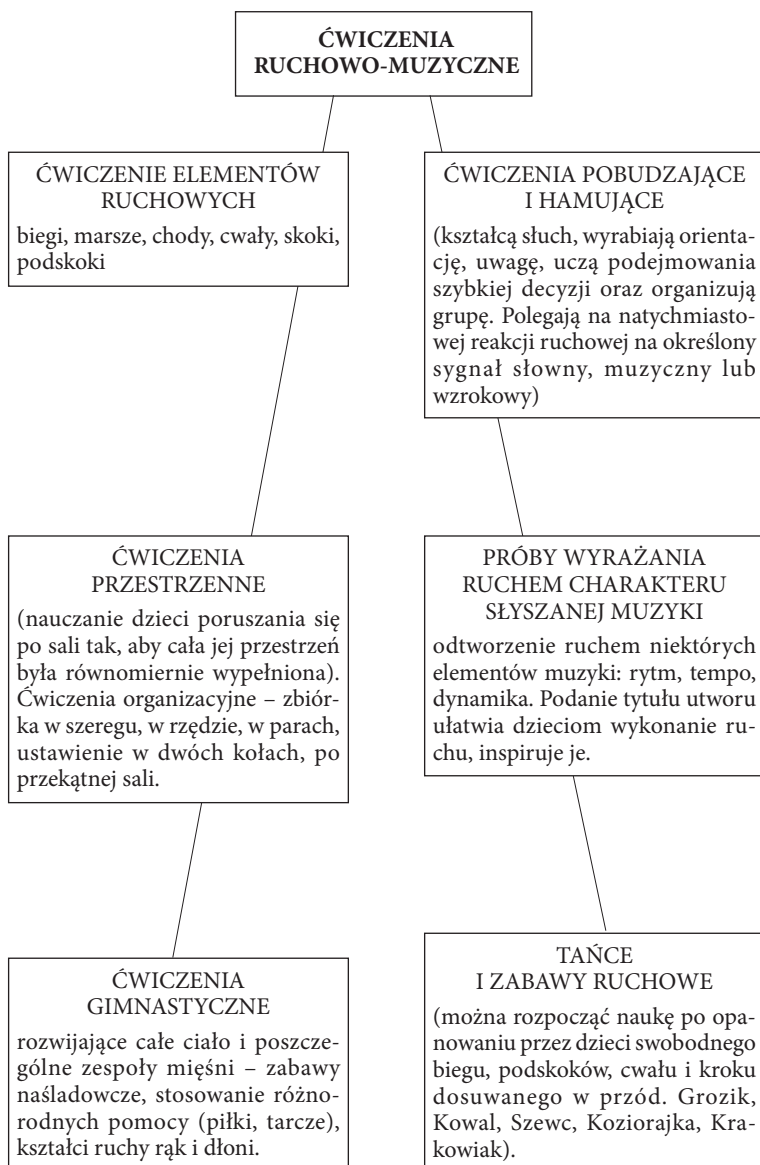
Wielu metodyków wychowania muzycznego obok zabaw muzyczno-ruchowych interesuje się zagadnieniem ruchu przy muzyce. Szeroką gamę ćwiczeń muzyczno-ruchowych przedstawiają Maria Dąbrowska i Jadwiga Grafczyńska⁴⁴. Proponują one następujące grupy ćwiczeń:

- ćwiczenia przygotowawcze, zaliczane do ćwiczeń typu gimnastycznego, a mające na celu przede wszystkim ukształtowanie prawidłowej postawy dziecka;
- ćwiczenia na opanowanie rysunku przestrzennego (koło, prosty szereg, równy rząd), które wdrażają dzieci do podporządkowania się odpowiednim formom ustawienia w grupie oraz uczą umiejętności rozplanowania ruchów w określonej przestrzeni;
- zabawy i ćwiczenia dotyczące wybranych zagadnień rytmicznych (zmianę tempa, przerwę w muzyce, początek taktu i inne zmiany rytmiczne zachodzące w muzyce);
- zabawy wprowadzające niektóre zagadnienia muzyczne dotyczące m.in. rozpoznawania dwóch skrajnych rejestrów,

⁴³ A. Dasiewicz-Tobiasz, *Umuzycznienie w przedszkolu...*, s. 34-40. Podobnego podziału dokonuje D. Malko, *Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu*, Warszawa 1988, s. 51-52 oraz K. Przybylska, *Wychowanie muzyczne...*, s. 372.

⁴⁴ J. Grafczyńska, M. Dąbrowska, *Zabawy rytmiczne i umuzyczniające dla dzieci*, Warszawa 1974, s. 5-6.

Schemat 6. Formy wychowania muzycznego w przedszkolu:
ruch przy muzyce

odróżnienia muzyki smutnej i wesołej, wyrabiania pamięci muzycznej, poznawania barwy dźwięku instrumentów perkusyjnych, rozpoznawania dysonansów i konsonansów, poznawania elementów trójdzwięku durowego, stopni gamy i interwałów.

Program wychowania w przedszkolu nakreśla także zadania w zakresie wyrażania muzyki ruchem. Dotyczą one prowadzenia zabaw rytmicznych, kształcenia umiejętności estetycznego poruszania się (ćwiczenia rąk, stóp, ćwiczenia wyprostne, rozluźniające, ćwiczenia na płynność ruchów i opanowanie podstawowych kroków, chód, bieg, podskoki). Treści programowe dotyczą rozwijania wrażliwości na zmiany tempa i dynamiki oraz na akcent metryczny w taktach dwu-, trzy-, i czteromiarowych, a także naukę prostych tańców (głównie ludowych) połączonych z rozwijaniem umiejętności rozplanowania przestrzeni⁴⁵.

Słuchanie muzyki

Pierwszoplanowym celem kontaktów dziecka z muzyką, jakie spełnić ma przedszkole, jest pobudzenie uwagi słuchowej, przygotowanie dziecka do słuchania i stworzenie mu ku temu najlepszych warunków⁴⁶.

K. Przybylska⁴⁷ stwierdza, że aby umuzykalnić dziecko, należy je najpierw nauczyć uważnie słuchać. Chodzi więc o wyrobienie w dzieciach umiejętności aktywnego spostrzegania, rozróżniania i rozumienia zjawisk słuchowych. Zakres percepcji słuchowej dzieci w przedszkolu dotyczy zasadniczo trzech rodzajów aktywności:

- słuchania mowy ludzkiej, odgłosów naszego cywilizowanego środowiska i głosów natury;

⁴⁵ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 64.

⁴⁶ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu...*, s. 53.

⁴⁷ K. Przybylska, *Wychowanie muzyczne...*, s. 55.

- słuchanie śpiewu i gry instrumentalnej w czasie ćwiczeń i zabaw;
- słuchanie muzyki „żywej” i z nagrań⁴⁸.
Formy słuchania muzyki w przedszkolu to:
- śpiewanie piosenki przez nauczycielkę dzieciom;
- słuchanie miniatur instrumentalnych o charakterze ilustracyjno-programowym.

Treści programowe w zakresie rozwijania wrażliwości słuchowej i umiejętności odbierania muzyki skupiają się na zapoznawaniu dzieci z dwoma rodzajami głosu ludzkiego: męskim i żeńskim oraz rozpoznawaniu ich w śpiewie (w wykonaniu indywidualnym i chóralnym). Do zadań programowych należy zwrócenie uwagi dzieci na barwę dźwięków instrumentalnych (brzmienie fortepianu, skrzypiec, fletu prostego, dzwonek, instrumentów perkusyjnych niemelodycznych). Program zaleca również wyrabianie umiejętności rozpoznawania dźwięków wysokich, niskich i średnich oraz określanie zmian w natężeniu dźwięku. Program informuje o tym, że należy wdrażać dzieci do słuchania krótkich utworów wokalnych i instrumentalnych, dostosowanych do możliwości percepcyjnych dzieci ze zwróceniem uwagi na charakter i nastrój, zmiany tempa i dynamiki, rejestr dźwięków, znane instrumenty i głosy ludzkie oraz treść pozamuzyczną (w utworach programowych). Muzykę „żywą” można ukazać poprzez zorganizowanie na terenie klasy różnych form koncertów muzycznych (np. z płyty, z radia) oraz przyzwyczajając dzieci do kulturalnego zachowania się w czasie słuchania muzyki, bez przeszkadzania innym⁴⁹.

M. Przychodzińska stwierdza, że bardziej interesujące są dla małych dzieci utwory charakterystyczne, pełne niespodzianek, kontrastów, rytmu, melodii, barwy, instrumentacji, artykulacji niż utwory

⁴⁸ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu...*, s. 54.

⁴⁹ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 64-65.

o jednolitym wyrazie. Wynika to z cech psychiki dziecięcej, częste zmiany pomagają utrzymać nietrwałą z natury uwagę na słuchanym utworze, który w każdym nowym odcinku jest zaskoczeniem, nową jakością⁵⁰.

Do sposobów zbliżania dzieciom muzyki artystycznej należy:

1. kształcenie uwagi dzieci (słuchanie analityczne, słuchanie interpretujące);
2. percepcja różnych utworów muzycznych
 - percepcja formy,
 - percepcja brzmienia,
 - ujmowanie treści znaczeniowych (nawiązujące do zjawisk przyrody, treści literackich, obrazów plastycznych);
 - odnajdywane treści emocjonalnych (nastrojowość, uczuciowość);
 - próby percepcji stylu (kryteria historyczne, narodowościowe);
3. Wielokrotny powrót do tych samych utworów⁵¹.

Tworzenie muzyki

Nowoczesna pedagogika muzyczna zakłada pełną naturalność i autentyzm działań dziecka, dążąc do utrwalenia w nim postawy twórczej. Już w wieku przedszkolnym pojawiają się pierwsze przejawy twórczej aktywności muzycznej. Występują one zgodnie z określeniem Maurice Debesse⁵² jako jeden z elementów spontanicznej aktywności o charakterze synkretycznym. B. Podolska opisuje ten etap w sposób następujący: melodie, rytmy, słowa, gesty i barwne plamy mieszają się ze sobą w działalności dziecka, dając wyraz temu, co

⁵⁰ Cyt. Za: B. Podolską, *Z muzyką w przedszkolu...*, s. 60.

⁵¹ E. Lipska, M. Przychodzińska, *Muzyka w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1991, s. 223-237.

⁵² M. Debesse, *Twórczość artystyczna dziecka a twórczość artysty*, [w:] *Wychowanie przez sztukę*, red. I. Wojnar, Warszawa 1965, s. 134.

ono czuje i pragnie. Dziecko śpiewa, kiedy maluje, chce skakać, kiedy słyszy muzykę, stuka rytmicznie, gdy majsterkuje⁵³.

Przejawy aktywności muzycznej okresu spontanicznej autorealizacji są stosunkowo bogate. Mogą one przyjmować formę nuceń, poruszania się w takt muzyki, wymyślanie śpiewanek, w których słowo umuzycznione zostaje w sposób zazwyczaj nieudolny, bez świadomości materiału muzycznego, którym dziecko się posługuje, a więc bez świadomości wysokości dźwięku i innych jego właściwości⁵⁴.

W dziale programowym umuzykalnienia w przedszkolu, w tworzeniu muzyki przewidziane są zadania dotyczące powtarzania tematów rytmicznych improwizowanych przez nauczycielkę, rytmizowania nazw kwiatów, imion, swobodnej interpretacji ruchowej piosenek dla dzieci i wybranych tańców, rytmicznych pytań i odpowiedzi, śpiewanek, swobodnej rytmizacji wierszy, opowiadań muzycznych, samodzielnych rytmizowanek tekstów. Zadania dotyczą również kończenia tematów rytmicznych w różnym metrum, układów melodycznych, tworzenia form AB, ABA, ronda, ilustrowania muzycznego pozamuzycznych zjawisk akustycznych, ilustracji muzycznych do opowiadań i wierszy.

W rozwijaniu inwencji muzycznej i ruchowej program nakreśla śpiewanie krótkich zwrotów słownych (pożegnania, powitania, przedstawiania się, zawołań, łatwych dialogów), śpiewanie improwizacji na zaproponowany przez nauczycielkę lub przez dzieci temat (o ptakach, deszczu, zawodach rowerowych), odtwarzanie swobodnym ruchem nastroju i charakteru słuchanej muzyki (piosenka, utwór instrumentalny)⁵⁵.

⁵³ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu...*, s. 57.

⁵⁴ Z. Burowska, *Słuchanie i tworzenie muzyki w szkole*, Warszawa 1980, s. 30.

⁵⁵ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 64.

W formie tworzenia muzyki istotny jest sam proces tworzenia, bez względu na wartość wytworu, ważne też jest, aby dzieci systematycznie rozwijały samodzielność wypowiedzi i wrażliwość muzyczną.

Zadaniem Jana Jakuba Rousseau, żeby dobrze znać muzykę nie wystarczy odtwarzać ją, trzeba ją tworzyć, przy czym jednego uczyć się trzeba razem z drugim, inaczej bowiem nie zna się jej nigdy dobrze⁵⁶.

B. Podolska dokonała klasyfikacji ekspresji muzycznej w wychowaniu przedszkolnym⁵⁷:

1. **ekspresja słowna**, która dotyczy rytmizowania słów i krótkich zadań, tworzenia tekstów do podanego rytmu, improwizowania odpowiedzi rytmicznych, tworzenia własnych zrytmizowanych tekstów z zastosowaniem zmian tempa, dynamiki, wysokości dźwięku. Może to być również opowiadanie krótkich własnych bajek, improwizacja pod wpływem zasłyszanych odgłosów, a także słowna interpretacja muzyki;
2. **ekspresja śpiewana** a w niej:
 - improwizacje poddane określonej dyscyplinie, np. improwizowanie melodii do podanego tekstu i wierszyka, improwizowanie melodii do podanego lub własnego rytmu, a także tematu rytmicznego, dialogowanie samych dzieci, improwizacje melodyczne na określony przez dzieci lub nauczyciela temat (np. morze, cyrk), własne interpretacje piosenek,
 - improwizacje swobodne: wyrażanie śpiewem zjawisk przyrody, przeżyć lub obserwacji dzieci, własne melodie i piosenki śpie-

⁵⁶ Za: J. Prosnakiem, *Z dziejów wychowania muzycznego w Polsce*, cz. 1, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1970, nr 3, s. 129.

⁵⁷ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu...*, s. 80-81; eadem, *Muzyka w przedszkolu...*, s. 90-91.

wane w teatryku przedszkolnym, improwizacje melodyczne na temat wskazany treścią obrazka;

3. **ekspresja ruchowa** dotyczy naśladowania ruchów zwierząt, wyrażania ruchem i gestem zjawisk przyrody, interpretacji ruchowej piosenek, własnych pomysłów ruchowych interpretowania motywu rytmicznego, interpretacji ruchowej utworów instrumentalnych lub improwizowanego akompaniamentu nauczyciela, wyrażająca treści muzyczne i pozamuzyczne improwizacji tanecznych;
4. **ekspresja instrumentalna** obejmuje „szukanie” dźwięków na instrumentach (ciekawe efekty brzmienia):
 - improwizowanie melodii na dzwoneczkach,
 - graniu własnych akompaniamentów do piosenek, wierszy i zabaw rytmicznych,
 - improwizowanie rytmów kolejno przez dzieci z wprowadzeniem własnych pomysłów dotyczących artykulacji, zmian dynamicznych i tempa,
 - graniu ilustracji muzycznej do obrazka i opowiadań słownych z zastosowaniem różnych form artykulacji,
 - improwizacja solowych partii instrumentalnych na przemian z improwizacją grupową,
 - graniu „poprzedników” i „następników”,
 - graniu w grupach (każda zachowuje lub nie zachowuje metrum),
 - graniu w zespole z wprowadzeniem zmian tempa i dynamiki,
 - dyrygowanie zespołem instrumentów z zastosowaniem różnych sposobów budowy utworów, w powiązaniu ze zmianami dynamiki, tempa i barwy dźwięku.

Propozycje K. Przybylskiej zajęć związanych z twórczością muzyczną dzieci przedszkolnych obejmują nieco węższy zakres elementów muzycznych, niż to zaproponowała B. Podolska. K. Przybylska

uwzględnia improwizację wokalną i improwizację rytmiczną⁵⁸. W improwizacji wokalnej proponuje swobodny śpiew na podany temat, swobodne śpiewanie własnych melodii do podanych tekstów: wiersza, zdań lub słów oraz śpiewanie zakończenia frazy, odpowiedzi na zawołania.

W improwizacji rytmicznej K. Przybylska proponuje zaimprovizowane lub podane zdania, lub słowa realizowane poprzez mowę rytmizowaną, instrumenty perkusyjne, wykonanie ich różnorodnym ruchem. Podany rytm powinien być zdaniem autorki realizowany słowem mówionym zgodnie z tym rytmem, śpiewem improwizowanym, z instrumentami perkusyjnymi.

Rozwijanie muzycznej inwencji twórczej zdaniem A. Dasiewicz-Tobiasz może być realizowane przy użyciu takich form ekspresji dziecięcej, jak: improwizowanie głosem, improwizacje melodyczne, rytmiczne i melodyczno-rytmiczne grane na instrumentach, improwizacje ruchowe do muzyki, aktywność plastyczna związana z przeżyciem muzycznym, czyli z tzw. „malowaniem muzyki”⁵⁹.

Romualda Ławrowska wskazuje na opowieści ruchowe, które polegają na układaniu kompozycji ruchowej lub słowno-ruchowej w taki sposób, aby powstała określona całość fabularna ilustrowana ruchem⁶⁰.

Wielość form wychowania muzycznego w przedszkolu pociąga za sobą różnorodność **metod** umuzykalniania dzieci. Metody **muzycznej** działalności nauczycieli opierają się na różnych systemach, programach wychowawczych wielu muzyków-pedagogów i pedagogów z innych dziedzin wychowania. Mając osobiste przekonanie o słuszności wyboru określonej metody, nauczyciel swoją twórczą pracę traktuje według potrzeb i zainteresowań dzieci. Potrzeba

⁵⁸ K. Przybylska, *Wychowanie muzyczne...*, s. 213.

⁵⁹ A. Dasiewicz-Tobiasz, *Umuzykalnienie w przedszkolu...*, s. 76.

⁶⁰ R. Ławrowska, *Rytm, muzyka, taniec w edukacji*, Kraków 2005, s. 223

wzajemnego harmonizowania wielu różnych propozycji metodycznych rozwiązań wyraża się m.in. w poczynaniach nowatorskich, w jakich wykorzystuje się tendencje głośnych w świecie systemów pedagogicznych⁶¹.

W ostatnich latach pojawiły się tendencje realizacji umuzykalnienia z innymi dziedzinami sztuki, zwłaszcza z plastyką. Zwolennicy tej innowacji proponują prowadzenie w przedszkolu tzw. zajęć wychowania estetycznego, których głównym składnikiem byłoby wychowanie muzyczne⁶².

Zintegrowane wychowanie estetyczne jest poszukiwaniem słusznym, nie powinno jednak zastępować wychowania muzycznego, plastycznego, literackiego itp. M. Przychodzińska-Kaciczak stwierdza, że te dziedziny powinny być traktowane łącznie. Daje to szansę na wykształcenie specyficznej wyobraźni muzycznej, plastycznej i literackiej, która stanowi niezbędną podstawę wrażliwego obcowania ze sztuką ujmowaną w sposób integralny⁶³.

Maria Janiszewska-Warych⁶⁴ w modelu ćwiczeń muzyczno-ruchowych, kształtujących wyobrażenia muzyczno-ruchowe wyróżnia

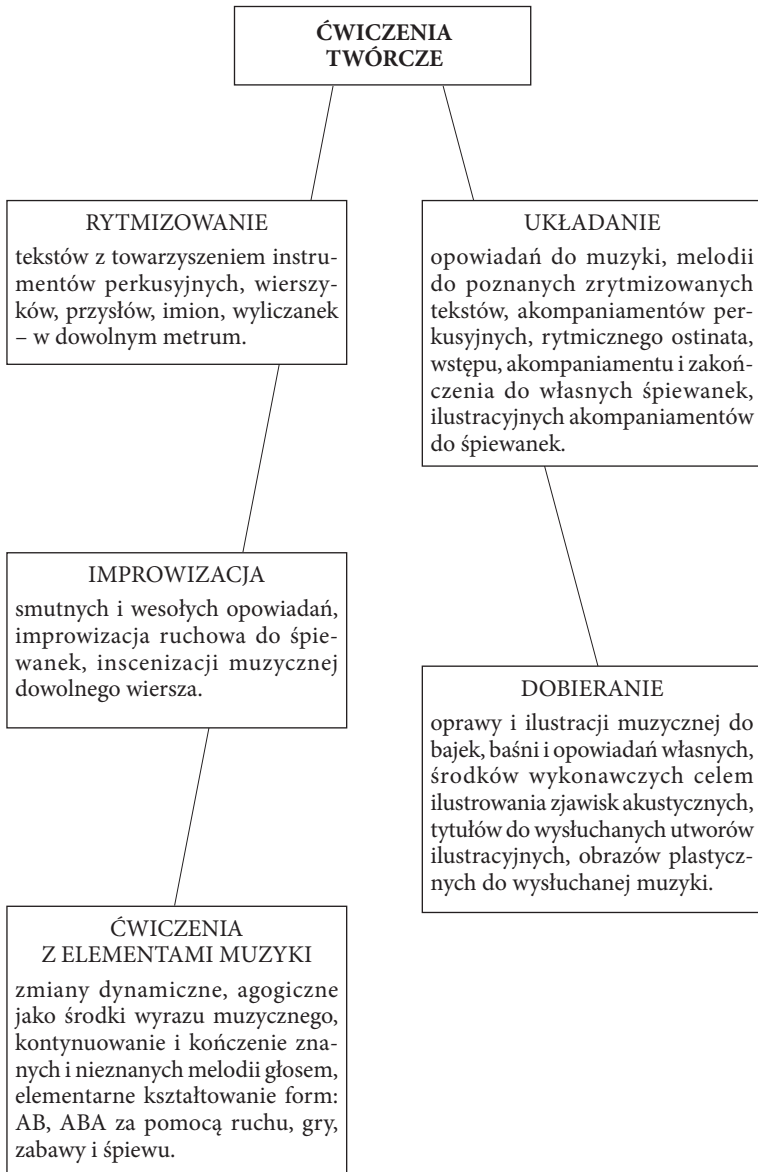
⁶¹ Najczęściej w praktyce przedszkolnej wykorzystywaną propozycją wychowania muzycznego jest system C. Orffa. Założeniem tego systemu jest rozwinięcie twórczych dyspozycji dzieci przez czynną postawę na zajęciach, spontaniczne odtwarzanie i tworzenie muzyki przy pomocy wszelkich dostępnych środków: głosu, ciała, instrumentów. Wiele możliwości rozwoju muzycznego dziecka w wieku przedszkolnym stwarza system E.J. Dalcroze'a. Eksponuje on ruch z muzyką jako metodę poznawania i tworzenia muzyki. Z innych systemów należy jeszcze wymienić: metodę R. Labana, system Carabo-Cone, metodę Dobrego startu (Bon Depart), system uczenia się muzyki E.E. Gordona.

⁶² Por. A. Trojanowska, *Integracja zajęć plastycznych i muzycznych w procesie kształcenia kultury estetycznej uczniów* „Studia Pedagogiczne”, t. 34, 1975; M. Przychodzińska-Kaciczak, *Zintegrowana percepcja artystyczna*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1976, nr 2, 3.

⁶³ M. Przychodzińska, *Wychowanie muzyczne...*, s. 90.

⁶⁴ M. Janiszewska-Warych, *Wpływ ćwiczeń muzyczno-ruchowych na poziom koordynacji słuchowo-ruchowej w przedszkolnej grupie dzieci 6-letnich*, Słupsk 1997, s. 67.

Schemat 7. Forma wychowania muzycznego w przedszkolu: tworzenie muzyki

ćwiczenia twórcze (improwizacje ruchową, improwizację wokalną, improwizację instrumentalną, integrację różnych form ekspresji twórczej za pomocą muzyki) i ćwiczenia odtwórcze (ćwiczenia lokomocyjne z muzyką: chód, bieg, ćwiczenia skoczne z muzyką: skok, podskok, przeskok; ćwiczenia kształtujące koordynację statyczną; ćwiczenia rozwijające koordynację wzrokowo-ruchową: organizacja ruchu w przestrzeni; ćwiczenia rozwijające uzdolnienia do wyobrażeń słuchowych w zakresie wysokości dźwięku, czasu trwania, przebiegów dynamicznych, agogicznych i artykulacyjnych struktur dźwiękowych). Tego typu ćwiczenia muzyczno-ruchowe uczą samodyscypliny, współpracy w grupie, zachowań społecznych, uczą wrażliwości, koordynacji ruchowo-słuchowej, postrzegania zjawisk muzycznych, pokonywania trudności i zaprezentowania się innym.

Przedstawione spektrum muzycznych form i metod daje wizję w zakresie synergii muzyki i wychowania dziecka.

3. Wartości wychowawcze zajęć umuzykalniających

3.1. Związki umuzykalnienia z wychowaniem społecznym

Program pracy wychowawczo-dydaktycznej z dziećmi sześciolletnimi uwzględnia podstawowe dziedziny oddziaływania, odpowiadające różnym sferom osobowości, określając zadania wychowania społeczno-moralnego, umysłowego, technicznego, estetycznego i zdrowotnego. Treści podane w każdym dziale programu są jednak ze sobą integralnie powiązane, co daje możliwość jednoczesnego realizowania różnorodnych zadań wychowawczo-dydaktycznych⁶⁵.

Na uwagę zasługuje to, że w powyższej systematyzacji działów programu wychowanie społeczno-moralne zostało wyekspozowane

⁶⁵ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 5.

na pierwszym miejscu. Świadczy to o doniosłości i wszechstronności roli, zadań i celów wychowania społeczno-moralnego w kształtowaniu osobowości dziecka sześciolatniego.

Program z zakresu umuzykalnienia w przedszkolu może być pomocny w kształtowaniu sylwetki społecznej dziecka przedszkolnego.

U. Smoczyńska stwierdza, że muzyka ze swoim wpływem wychowawczym wkracza niejednokrotnie tam, gdzie zawiodły inne metody oddziaływania⁶⁶. Zdaniem Jana Wierszyłowskiego⁶⁷ wychowanie muzyczne jest zorganizowaną **aktywnością** psychofizyczną, mającą na celu rozwinięcie w dzieciach przede wszystkim dyspozycji twórczych, umożliwienie im przez odpowiednie zabiegi wychowawczo-pedagogiczne kształtujące nawyki i potrzeby – rozkoszowania się kulturą muzyczną, współdziałała w formowaniu szczególnie pozytywnych cech osobowości, takich jak: pomysłowość, fantazja, zdolności twórcze, wyobraźnia, samodzielność, zaradność, zdyscyplinowanie, skłonność do utrzymywania więzi społecznych, wrażliwość emocjonalna, potrzeba ładu, systematyczność, moralność. **Dziecko jako członek zbiorowości przedszkolnej** to pierwszy dział wychowania społeczno-moralnego w programie wychowawczo-dydaktycznym przedszkola. Umuzykalnienie poprzez wszystkie formy wychowania muzycznego dopełnia treści tego działu. „Wyrabianie samodzielności w zakresie: sprawnego ubierania się i rozbierania, wieszania okrycia na wyznaczonym miejscu”⁶⁸, łączy się z przygotowaniem się do zajęć muzyczno-ruchowych, aktywnością podczas zabaw ruchowych, np. ćwiczenia porządkowe, przestrzenne, inhibicji, incytacji.

⁶⁶ U. Smoczyńska, *Umuzykalnienie*, [w:] *Vademecum nauczyciela 6-latków*, red. M. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1980, s. 348.

⁶⁷ J. Wierszyłowski, *Psychologia muzyki*, Warszawa 1979, s. 296-297.

⁶⁸ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 47.

Podobnie realizuje się treści programowe dotyczące „dobierania zabawek, materiałów i przyborów potrzebnych do zaplanowanej zabawy i zajęć, oraz odkładania ich na wyznaczone miejsce”⁶⁹. Dzieci samodzielnie mogą dobierać instrumenty muzyczne do akompaniamentów piosenek lub zabaw. Szarfy, piłeczki, woreczki itp. każde dziecko odkłada na miejsce wyznaczone przez nauczycielkę lub może to zrobić wybrany dyżurny. Przygotowując wspólnie z dziećmi kącik **muzyczny** można realizować hasło programowe „zagospodarowanie kącików zainteresowań i kącików zabaw, udział w ozdabianiu sali”⁷⁰, a także „szanowanie sprzętów i zabawek jako wspólnej własności”⁷¹. Instrumenty muzyczne należy posegregować zgodnie z przeznaczeniem, można również podzielić je ze względu na rodzaj materiału, np. drewniane, metalowe itp. Hasło programowe „wykonywanie prac społecznie użytecznych”⁷² można powiązać z przygotowaniem albumów muzycznych o kompozytorach i instrumentach, książeczek muzycznych itp.

Śpiewanie piosenek, gra na instrumentach, ruch przy muzyce, percepcja muzyki, tworzenie muzyki to formy sprzyjające

kształtowaniu umiejętności współzycia w grupie: podczas stwarzania ogólnej atmosfery wychowawczej opartej na życzliwości, przyjaźni, współpracy oraz opiekuńczości w stosunku do potrzebujących pomocy, wymagania od dzieci przestrzegania form społecznego współzycia z odwoływaniem się w razie konfliktów do przyjętych norm postępowania⁷³.

Rozśpiewanie wymaga długiej i wytrwałej pracy nauczycielki i dzieci. Stworzenie atmosfery wychowawczej podczas słuchania i śpiewania piosenek, utworów muzycznych lub zabaw, „wyrabia

⁶⁹ *Ibidem*, s. 47.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 47.

⁷¹ *Ibidem*, s. 47.

⁷² *Ibidem*, s. 47.

⁷³ *Ibidem*, s. 48.

umiejętność współdziałania w zespole, podporządkowuje przyjęte zasady i organizuje wspólne zabawy z podziałem ról, zajęć i gier [...]”⁷⁴. Każde dziecko lubi autoprezentację tzn. zaśpiewać piosenkę, grać na swoim ulubionym instrumencie muzycznym, zatańczyć dla innych itp. Zajęcia muzyczne uczą przyzwyczajania dzieci do przegrywania i wygrywania w swoistym współzawodnictwie.

Program umuzykalnienia „wdraża dzieci do słuchania krótkich utworów wokalnych i instrumentalnych, dostosowanych do możliwości percepcyjnych dzieci, ze zwróceniem uwagi na charakter i nastrój, zmiany tempa i dynamiki, rejestr dźwięków, znane instrumenty i głosy ludzkie oraz treść pozamuzyczną (w utworach programowych)”⁷⁵, a także zaleca „organizowanie na terenie klasy różnych form koncertów muzycznych (np. z płyty, z radia) oraz przyzwyczajania do kulturalnego zachowania się w czasie słuchania muzyki, bez przeszkadzania innym”⁷⁶.

Treści te łączą się z „przestrzeganiem kulturalnego zwracania się do innych i przyswajaniem form grzecznościowych”⁷⁷.

„Czuwanie nad zabawą dzieci z przestrzeganiem zasady równego prawa do korzystania ze wspólnych zabawek i poszanowania dla działalności innych”⁷⁸ oraz „wprowadzanie zasady podporządkowania się kolegom pełniącym dyżur, sprawiedliwego ustępowania innym ze spokojnym czekaniem na swoją kolej”⁷⁹, to hasła wychowania społeczno-moralnego, które najczęściej występują podczas realizacji formy ruch przy muzyce, zwłaszcza gdy realizujemy treści programowe: „prowadzenie zabaw rytmicznych, kształcimy umiejętność estetycznego poruszania się (ćwiczenia rąk, stóp, ćwiczenia

⁷⁴ *Ibidem*, s. 48.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 65.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 65.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 48.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 48.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 48.

wyprostne, rozluźniające, ćwiczenia na płynność ruchów i opanowanie podstawowych kroków, chód, bieg, podskoki)⁸⁰.

Powyższe hasła dotyczą innych treści programowych umuzykalnienia np. „nauka prostych tańców (głównie ludowych) połączone z rozwijaniem umiejętności rozplanowania przestrzeni”⁸¹, „wyrabianie umiejętności rozpoznawania dźwięków wysokich, niskich i średnich oraz określania zmian w natężeniu dźwięku”⁸², „wykorzystanie naturalnych efektów perkusyjnych (tupanie, klaskanie, pstrykanie itp.) jako akompaniamentu podczas słuchania i śpiewania piosenek”⁸³, „śpiewanie zbiorowe i indywidualne podczas zajęć i zabaw dowolnych”⁸⁴.

Aneks 1 (s. .) przedstawia wybrane tytuły piosenek, które można wykorzystać na zajęciach umuzykalniających lub innych omawiających tematykę z działu: *Dziecko jako członek zbiorowości przedszkolnej*.

Dziecko jako członek rodziny to drugi dział wychowania społeczno-moralnego zawartego w programie. Zdaniem Irena Jundziłł w rodzinie dokonuje się proces socjalizacji dziecka, wdrażania do przestrzegania norm życia społecznego, odpowiedniego stosunku do ludzi i do samego siebie, proces szukania własnego miejsca w ojczyźnie⁸⁵.

Wielu pedagogów i psychologów twierdzi, że rodzina jest pierwszym i niezastąpionym środowiskiem społeczno-moralnym, w którym rozwija się i wychowuje dziecko. Liczne wyniki badań naukowych wskazują, że tylko dobra rodzina, na odpowiednim poziomie kultury pedagogicznej, zapewnia dziecku szczęśliwe dzieciństwo

⁸⁰ *Ibidem*, s. 64.

⁸¹ *Ibidem*, s. 64.

⁸² *Ibidem*, s. 64.

⁸³ *Ibidem*, s. 64.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 64.

⁸⁵ I. Jundziłł, *O wychowaniu patriotycznym dzieci*, Warszawa 1969.

i właściwy start w życiu. Dziecko przedszkolne naśladuje dorosłych, dlatego też bardzo ważne są: atmosfera domu, szacunek dla spraw innych domowników, stopniowe uniezależnianie się od dorosłych, kontakt psychiczny dziecka i rodziców, wspólna zabawa domowa.

T. Szustrowa uważa, że kształtowaniu się trwałej zdolności do działania sterowanego nie przez pobudki osobiste, a przez wartości i standardy społeczne sprzyjać się zdają: miłość i akceptacja dziecka przez oboje rodziców, współdziałanie obojga rodziców z dzieckiem, stawianie dziecku umiarkowanych wymagań przez oboje rodziców, umiarkowana liczba wzmocnień z przewagą nagród, bez kar fizycznych i z ograniczeniem nagród materialnych, egzekwowanie wymagań w sposób konsekwentny⁸⁶.

Umuzycznienie stanowi dopełnienie realizacji „wzmacniania więzi emocjonalnej z rodziną i kształtowania współuczestnictwa w życiu rodzinnym”⁸⁷.

Poprzez ćwiczenia mowy, zabawy muzyczno-ruchowe i improwizacje łatwo nauczycielce przedszkola zrealizować hasło: „przyswajanie umiejętności posługiwania się własnym nazwiskiem i znajomości dokładnego adresu zamieszkania”⁸⁸.

Forma muzyczna, tworzenie muzyki sprzyjają „prowadzeniu rozmów na temat pracy domowej i zawodowej rodziców z podkreśleniem jej społecznej wartości”⁸⁹. Dzieci podczas muzycznych improwizacji ruchowych i śpiewanych naśladują np. prace porządkowe w domu – sprzątanie, mycie naczyń, odkurzanie itp. lub pokazują ruchem w formie zagadek – co robi w pracy mama lub tata.

Uroczystości przedszkolne, takie jak: Dzień Matki, Ojca, Babci, Dziadka stanowią najlepsze źródło więzi emocjonalnej, „kształtując

⁸⁶ T. Szustrowa, „Psychologia wychowawcza” 1971, nr 3, s. 309.

⁸⁷ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 75.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 75.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 75.

uczucia przywiązania i szacunku dla rodziców i dziadków, przyjacielskich, serdecznych stosunków z rodzeństwem i opiekuńczym zachowaniem się wobec młodszych⁹⁰. Dzieci bardzo chętnie pokazują swój trud przygotowywania „niespodzianek muzycznych” i pragną być doceniane.

„Zachęcanie do samodzielności w zakresie samoobsługi (dbanie o swoje ubranie, zabawki i książki), posłuszeństwa [...]”⁹¹ wiąże się z wyrabianiem umiejętności nauki gry na instrumentach perkusyjnych – gdy dziecko samodzielnie dobiera sobie instrumenty perkusyjne, kładzie je na miejsce, dzieli się nimi, naprawia je itp. Przebieranie się w stroje do zajęć muzyczno-ruchowych, taneczny, odkładanie przyborów gimnastycznych uczy dyscypliny i samoobsługi. „Śpiewanie krótkich zwrotów słownych” również służy samodzielności.

Wybrane tytuły piosenek przydatnych w kształtowaniu więzi emocjonalnej z rodziną zawiera **aneks 2 (s.)**.

Trzeci dział programu wychowania społeczno-moralnego dzieci sześciolatków dotyczy **wprowadzania dziecka w życie najbliższego środowiska**. Analiza programu umuzykalnienia i wychowania społeczno-moralnego wykazała wspólne treści w zakresie „śpiewania dzieciom piosenek nawiązujących do sytuacji przedszkolnej i tematyki zajęć”⁹², „nauki prostych tańców (głównie ludowych)”⁹³, „organizowania na terenie klasy różnych form koncertów muzycznych (np. z płyty, z radia) oraz przyzwyczajania do kulturalnego zachowania się w czasie słuchania muzyki, bez przeszkadzania innym”⁹⁴. Treści te łączą się z „wyrabianiem umiejętności właściwego zachowania się

⁹⁰ *Ibidem*, s. 49.

⁹¹ *Ibidem*, s. 64.

⁹² *Ibidem*, s. 63.

⁹³ *Ibidem*, s. 64.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 65.

w miejscach publicznych⁹⁵, „wyrabianiem u dzieci właściwego stosunku do wszystkich pracowników danej placówki z okazywaniem szacunku dla pracy woźnej, kucharki, dozorczy itp.”⁹⁶, „zaznajamianiem dzieci z miejscowymi instytucjami użyteczności społecznej (szkoła, ośrodek zdrowia, apteka, poczta, posterunek policji, straż pożarna itp.)”⁹⁷, a także z „budzeniem przywiązania do rodzinnego krajobrazu i elementów miejscowego folkloru (rzeźba terenu, przyroda, typowa zabudowa, stroje ludowe, piosenki itp.)”⁹⁸. Organizując na terenie przedszkola i poza nim różne spotkania lub uroczystości z udziałem ludzi różnych zawodów, kształcimy wśród dzieci przedszkolnych szacunek dla ich wysiłku i ciężkiej pracy. Ułatwia to najbardziej tematyka piosenek, zabaw muzyczno-ruchowych. Samodzielne konstruowanie instrumentów muzycznych uczy wytrwałości w pracy i szacunku dla niej. Podobne znaczenie posiadają przygotowywane wspólnie z nauczycielką stroje taneczne. **Aneks 3 (s.)** przedstawia wybrane tytuły piosenek przydatne w kształtowaniu postaw dzieci w kontakcie z otoczeniem społecznym.

„Zazwyczaj przeciwstawia się człowieka światowi rzeczy, nie uwzględnia się owego trzeciego świata – **przyrody**. Ta trzecia dziedzina rzeczywistości kryje w sobie doniosłe sprawy, a uświadomienie sobie tego ma zasadnicze znaczenie, w szczególności zaś stanowi problem wychowawczy”.

Jeżeli owe trzy światy ująć w kategoriach wzajemnych powiązań, wówczas dostrzeżemy, że człowieka łączy z przyrodą więź życia. „Bliższe jest nam to, co żywe, niż to, co martwe. Rzeczy są wytworami ludzkimi, ale prezentują sobą tylko te wartości, które im człowiek

⁹⁵ *Ibidem*, s. 49.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 49.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 49.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 50.

nadał, natomiast przyroda ma w naszym odczuciu wartość własną, jeżeli afirmujemy życie jako to, co najcenniejsze”⁹⁹.

Dzieci przedszkolne poznają przyrodę w rozmaity sposób za pomocą obrazów, dźwięków i mowy – w sposób pośredni, ale przede wszystkim poprzez bezpośredni kontakt z obiektami i zjawiskami przyrodniczymi. Uzupełnieniem informacji o świecie zwierząt, roślin, zjawisk przyrodniczych jest **śpiewanie piosenek**, różnego rodzaju **zabawy muzyczno-ruchowe** a szczególnie **zabawy naśladowcze**. W literaturze muzycznej jest bogaty zestaw utworów muzycznych przedstawiających **świat przyrody**.

Dla przykładu mogą służyć utwory z płytki przedszkolnej, np. *Kot i mysz*, *Pszczółka*, *Słoń* z cyklu *Karnawał zwierząt*, W. Lutosławski (muz.), czy *Ptasie plotki*¹⁰⁰. Utwory te można wykorzystać, realizując hasła programowe wychowania społecznego: „opiekowanie się zwierzętami potrzebującymi pomocy [...]”, „zwalczanie przesądów i dziecięcych uprzedzeń do niektórych zwierząt”¹⁰¹. **Aneks 4 (s.)** zawiera wybrane tytuły piosenek przydatne w budzeniu szacunku dla świata przyrody.

Zdaniem Antoniny Sawickiej¹⁰² najważniejszą sprawą w **wychowaniu patriotycznym** jest budzenie u dzieci, od najwcześniejszych już lat, uczuciowego związku z Ojczyzną i wszystkimi składnikami, które mieszczą się w tym pojęciu. Dziecko w wieku przedszkolnym wielu spraw jeszcze nie rozumie, ale wiele może przeżywać. Radość, zachwyt, podziw, szacunek dla otaczającej rzeczywistości to przeżycia, które wpływają na jej poznawanie na podstawie coraz

⁹⁹ T. Gołaszewski, *Piękno natury w świecie dziecięcym*, Warszawa 1972, s. 10-11.

¹⁰⁰ M. Wieman, *Płytkota dla przedszkoli*, Warszawa 1986.

¹⁰¹ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 50.

¹⁰² A. Sawicka, *Z problematyki wychowania patriotycznego w przedszkolu*, Warszawa 1988, s. 32; M. Bulera, K. Żuchelkowska, *Ukochany kraj, umiłowany kraj. O wychowaniu patriotycznym w przedszkolu*, Bydgoszcz 1996.

bogatszej już wiedzy. Analizując treści programowe wychowania społeczno-moralnego dzieci sześciolletnich dotyczące „budzenia świadomości narodowej” należy zwrócić uwagę, że w umuzykalnieniu dzieci przedszkolnych program zaleca śpiewanie dzieciom piosenek nawiązujących do sytuacji przedszkolnej i tematyki zajęć¹⁰³.

Nauka piosenek, tańców, zabaw regionalnych o tematyce patriotycznej stwarzają okazję do rozwijania zainteresowań pięknem i bogactwem naszego państwa, zaznajamiają dzieci z godłem polskim i barwami państwowymi, stolicą – Warszawą, z hymnem narodowym i polskim folklorem.

Organizowanie z udziałem dzieci przedszkolnych okolicznościowych uroczystości sprzyja przyswajaniu kulturalnych form zachowania się, planowania tematycznego i muzycznego programu¹⁰⁴.

W różnych regionach kraju dzieci przedszkolne tańczą i śpiewają, cieszą się i rozumieją, na miarę swoich możliwości, że nasz kraj jest piękny. Właśnie taniec i piosenka to przeżycie, aktywizacja emocjonalna, fizyczna, umysłowa, społeczna, która służy poznawaniu kultury ludowej.

Spotkania międzyprzedszkolne stwarzają radosną atmosferę podczas śpiewania piosenek, tańców, słuchania utworów kompozytorów polskich.

Aneks 5 (s.) przedstawia wybrane tytuły piosenek, które można wykorzystać w pracy wychowawczo-dydaktycznej przedszkola, realizując tematykę patriotyczną.

Polskie tańce narodowe i regionalne stanowią bogate źródło polskiego patriotyzmu. Zapoznają dzieci z dorobkiem kultury

¹⁰³ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 63.

¹⁰⁴ L. Kataryńczuk-Mania, *Muzyczne uroczystości jako forma kulturowego aktywizowania dzieci w wieku przedszkolnym w opinii nauczycieli*, [w:] *Edukacja – kultura – media: wybrane aspekty pedagogiki kultury, muzyki i mediów*, red. W.A. Sacher, A. Wasiński, Bielsko-Biała 2008, s. 153-160.

i obyczajowością naszego narodu. Propozycje wybranych tańców narodowych i regionalnych zawiera **aneks 6** (s.).

„Budzenie zainteresowania życiem ludzi w innych krajach i obszarach klimatycznych (ubieranie się, pożywienie, zamieszkanie, zajęcia, zwyczaje itp.) oraz kształtowanie przyjaznego stosunku do dzieci z całego świata”¹⁰⁵ to hasło programowe wychowania społeczno-moralnego, które umuzykalnienie może spełniać poprzez różne formy muzyczne a szczególnie piosenką i tańcem.

Odpowiednio dobrany repertuar piosenek, tańców, utworów do słuchania, zabaw ruchowych budzi orientację dzieci jak wyglądają i co robią ich koledzy za granicą. Maria Wieman zaproponowała materiały muzyczne *Łączy nas piosenka*¹⁰⁶, które właśnie umożliwiają zapoznanie polskich dzieci z piosenkami i tańcami ich rówieśników żyjących w innych krajach. Źródło to zawiera ilustracje do ludowych piosenek z regionu krakowskiego, z Bułgarii, Białorusi, Węgier, Rumunii, Austrii, Niemiec, Francji, Włoch, Norwegii i Szkocji. Przykłady zabaw i tańców mogą być inspiracją własnych pomysłów wychowawców.

U. Smoczyńska-Nachtman opracowała specjalny zbiór piosenek i zabaw różnych narodów dla dzieci przedszkolnych pt. *Podajmy sobie ręce*¹⁰⁷.

Pomocne w pracy z dziećmi są m.in. wydawnictwa muzyczne, które zawierają kompozycje Czajkowskiego, Mozarta, Webera, Bartoka, Beethovena, Orffa i innych zagranicznych muzyków¹⁰⁸. Utwory mogą pobudzać dzieci do improwizacji ruchowej, zabawy

¹⁰⁵ Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Program wychowania...*, s. 51.

¹⁰⁶ *Łączy nas piosenka*, scenariusz: M. Wieman, instrukcja: M. Wieman, T. Domaniewska, grafika: M. Orłowska-Gabryś, Warszawa 1974.

¹⁰⁷ U. Smoczyńska-Nachtman, *Podajmy sobie ręce*, Warszawa 1989.

¹⁰⁸ W. Steinbrenner, F. Wanka, *Kalejdoskop*, Warszawa 1976.

przy muzyce. Dzieci dowiedzieć się mogą, z jakiego kraju pochodzi melodia, która im się podoba.

Aneks 7 (s.) zawiera wybrane tytuły piosenek, które można wykorzystać, realizując tę tematykę lub przygotowując uroczystości przedszkolne, np. Międzynarodowy Dzień Dziecka, Wędrówki po innych krajach.

Zestawienie wybranych tańców innych narodów mieści się w aneksie 8. Może ono ułatwić prace nauczycielce przedszkola w rozwijaniu dziecięcych zainteresowań życiem, zwyczajami, ludzi z całego świata.

3.2. Znaczenie zajęć umuzyczniających w przedszkolu w kształtowaniu postaw patriotycznych

Zorganizowane zajęcia umuzyczniające pozwalają na naukę hymnu państwowego, na właściwe i pełne szacunku zachowanie się podczas jego słuchania i śpiewania, odpowiednią postawę w obliczu godła, flagi polskiej. Repertuar piosenek z zakresu patriotyzmu wzbogaca dziecko o wartości piękna i bogactwa naszego kraju. Uczy historii miast, regionów, rozbudza zainteresowanie świętami państwowymi, wydarzeniami społecznymi. Poprzez zabawy ze śpiewem dzieci nie tylko rozwijają zdolności i umiejętności muzyczne, ale kształcą postawy patriotyczne i uczą się szacunku dla tradycji oraz folkloru. W kształtowaniu obrazu Ojczyzny u dzieci znaczącą rolę odgrywa kontakt z muzyką poważną wybitnych polskich muzyków (np. Fryderyka Chopina, Stanisława Moniuszki, Ignacego Paderewskiego, Henryka Wieniawskiego, Karola Szymanowskiego, Witolda Lutosławskiego i innych). Na terenie przedszkola odbywają się koncerty organizowane przez filharmonię czy biura koncertowe z udziałem artystów. Podczas zajęć umuzyczniających przygotowuje się programy artystyczne związane np. ze Świętem Niepodległości.

To uroczystości pogłębiają i rozwijają różne uczucia, pobudzają do pracy i współpracy grupowej, a także odpowiedzialności.

W realizacji zadań społecznych w przedszkolu w grupie dzieci sześciolletnich obejmujących obszar patriotycznych wartości uwzględniamy:

- kształtowanie uczuć miłości i przywiązania do Ojczyzny;
- dostrzeganie miejsc kultury polskiej;
- odczuwanie piękna ojczystego kraju;
- poczucie odpowiedzialności za wielostronny rozwój Ojczyzny i jej miejsce wśród innych krajów;
- zapoznawanie z herbami swojego miasta, innych miast, barwami polskimi, godłem, hymnem narodowym;
- budzenie przywiązania do rodzinnego krajobrazu i elementów miejscowego folkloru;
- poznawanie strojów ludowych;
- poznawanie polskich tańców narodowych i regionalnych;
- poznawanie zespołów muzycznych, instrumentów muzycznych;
- wyrabianie przynależności narodowej;
- słuchanie utworów muzycznych polskich kompozytorów;
- śpiewanie polskich piosenek;
- kultywowanie polskich tradycji.

Artystyczne walory muzyki, literatury i plastyki mogą wzbogacać wiedzę dziecka przedszkolnego o wartości patriotyczne.

Poniżej przedstawiam projekty zajęć zintegrowanych z zakresu wychowania patriotycznego opracowane przez Annę Garatunik, nauczyciela dyplomowanego z Przedszkola nr 38 w Zielonej Górze, z którą współpracuję w zakresie realizacji zajęć umuzykalniających.

Projekt I. Temat: *Moja ojczyzna*

Cele:

- kształtowanie umiejętności nazywania swojej ojczyzny;
- kształtowanie umiejętności dostrzegania i opisywania krain geograficznych kraju ;
- kształtowanie umiejętności rozpoznawania i poszanowania symboli własnego kraju (barwy narodowe, godło, hymn).

Środki dydaktyczne:

- zadania i treści zgromadzone na płycie CD;
- gazetka tematyczna;
- płyta z hymnem narodowym;
- pocztówki z widokami morza, gór, jeziora, lasu;
- atlas geograficzny Polski.

Technika:

- kolaż (dopełnienie farbami widoku na pocztówce tak, aby wypełnić całą kartkę A3).

Forma aktywności:

- wzrokowa;
- słuchowa;
- werbalna;
- intelektualna;
- manualna.

Przebieg zajęć:

1. Wprowadzenie w tematykę zajęć:
 - gazetka tematyczna z umieszczeniem godła, flagi, mapy kraju;
 - rozmowa z dziećmi na temat zgromadzonych materiałów.
2. Wysłuchanie hymnu narodowego:
 - krótka interpretacja przez nauczycielkę hymnu (wyjaśnienie znaczenia słów);
3. Zapoznanie dzieci z materiałem zgromadzonym na płycie:
 - mapa kraju;

- mapa Europy z uwzględnieniem naszego kraju;
 - prezentacja krain geograficznych kraju na mapie oraz widoki krain (morze, góry, Mazury).
4. Zabawa plastyczna:
- wykonanie techniką kolażu widoku gór, morza, lasu, czy jeziora, dopełniając wklejoną pocztówkę farbami tak, aby zapełnić całą kartkę A3.
5. Zabawa z wykorzystaniem szablonu mapy kraju:
- umieszczenie w odpowiednim miejscu nazw krain geograficznych, dzieci korzystają z pomocy atlasów geograficznych kraju.
6. Zapoznanie dzieci z treścią wiersza *Kto ty jesteś?* (przedstawionego w formie prezentacji multimedialnej).

Projekt II. Temat: *Nasza stolica*

Cele:

- kształtowanie umiejętności nazywania stolicy i jej historii;
- kształtowanie umiejętności rozpoznawania zabytków Warszawy.

Środki dydaktyczne:

- zadania i treści zgromadzone na płycie CD;
- pocztówki Warszawy oraz albumy z jej zabytkami;
- kartony różnej wielkości, farby i przybory do malowania;
- kolorowy papier, klej, szablon syrenki.

Technika:

- budowanie z kartonów ozdobionych farbami ciekawych miejsc stolicy (Zamek Królewski, Pałac Kultury i Nauki);
- wykonanie herbu Warszawy z kolorowego papieru i szablonu syrenki.

Forma aktywności:

- wzrokowa;
- intelektualna;
- słuchowa;

- manualna;
- motoryczna.

Przebieg zajęć:

1. Wprowadzenie w tematykę zajęć:
 - wysłuchanie legendy o Warszawie i Sawie.
2. Zapoznanie dzieci z treściami zgromadzonymi na płycie:
 - miejsca i nazwy stolic Polski;
 - krótki rys historyczny przenoszenia stolicy przez królów Polski;
 - mapa Polski z uwzględnieniem stolic;
 - herb Warszawy;
 - zabytki Warszawy.
3. Zabawa dydaktyczna:
 - dobranie wizytówek do ilustracji zabytków Warszawy na gazecie tematycznej.
4. Zabawa plastyczna:
 - wykonanie z kartonów pomalowanych farbami Pałacu Kultury i Nauki, Zamku Królewskiego;
 - wykonanie herbu Warszawy z kolorowego papieru i szablonu Syrenki.
5. Rozwiązywanie zadań przygotowanych na płycie dotyczących poznanej tematyki:
 - zagadka dotycząca symboli stolicy – herbu, historia nazwy Warszawa;
 - krzyżówka obrazkowa dotycząca zabytków.
6. Zapoznanie dzieci z tańcem – *Warszawską poleczką*:
 - wysłuchanie podkładu muzycznego;
 - zapoznanie z krokami tanecznymi;
 - próba wykonania tańca (w repertuarze muzycznym może też znaleźć się piosenka *Warszawa*¹⁰⁹).

¹⁰⁹ U. Smoczyńska-Nachtman, *Kalendarz muzyczny w przedszkolu*, Warszawa 1983, s. 156.

W powyższych zajęciach dzieci aktywnie uczestniczyły, dbały o dyscyplinę, spełniały się w zadaniach artystycznych, dobrze utrwały sobie tematykę, nie wystąpiły konflikty. Poprzez twórcze działania plastyczne, muzyczne i percepcji otoczenia dzieci łatwiej przyswajają zachowania społeczne, gromadzą doświadczenia poznawcze.

Kultywowanie tradycji rodzinnych

Środowisko rodzinne jest najważniejszym elementem wychowawczym dziecka. To rodzina dba o rozwój psychofizyczny, przygotowuje dziecko do życia w społeczeństwie, wpaja zasady moralne, uczy zachowań. Zajęcia umuzykalniające poprzez piosenki, tańce, utwory instrumentalne przygotowują dzieci do takich zadań zawierających bogaty repertuar o rodzinnych tradycjach. Często w placówkach przedszkolnych odbywają się uroczystości z okazji Dnia Babci i Dziadka, Dnia Matki i Ojca, jasełka itp. Podczas przygotowań do uroczystości dzieci bardzo się dyscyplinują, mają tremę, z zaangażowaniem wykonują polecenia, pragną popisać się swoimi umiejętnościami. Kształcimy w nich zatem wytrwałość w dążeniach, przestrzeganie form grzecznościowych, współzycie w grupie, pokonywanie trudności itp.

Projekt III. Temat: *Moja rodzina*

Cele:

- kształtowanie umiejętności dostrzegania i nazywania członków rodziny;
 - kształtowanie umiejętności przedstawiania się imieniem i nazwiskiem;
 - kształtowanie umiejętności wzmacniania więzi rodzinnych.
- Środki dydaktyczne:
- treści i zadania na płycie CD;
 - wizytówki dzieci;

- rodzinne zdjęcia;
- kolorowy karton, klej i materiał przyrodniczy na wykonanie ramki z rodzinnym zdjęciem.

Technika:

- wykonanie z kolorowego kartonu ramki na rodzinne zdjęcie według własnego pomysłu.

Formy aktywności:

- werbalna;
- intelektualna;
- wzrokowa;
- manualna.

Przebieg zajęć:

1. Wprowadzenie do tematyki zajęć poprzez:
 - oglądanie zgromadzonych przez dzieci rodzinnych zdjęć;
 - nazywanie członków rodziny.
2. Zapoznanie dzieci z treściami zgromadzonymi na płycie CD:
 - nazwy członków rodziny z przykładami z bajek np. Jaś i Małgosia, Czerwony Kapturek i jej babcia, Bolek i Lolek itp.;
 - przykładowe drzewo genealogiczne;
 - wspólne tworzenie drzewa genealogicznego.
3. Zabawa z wizytówkami dzieci:
 - rozdanie imion przez dzieci;
 - próby przedstawienia się przez dzieci imieniem i nazwiskiem.
4. Zabawa plastyczna:
 - wykonanie z przygotowanego materiału (według własnego pomysłu) ramki rodzinnego zdjęcia (kolorowy karton, klej, koraliki, muszelki, kokardki).
5. Wystawa rodzinnych fotografii w ramkach wykonanych przez dzieci:
 - omówienie przez dzieci, kto jest na tej fotografii, jak ma na imię itp.

6. Stworzenie rodzinnego drzewa naszej przedszkolnej grupy z wykorzystaniem wizytówek dzieci.
7. Zaśpiewanie piosenki *Pozdrawiamy* z podziałem na role.

REALIZACJA
ZAJĘĆ UMUZYKALNIAJĄCYCH
W PRZEDSZKOLU
W LATACH 1994, 2001, 2008

**1. Charakterystyka pracy nauczyciela
w zakresie prowadzenia zajęć umuzykalniających**

W rozdziale tym zajmę się analizą wyników aktualnego stanu realizacji zajęć umuzykalniających w przedszkolach na terenie województwa lubuskiego.

W wychowaniu przedszkolnym, jak i w całym systemie edukacyjnym, podstawową rolę spełnia kadra pedagogiczna. Uważam, że stan kadry, jej kwalifikacje merytoryczne i moralne oraz stopień zaangażowania w pracę są najważniejsze dla wszechstronnego rozwoju dziecka. Nauczycielce przedszkola potrzebna jest zarówno szeroka wiedza i kultura ogólna, jak i przede wszystkim – wyposażenie w odpowiednią wiedzę psychologiczną i pedagogiczną.

Badaniami objęto po 200 nauczycieli (w tym również studiujących kierunek Edukacja Wczesnoszkolna i Przedszkolna) prowadzących zajęcia umuzykalniające w przedszkolu w grupie dzieci sześciolletnich na terenie województwa lubuskiego w latach 1994, 2001, 2008. Łącznie przebadano 600 nauczycieli.

Przedmiotem badań były takie zmienne, jak: wiek, płeć, staż pracy pedagogicznej, wykształcenie ogólnopedagogiczne oraz przygotowanie muzyczne nauczycieli.

Wiek i płeć nauczycieli

Badana populacja została podzielona na 6 grup wiekowych.

Tabela 1. Wiek nauczycieli

Przedział wieku	Ilość badanych osób w 1994 r.		Ilość badanych osób w 2001 r.		Ilość badanych osób w 2008 r.	
	N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%
20-25	70	35	68	34	75	37,5
26-30	76	38	70	35	60	30
31-35	25	13	32	16	20	10
36-40	14	7	30	15	3	2
41-50	12	6	–	–	2	1
51 i więcej	3	2	–	–	–	–

Źródło: badania własne.

Z zestawienia wynika, że w lubuskich przedszkolach dominuje młoda kadra pedagogiczna w przedziale wieku od 26 do 30 lat.

Jeśli chodzi o płeć, to na 600 badanych respondentów przypada tylko 1 mężczyzna. Świadczy to o feminizacji zawodu nauczyciela przedszkola.

Staż pracy nauczycieli

Staż pracy pedagogicznej badanych nauczycieli ujęto w szereg rozdzielczy o równych pięcioletnich przedziałach klasowych i ostatnim przedziale otwartym.

Jak wynika z badań z 1994 r., 44% stanowi kadra nauczycieli z krótkim stażem pracy, a tym samym – o niewielkim doświadczeniu pedagogicznym. Należy sądzić, że nie pozostaje to bez wpływu na sposób i efektywność realizacji procesu wychowawczo-dydaktycznego. W roku 2001 nadal dominuje młoda kadra ze stażem 6-10 lat, natomiast w roku 2008 w przedziale 16-20 lat.

Tabela 2. Staż pracy pedagogicznej

Lata pracy	Ilość badanych osób w 1994 r.		Ilość badanych osób w 2001 r.		Ilość badanych osób w 2008 r.	
	N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%
1-5	88	44	80	40	60	30
6-10	66	33	70	35	30	15
11-15	16	8	25	12,5	75	30,5
16-20	14	7	15	7,5	26	37,5
21-25	4	2	10	5	9	4,5
26-30	9	4,5	–	–	–	–
31 i więcej	3	2	–	–	–	–

Źródło: badania własne.

Przygotowanie pedagogiczne i merytoryczne nauczycieli

Stopień przygotowania ogólnopedagogicznego nauczycieli prowadzących zajęcia umuzykalniające na ogół nie idzie w parze z ich przygotowaniem specjalistycznym, tj. muzycznym. Z tego względu objęto badaniem zarówno stopień wykształcenia ogólnego, jak i muzycznego.

W 1994 r. znaleźli się respondenci ze średnim wykształceniem pedagogicznym (46%). Z danych wynika, że stan wykształcenia nauczycieli przedszkoli nie jest zadowalający. Konieczne jest zatem zintensyfikowanie działań w kierunku kształcenia i doskonalenia zawodowego kadr pedagogicznych wychowania przedszkolnego. Szczegółowe badania wykazały, że 11% kadry to nauczyciele bez żadnego przygotowania pedagogicznego. W roku 2001 zaszły istotne zmiany – więcej mamy respondentów po studium nauczycielskim, zwiększyła się także liczba nauczycieli z przygotowaniem magisterskim. Natomiast w 2008 r. największą populacją stanowiły osoby z przygotowaniem wyższym (w zakresie wychowania przedszkolnego i zintegrowanej edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej).

Bardzo istotnym czynnikiem w dobrym przygotowaniu nauczyciela do prowadzenia zajęć umuzykalniających są jego kompetencje muzyczne.

Przez przygotowanie muzyczne rozumiem tu zarówno wykształcenie formalne związane z ukończeniem określonych studiów muzycznych, jak i fakt pobierania nauki w państwowej szkole muzycznej I lub II stopnia, w ognisku muzycznym lub prywatnie.

W 1994 r. 47% stanowią nauczyciele posiadający przygotowanie muzyczne zdobyte w studium nauczycielskim. Niektórzy respondenci podawali w ankietach, że zostali niedostatecznie przygotowani w tym zakresie lub zapomnieli już gry na instrumencie. W 2001 r. badani wskazywali na przygotowanie muzyczne w ramach przedmiotu: edukacja muzyczna na kierunku edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna, 10 osób ukończyło bądź nie dokończyło szkoły muzycznej I stopnia. Prywatnie podjęło naukę 5 osób. Natomiast w 2008 r. z podstawowym przygotowaniem muzycznym było 8 osób. Pozostali respondenci wskazywali na przygotowanie specjalistyczne w ramach edukacji muzycznej.

Jednym z istotnych sprawdzianów przygotowania merytorycznego do prowadzenia zajęć umuzykalniających jest umiejętność gry na instrumencie muzycznym.

Niektórzy z nauczycieli twierdzą, że nie zawsze korzystają ze swoich umiejętności gry na instrumentach muzycznych. Jako przyczynę podają np. brak własnego instrumentu. W 1994 r. nie cieszyły się popularnością instrumenty klawiszowe elektroniczne, tak jak w następnych latach. Uniwersytet Zielonogórski do 2001 r. kształcił kandydatów na nauczycieli w zakresie gry na instrumentach klawiszowych elektronicznych (60 godzin). Zdaniem respondentów było za mało czasu podczas studiów na dobre opanowanie umiejętności gry.

Ważnym czynnikiem sprzyjającym efektywności umuzykalnienia jest **staż prowadzenia zajęć umuzykalniających**. W 1994 r.

samodzielnie prowadziło zajęcia umuzykalniające 50% respondentów z krótkim stażem, bo od 1-5 lat, 28% z dłuższym stażem. Należy podkreślić, że każdy nauczyciel ma obowiązek prowadzić takie zajęcia. Z moich badań i praktyki zawodowej wynika, że w latach 1994, 2001 i 2008 nauczyciele najchętniej korzystali z pomocy i współpracy specjalistów – muzyków.

Należy stwierdzić, że zajęcia umuzykalniające to najtrudniejsze i bardzo specyficzne zajęcia, gdzie niezbędne są umiejętności muzyczne nauczycielki przedszkola. Stwierdzają to także respondentki. Jak wynika z badań, 50% nauczycieli prowadzi zajęcia muzyczne w okresie od 1 do 5 lat. Pokrywa się to z okresem pracy zawodowej w przedszkolu.

2. Baza lokalowa i materialna

Warunki lokalowe do prowadzenia zajęć umuzykalniających

Zdaniem Anny Dasiewicz-Tobiasz przedszkole, które przykłada wagę do zajęć umuzykalniających i docenia ich wpływ na ogólny rozwój dziecka, powinno zagwarantować odpowiednie warunki konieczne do prowadzenia zajęć tego typu¹. Tak więc konieczna jest do tego celu przestrzenna sala, z dobrą wentylacją i ogrzewaniem, lekki i przewiewny ubiór dzieci, dobrze nastrojone pianino ustawione tak, aby dzieci siedząc przy nim były odwrócone od okna (przeciwdziała to rozproszeniu uwagi), kompletny zestaw instrumentów perkusyjnych oraz duża liczba (30-35) pałeczek, piłeczek, woreczków z grochem, obręczy, kijków, szarf, chustek, chorągiewek, skakanek i różnej wielkości klocków. Potrzebne również są kukiełki i pacynki, znajdujące zastosowanie we wprowadzaniu piosenek. Konieczne

¹ A. Dasiewicz-Tobiasz, *Umuzykalnienie w przedszkolu*, Warszawa 1977, s. 90.

jest posiadanie przez przedszkole dobrego sprzętu audiowizualnego, płytoteki i taśmoteki przedszkolnej, które może wykorzystać osoba prowadząca zajęcia umuzykalniające, również imprezy kulturalne, audycje czy koncerty dla dzieci.

Istotne jest to, że do prowadzenia zajęć umuzykalniających w przedszkolu niezbędna jest odpowiednio przygotowana sala. Dla potrzeb badań warunki lokalowe skategoryzowano według następujących punktów:

- sala odpowiednio przystosowana (sala posiada dużo wolnej przestrzeni, jest dobrze oświetlona, przestrzenna i czysta);
- sala częściowo przystosowana do zajęć umuzykalniających, w której odbywają się także inne zajęcia;
- sala nieprzystosowana do prowadzenia zajęć umuzykalniających lecz o wystarczającej powierzchni do prowadzenia zabaw muzyczno-ruchowych;
- sala nieprzystosowana do zajęć umuzykalniających o małej powierzchni.

Tabela 3. Warunki lokalowe

Rok	a		b		c		d	
	N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%
1994	23	11,5	81	40,5	57	28,5	39	19,5
2001	30	15	70	35	65	32,5	35	17,5
2008	40	20	90	45	70	35	–	–

Jak wynika z tabeli, obecnie tylko 65% nauczycieli pracuje w dobrych warunkach lokalowych (poz. a + b), a 35% nauczycieli stwierdza, że prowadzi zajęcia umuzykalniające w salach do tego nieprzystosowanych (poz. c + d).

Porównując wyniki badań w zakresie warunków lokalowych, należy stwierdzić, że na przestrzeni lat 1994-2001-2008 nastąpiły znaczne zmiany na korzyść roku 2008. Zasadniczo nie odnotowano

prowadzenia zajęć w salach kompletnie do nich nieprzystosowanych. Wzrosła również liczba sal odpowiadających lub częściowo odpowiadających specyfice zajęć umuzykalniających.

Baza materialna

Baza materialno-dydaktyczna ma istotne znaczenie dla wielokierunkowego rozwoju osobowości dziecka przedszkolnego. Zaletą infrastruktury jest przede wszystkim ułatwienie pracy nauczycielom poprzez zaspokajanie ciekawości i pobudzanie zainteresowań dzieci, wzbogacanie pogłębienie, dostarczanie pełniejszych i dokładniejszych informacji o otaczającej rzeczywistości.

Na bazę materialną w przedszkolu składają się przede wszystkim techniczne środki dydaktyczne. Czesław Kupisiewicz prezentuje pełną klasyfikację środków dydaktycznych, dzieląc je na:

- środki wzrokowe (przedmioty naturalne, maszyny, narzędzia, preparaty, modele, obrazy ruchome i nieruchome, barwne, czarno-białe, schematy-symbole tzw. słowa, litery i cyfry, a ponadto diagramy itp.;
- środki słuchowe, płyty gramofonowe i taśmy magnetofonowe wraz z urządzeniami ułatwiającymi posługiwanie się nimi, aparaty radiowe, instrumenty muzyczne;
- środki wzrokowo-słuchowe (aparaty telewizyjne, projekторы filmowe);
- środki częściowo automatyzujące proces nauczania-uczenia się (podręczniki programowane, maszyny dydaktyczne, laboratoria językowe, tzw. klasy zautomatyzowane)².

Środki dydaktyczne spełniają szereg funkcji takich, jak: wychowawcza, inspirująca (z podfunkcją emocjonalno-motywacyjną

² C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1984, s. 202.

i weryfikacyjną), poznawczo-kształcąca (z podfunkcją informacyjno-ilustratywną i utrwalającą), integracyjna, metodyczna³.

Projekt wyposażenia przedszkola w pomoce dydaktyczne, przybory i zabawki a także wyposażenia do zajęć ruchowych zawiera np. *Vademecum nauczyciela sześciolatków*⁴.

Podczas realizowania wybranych zagadnień związanych z ruchem konieczne jest posiadanie przez dzieci odpowiedniego stroju gimnastycznego (dziewczynki – spódniczki, chłopcy – spodniki). Fakt ten ułatwia realizowanie celów i zadań wychowania muzycznego w tym zakresie. Nauczyciele (57%) podają, że dzieci posiadają strój, najczęściej jest to strój gimnastyczny. W sporadycznych przypadkach przedszkola dysponują kompletami strojów do tańca ludowego (najczęściej są to stroje krakowskie).

Podstawą rozwijania zdolności muzycznych jest posiadanie instrumentów muzycznych w przedszkolu. Pełnią one rolę wychowawczo-poznawczo-kształcąca w procesie rozwoju dziecka. Dorota Malko podaje przybliżone liczby posiadania instrumentów perkusyjnych o określonej i nieokreślonej wysokości, zwraca uwagę na to, aby gromadzić rzadziej spotykane instrumenty, jak: tarka, clavesy (drewienka), pudełka akustyczne, blok akustyczny⁵.

Do konstruowania prostych instrumentów zachęca Urszula Smoczyńska-Nachtman w książce *Muzyka dla dzieci*⁶.

Wyniki badań nad stanem instrumentów muzycznych w przedszkolach przedstawia poniższa tabela.

³ E. Stucki, *Techniczne środki dydaktyczne w pracy przedszkola*, Warszawa 1984, s. 14.

⁴ *Vademecum nauczyciela sześciolatków*, red. M. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1980, s. 430-443.

⁵ D. Malko, *Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu*, Warszawa 1988, s. 201-202.

⁶ U. Smoczyńska-Nachtman, *Muzyka dla dzieci*, Warszawa 1992, s. 10-15.

Tabela 4. Zestawienie danych posiadania instrumentów muzycznych w badanych przedszkolach

Lp.	Nazwa instrumentu	Ilość instrumentów w przedszkolach					
		1994	%	2001	%	2008	%
1.	Piano	43	22	50	25	60	30
2.	Zestaw walizkowy instrumentów perkusyjnych	95	48	100	50	120	60
3.	Dzwonki chromatyczne	26	13	20	10	30	15
4.	Dzwonki diatoniczne	14	7	10	5	10	5
5.	Mandolina	3	2	–	–	–	–
6.	Akordeon	4	2	–	–	–	–
7.	Flet prosty	4	2	8	4	10	5
8.	Melodyka	2	1	–	–	–	–
9.	Ksylofon	9	5	15	7,5	28	14
10.	Metalofon	7	4	25	12	30	15
11.	Clavesy (drewienka)	7	4	10	5,5	25	12
12.	Pudełka akustyczne	2	1	20	10	28	5
13.	Bębenek	29	15	40	20	120	14
14.	Tamburyno	26	13	80	40	98	60
15.	Marakasy	55	28	60	30	80	45
16.	Kastaniety	27	14	60	30	90	55
17.	Trójkąty	21	11	40	25	80	45
18.	Talerze	10	5	50	28	80	45
19.	Organy elektroniczne	7	4	12	6	60	30

Źródło: badania własne.

Na przestrzeni badanych lat przedszkola odznaczają się dość niskim stanem posiadania instrumentów muzycznych. Najczęściej spotykane są instrumenty perkusyjne o nieokreślonej wysokości i piano (zdarza się, że często nie jest nastrojone). Budzi to określony niepokój, bo przecież program wychowania w przedszkolu poleca rozwijanie umiejętności dzieci w zakresie gry na instrumentach perkusyjnych. Ponadto, jak wynika z praktyki pedagogicznej, im lepsza baza materialna w zakresie umuzykalnienia, tym lepsze efekty osiągnąć muzycznych dzieci przedszkolnych.

Kolejne badanie dotyczyło diagnozy stanu posiadania innych, poza instrumentami, środków dydaktycznych (w tym medialnych).

Z badań wynika, że nauczyciele przedszkoli dysponują raczej skromną bazą materialną w zakresie muzycznych środków

dydaktycznych. Sytuacja ta nie może sprzyjać realizacji umuzykalnienia, wręcz utrudnia pracę wychowawczo-dydaktyczną nauczycieli. W 2008 r. zauważa się wzrost posiadania środków medialnych, chociaż nie wszyscy nauczyciele posiadają do dyspozycji komputery (30%).

Niezbędnym elementem w pracy przedszkola jest wyposażenie podręcznej biblioteki nauczyciela, która zawierać powinna materiały muzyczno-metodyczne, czasopisma, zbiory piosenek, nuty łatwych utworów instrumentalnych. Interesujący stał się zatem problem dostępności do tej literatury oraz częstotliwość jej wykorzystywania.

Tabela 5. Zestawienie ilościowe korzystania przez nauczycieli z literatury z zakresu umuzykalnienia

Lp.	Autor	Tytuł	1994	%	2001	%	2008	%
1.	U. Smoczyńska-Nachtman	<i>Kalendarz muzyczny</i>	160	80	175	87,5	170	85
2.	K. Przybylska	<i>Wychowanie muzyczne w przedszkolu</i>	86	43	50	25	30	15
3.	U. Smoczyńska-Nachtman	<i>Rozśpiewane przedszkole</i>	80	40	120	60	100	50
4.	M. Cukierówna, M. Wieman	<i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i>	68	34	30	15	50	25
5.	Z Stankiewicz	<i>Piosenka w przedszkolu</i>	53	27	20	10	25	12,5
6.	Czasopismo miesięczne	„Wychowanie w Przedszkolu”	37	19	150	75	100	50
7.	B. Podolska	<i>Z muzyką w przedszkolu</i>	30	15	30	15	30	15
8.	M. Dąbrowska, M. Grafczyńska	<i>Zabawy rytmiczne i umuzykalniające dla dzieci</i>	25	13	20	10	10	5
9.	B. Podolska	<i>Bawiło się lato z wiosną</i>	23	12	12	6	10	5
10.	J. Lenartowicz	<i>Przedszkolaki bawią się i śpiewają</i>	7	4	10	5	8	4
11.	A. Dasiewicz-Tobiasz	<i>Umuzykalnienie w przedszkolu</i>	6	3	20	10	10	5

12.	D. Malko	<i>Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu</i>	6	3	50	25	68	34
13.	R. Majewski	<i>Wiosenne nutki</i>	–	–	60	30	87	43
14.	K. Bożek-Gowik	<i>Śpiewnik dziecięcy</i>	–	–	90	45	120	60
15.	U. Loba-Wilgoch	<i>Zabawa z piosenką</i>	20	–	120	60	140	70
16.	A. Stadnicki	<i>Tańce dla dzieci</i>	–	–	80	40	60	30
17.	M. Bogdanowicz	<i>Ruch i piosenka dla najmłodszych</i>	–	–	120	60	140	70
18.	J. Stadnicka	<i>Terapia dzieci muzyką, ruchem i mową</i>	10	5	140	70	160	80
19.	Inne	–	20	10	30	15	50	25

Źródło: badania własne.

W 1994 r. 80% badanych nauczycieli korzysta z *Kalendarza muzycznego* U. Smoczyńskiej-Nachtman. Fakt ten cieszy, gdyż jest to zdaniem nauczycieli jeden z najlepszych poradników metodycznych zawierający wiele ciekawych propozycji zabaw i ćwiczeń muzyczno-ruchowych, wiele opisów przebiegu zajęć, ciekawy, różnorodny repertuar piosenek do nauki i do słuchania oraz cenne wskazówki z zakresu kompetencji muzycznych dzieci. Drugą pozycją metodyczną jest *Wychowanie muzyczne w przedszkolu* Krystyny Przybylskiej (43%). Autorka dużą wagę przywiązuje do walorów wychowawczych zajęć umuzykalniających w przedszkolu. Jak twierdzą nauczyciele – korzystaliby chętnie z innej literatury, gdyby była ona dostępna w sprzedaży lub w bibliotekach.

Po roku 1994 pojawiło się sporo nowości w zakresie śpiewników i materiałów metodycznych. Są to m.in.: A Stadnicki, *Tańce dla dzieci*; M. Gawryłkiewicz, *Śpiewaj z Nutka Milutką, Spotkało się słowo z nutą*; B. Forma, *Rok w wierszu i piosence*; M. Bogdanowicz, *Ruch i piosenka dla najmłodszych*; K. Bożek-Gowik, *Śpiewnik dziecięcy*; J. Kaczmarek *Piosenki dla przedszkolaków*; K. Zachwatowicz-Jasińska, *Co babcia i dziadek śpiewali, kiedy byli mali*; T. Krzyżowska, *Zabawy z piosenką*; A. Komosa, *Nowe piosenki dla dzieci dużych i małych*;

I Klebańska, *Jak dżdżownica Akolada o muzyce opowiada*; U. Loba-Wilgocka, *Zabawa z piosenką*; J. Stadnicka, *Terapia dzieci muzyką, ruchem i mową*; aktualne pakiety edukacyjne z materiałami płytowymi np. wydawnictwo MAC, Nova Era.

Przeważająca większość (90%) badanych respondentów pracuje według programu obowiązującego w danej placówce. W 2008 r. zauważa się zmiany w tym zakresie w porównaniu do poprzednich lat. Zdaniem badanych, materiał metodyczny z umuzykalnienia pozyskiwany jest podczas kursów doskonalących bądź od muzyków prowadzących zajęcia.

Kolejnym elementem badawczym była liczebność dzieci na zajęciach umuzykalniających, a także częstotliwość odbywania tych zajęć. Jest to problem bardzo ważny w działalności wychowawczo-dydaktycznej nauczyciela. Konsekwencją niedorozwoju bazy wychowania przedszkolnego jest przyjmowanie do przedszkoli większej liczby dzieci, niż jest w nich miejsc zgodnie z minimalnymi nawet normami zagęszczenia pomieszczeń. W związku z tym następuje przekraczanie norm wielkości grupy dziecięcej, liczby dzieci przypadających na jedną nauczycielkę itp.

Zajęcia umuzykalniające powinny być prowadzone w małych grupach dziecięcych (do 25 osób), gdyż wówczas skuteczniejsze będą działania nauczycieli, zwłaszcza podczas nauki tańców i nauki gry na instrumentach. Analiza danych z roku 1994 wykazała, że 62% nauczycieli pracuje z grupą dzieci powyżej normy, w normie – 36% nauczycieli, zaś poniżej normy tylko 1%. Podobnie jest w roku 2001 i 2008. Program wychowania w przedszkolu informuje, że zajęcia umuzykalniające powinny odbywać się dwa razy w tygodniu w grupie dzieci sześciolatków po 30 minut. W programie nie ujęto tego, czy zajęcia te mogą odbywać się częściej lub przy okazji innych zajęć przedszkolnych. W roku 2008 w wielu badanych przedszkolach pojawiły się grupy z dziećmi niepełnosprawnymi.

3. Organizacja pracy nauczyciela oraz metody i formy pracy muzyczno-wychowawczej

Z danych wynika, że 73% badanych nauczycieli odbywa z dziećmi zajęcia muzyczne dwa razy w tygodniu. Inni zaś twierdzą, że można wybrane treści programowe umuzykalnienia łączyć z innymi dziedzinami.

Przedmiotem dalszych badań była **organizacja pracy nauczyciela z dziećmi**. Dotyczy ona ogólnowychowawczych metod pracy, systematyczności nauczyciela, jego stosunku do dzieci, sposobu traktowania zajęć umuzykalniających, właściwej atmosfery podczas zajęć, stosowania muzycznych form i metod pracy.

W działalności wychowania przedszkolnego konieczny jest dobór metod pracy, które uwzględniają właściwości i etapy rozwoju dziecka na drodze poznawania świata, przyswajania treści i wartości kształtujących osobowość dzieci. Ta droga, zdaniem Marii Kwiatowskiej⁷, prowadzi do działania i manipulowania przedmiotami, od myślenia i przeżyć pobudzonych przez bezpośrednie spostrzeganie do posługiwania się coraz częściej słowem jako symbolem rzeczy i zjawisk w toku własnej działalności. Działanie dziecka dominuje, jest punktem wyjściowym i docelowym we wszystkich metodach wychowania przedszkolnego.

W przedszkolu obowiązuje następująca klasyfikacja metod:

- metody czynne, oparte na działalności dziecka;
- metody percepcyjne, oparte na bezpośrednim spostrzeganiu i przeżyciach w kontakcie z otoczeniem, jak również na percepcji zachowania społecznego i sztuki;
- metody słowne, wsparte pokazem, oglądaniem obrazków,

⁷ *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1985, s. 61.

przykładem osobistym nauczycielki, związane z bezpośrednimi spostrzeżeniami i doświadczeniami dziecka.

Wśród metod czynnych wyróżniamy:

- metodę samodzielnych doświadczeń – stworzenie warunków służących spontanicznej zabawie i swobodnej działalności dziecka;
- metodę kierowania własną działalnością dziecka – zachęcanie, sugerowanie, inspirowanie spontanicznej działalności dzieci,
- pomaganie w rozwiązywaniu konfliktów, ocena, nagroda, kierowanie doświadczeniem społeczno-moralnym dzieci według norm przyjętych metodą zadań stawianych dziecku – odkrywanie nowych zjawisk metodą ćwiczeń – powtarzanie różnych czynności, utrwalanie umiejętności praktycznych, wiadomości, rozwijanie sprawności ruchowej.

Metody percepcyjne zawierają:

- metodę obserwacji i pokazu;
- metodę przykładu – wzory zachowań nauczycielki, dorosłych, innych dzieci, a także widowiska teatralne, treść ilustracji w powiązaniu z utworem literackim, z treścią piosenek;
- metodę uprzystępniania sztuki opartą na percepcji dzieł sztuki plastycznej, teatralnej, utworów muzycznych.

W proces kierowania dziecięcą działalnością wplecione są **metody słowne** związane z przykładem osobistym nauczycielki, wsparte pokazem, oglądaniem obrazków. Należą do nich: **rozmowy, opowiadania, zagadki, objaśnienia i instrukcje, sposoby społecznego porozumiewania, a także metody żywego słowa.**

Każda nauczycielka powinna szukać optymalnych metod pracy, które służą rozwojowi dziecka i doskonałą własny warsztat pracy pedagogicznej. Jak wykorzystują badani nauczyciele ogólnowychowawcze metody pracy ilustruje tabela 6.

Tabela 6. Ogólnowychowawcze metody pracy z dziećmi

Lp.	Metody pracy	1994	%	2001	%	2008	%
1.	Aktywizowanie	176	88	190	95	200	100
2.	Stosowanie metod czynnych	163	81	170	65	190	95
3.	Zróżnicowanie oddziaływań	130	65	160	80	180	90
4.	Kontrola i utrwalanie wiadomości	136	68	160	80	190	55
5.	Organizacja działalności z dzieckiem	129	64	170	85	188	94

Źródło: badania własne.

Istotną sprawą w pracy wychowawczo-dydaktycznej przedszkola jest **systematyczność nauczyciela**. Związana ona jest z ciągłym kształceniem pedagogicznym w celu lepszego poznania i zrozumienia dziecka. Służą temu umiejętności diagnostyczne, prognostyczne, prewencyjno-korekcyjne, socjotechniczne. W 1994 r. 70% badanej populacji, 80% zaś w 2001 r. i 90% w 2008 r. wskazuje, że na ogół jest przygotowana do pracy. Należy zwrócić uwagę na to, że zajęcia umuzykalniające wymagają rzetelnego przygotowania merytorycznego.

Nauczycielka przedszkola jest nosicielką wartości społecznych, norm i ocen zachowań. Pełni rolę integrującą, zapewnia spójność grupy, łagodzi konflikty, dba o bezpieczeństwo i szeroko pojęty rozwój dziecka. Istotną cechą, zdatnością wychowawczą, jest właściwy **stosunek nauczycielki do dziecka**. Niewątpliwie ważne jest tu posiadanie i kształtowanie postawy ekstrawertycznej, skłonności opiekuńczych, emocjonalnych, zdolności zajmowania się dziećmi, cierpliwości, życzliwości, sympatii wobec dzieci, a także gotowości do poznawania przeżyć i zainteresowań dzieci. Nauczycielka musi być sprawiedliwa wobec dzieci, musi postępować etycznie. Badając życzliwość i serdeczność nauczycieli wobec dzieci, 62% badanych informuje, że zawsze jest życzliwa, natomiast 37% podaje, że często (1994, 2001, 2008).

Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu należą do specyficznych. Jeśli nauczyciel poprowadzi je w sposób atrakcyjny, z zamiłowaniem i zaangażowaniem, to wówczas przyczyni się na pewno do rozbudzenia muzycznych zainteresowań dziecka, sprawiając mu radość i dostarczając okazji do zabawy. Nauczycielka powinna pełnić rolę współtowarzysza zabaw, niekiedy inspiratora, a w niektórych przypadkach musi pełnić rolę kierowniczą.

Aby utrzymać zaciekawienie grupy, powinna być ciągle skoncentrowana. Musi w razie potrzeby umiejętnie dokonać zmian w zaplanowanych zajęciach. Organizacja pracy nauczyciela wymaga też pewnych ustaleń dotyczących doboru odpowiednich treści, zadań muzycznych obejmujących wiedzę muzyczną, rozwijanie dyspozycji muzycznych dziecka, wykorzystania pomocy dydaktycznych, przestrzegania zasad stopniowania trudności, spełniania muzycznych **potrzeb** dziecka.

Z zamiłowaniem zajęcia muzyczne prowadzi 65% nauczycieli, a 39% w sposób zaangażowany (dane z 1994 r.). Podobnie jest w następnych latach, chociaż nauczycielki korzystają praktycznie w 100% z pomocy specjalisty-muzyka.

Na uwagę zasługuje również **właściwa atmosfera prowadzenia zajęć**. Nauczyciel powinien zapewnić wszystkim dzieciom czynny udział odpowiedni do warunków psychofizycznych poszczególnych uczestników zabaw, zabezpieczających równorzędność pozycji. Należy dokonać takiego podziału zadań muzycznych, aby każde dziecko czuło zadowolenie, a równocześnie orientowało się, że jest ono potrzebne i bez niego efekt zabawy będzie mniej udany. Pedagogiczne względy nauczycielki powinny sugerować dyskretną ingerencję nauczyciela, który taktownie doradzi, jaki przyjąć sposób rozwiązania zadania muzycznego, komu powierzyć rolę.

Dobór odpowiednich **form** umuzykalniających, sposób ich prezentacji nie może wywoływać znużenia, a dzieciom powinien

sprawiać radość. Okazywanie dziecku ciepła i miłości przyczynia się do kształtowania pozytywnego stosunku do siebie i wiarę we własne możliwości. Stworzyć właściwą atmosferę na zajęciach muzycznych można m.in. poprzez pochwały i nagrody, zachęcanie dzieci nieśmiałych, stosowanie atrakcyjnych pomocy dydaktycznych (muzyczne zabawki, instrumenty, loteryjki, zagadki, gry, konkursy).

Na pytanie „Czy nauczyciele dbają o właściwą atmosferę na zajęciach umuzykalniających?” 100% nauczycieli odpowiada, że **tak**. Uzasadniają to następująco: poprzez stosowanie pochwały, zachęty, ciekawych pomocy (pacynki, kukiełki), uśmiechanie się do dzieci, przynoszenie na zajęcia bajek muzycznych do słuchania, rozbudzanie ciekawości dzieci, chęci śpiewania, tańczenia poprzez ulubione nagrania dziecięce, nagrywanie i odtwarzanie muzycznych zadań dziecięcych, dobieranie ciekawego repertuaru piosenek i utworów muzycznych.

Program wychowania w przedszkolu dla dzieci sześciolletnich zawiera bardzo ciekawy i obfity materiał przedstawiający, w jakich różnorodnych formach może i powinno przebiegać **umuzykalnienie**. Podział form wychowania muzycznego w przedszkolu przyjęłam za Beatą Podolską⁸.

Śpiew dzieci, gra na instrumentach, ruch przy muzyce, słuchanie muzyki, tworzenie muzyki – to **formy**, które powinny się nawzajem przenikać.

Jak wynika z danych, 79% badanych nauczycieli najczęściej wykorzystuje w swojej pracy formę: „śpiew dzieci”, a 72%: „ruch przy muzyce” (1994 r.). Podobne wyniki mamy w 2001 r., gdzie śpiew i ćwiczenia mowy dominują w 85%, ruch z muzyką w 80%. Natomiast w 2008 r. wzrosło zainteresowanie piosenką i ćwiczeniami mowy ze względu na dostępność nagrań płytowych i ciekawy

⁸ B. Podolska, *Z muzyką w przedszkolu*, Warszawa 1987.

repertuar, a także na logopedię 98% (chodzi tu o usprawnianie wymowy poprzez piosenkę)⁹. Zauważa się także wzrost zainteresowania formą ruchu z muzyką w zakresie tańca towarzyskiego 70%, formą słuchania muzyki – 50%, grą na instrumencie – 80%, w tym także grą indywidualną na fortepianie. Z zakresu tworzenia muzyki najczęściej wskazania dotyczą działań muzyczno-plastycznych bądź literackich (70-90%).

Aby zajęcia umuzykalniające przyczyniły się do pełnego rozwoju zdolności muzycznych, wskazane jest stosowanie na każdych zajęciach elementów wszystkich, bądź co najmniej trzech, form w sposób umiętny.

W wychowaniu muzycznym w przedszkolu obowiązują wszystkie metody pracy pedagogicznej ujęte w metodyce wychowania przedszkolnego. Problematyką wychowania muzycznego w przedszkolu w szerokim tego słowa znaczeniu zajmowało się i zajmuje wielu muzyków-pedagogów. Największą popularnością w muzycznej edukacji przedszkolnej cieszą się metody Emila Jacques'a Dalcroze'a i Carla Orffa. Respondenci podają następujące metody pracy: metody czynne – 11%, łączenie metod czynnych i biernych – 9%, 8% badanych stosuje metodę aktywizowania, słowną i oglądową, z metody Labana korzysta 2% badanych nauczycieli, podobnie z metody Bon Depart też tylko 2%. Niepokój budzi to, że respondenci nie wymieniają typowych metod pracy w wychowaniu muzycznym.

W 2001 r. pojawiają się: metoda Dennisona (70%), metoda Sherborne (78%), Kniessów (50%) , metody relaksacyjne (90%).

⁹ Zob. J. Nowak, *Piosenka w usprawnianiu wymowy dzieci z trudnościami w uczeniu się*, Bydgoszcz 1993; L. Kataryńczuk-Mania, *Piosenka w usprawnianiu wymowy*, [w:] *Logopedia. Teoria i praktyka*, red. M. Młynarska, T. Smereka, Wrocław 2005; eadem, *Piosenka i ćwiczenia mowy w pracy z dziećmi z trudnościami uczenia się*, [w:] *Dzieci z trudnościami edukacyjnymi*, red. M. Nyczaj-Drąg, E.M. Skorek, Zielona Góra 2002; eadem, *O potrzebie kształcenia wokalnego dzieci*, [w:] *Profilaktyka i rehabilitacja głosu, mowy*, red. L. Kataryńczuk-Mania, I. Kowalkowska, Zielona Góra 2006.

Wskazania w 2008 r. dotyczą metody B. Strauss (30%), C. Orffa (78%), Dobrego startu (90%), Montessori (50%).

Kolejne poszukiwania badawcze dotyczyły innowacji treści programowych umuzykalnienia oraz realizacji zadań wychowania społecznego. Umuzykalnienie jest elementem składowym wychowania estetycznego. Treści programowe umuzykalnienia obejmują szeroki wachlarz zagadnień podstawowych elementów muzyki. Dotyczą one rozwijania umiejętności słuchania i śpiewania piosenek, rozbudzania zainteresowania dzieci grą na instrumentach, rozwijania umiejętności wyrażania muzyki ruchem, rozwijania inwencji muzycznej i ruchowej, a także wrażliwości słuchowej i umiejętności odbierania muzyki. Na pytanie „Czy realizując program umuzykalnienia, wprowadza Pan(i) innowacje?”, badani nauczyciele podają:

- wypowiedzianie i analizowanie krótkich tematów rytmicznych z zastosowaniem **tataizacji**;
- wprowadzenie gamy solmizacją, tworzenie dźwięków na podstawie naczyń wypełnionych wodą – wygrywanie gamy,
- improwizowanie form AB, ABC, runda z elementami rytmu, ruchu, ilustracje dźwiękowe wierszy i opowiadań, aktywność słowna w zakresie improwizacji słownych, elementy logorytmiki;
- organizowanie różnych koncertów muzycznych, koncerty w filharmonii, współpraca z Domem Kultury, koncerty ogrodowe, koncerty w innych przedszkolach – międzyprzedszkolne spotkania muzyczne, warsztaty muzyczne, spotkania z muzykami, koncerty z udziałem dzieci ze szkoły muzycznej lub ogniska muzycznego;
- teatrzyki muzyczne, śpiewające dni w przedszkolu;
- organizowanie kącików muzycznych;
- próby gry na pianinie, konstruowanie instrumentów muzycznych lub pomocy akustycznych;
- korelacja zajęć muzycznych z innymi zajęciami, wykorzystanie

metody Labana, Bon Depart, Kinezyjologii edukacyjnej, łączenie zajęć plastycznych, malowanie muzyki dłońmi, palcami na płachtach papieru w ogrodzie, na trawie, wykonywanie albumów muzycznych;

- wprowadzenie elementów tańca towarzyskiego, aerobiku.

Niektórzy z badanych nauczycieli tłumaczą brak innowacyjnych pomysłów brakiem czasu, salą nieprzystosowaną do zajęć muzycznych, brakiem przygotowania muzycznego.

Pytając o zmiany w programie umuzykalnienia, uzyskałam następujące odpowiedzi od badanych nauczycieli:

- należy wprowadzić innowacje typu choreograficznego;
- należy położyć nacisk na uczestnictwo dzieci w koncertach na żywo, przynajmniej raz w miesiącu;
- należy bardziej zwrócić uwagę na potrzebę gry na instrumentach melodycznych, uwzględniając przy tym pracę z dzieckiem uzdolnionym;
- wprowadzić elementy **logorytmiki**;
- zwiększyć możliwość dostępu do instrumentów orffowskich;
- zajęcia tego typu powinni prowadzić nauczyciele specjaliści dla dobra rozwoju muzycznego dziecka;
- wprowadzenie prostych, zrozumiałych dla dzieci niektórych symboli i znaków muzycznych;
- program jest dobry, ale dostosowany do odpowiedniej bazy materialnej i lokalowej, której najczęściej brak;
- w programie należałoby uwzględnić formę „współzawodnictwa muzycznego” – dotyczy to sześciolatków, np. poprzez organizowanie małych festiwali piosenek przedszkolnych;
- za mało jest w programie miejsca na tańce ludowe oraz na tworzenie muzyki;
- w programie powinno być więcej wskazówek praktycznych.

Wielu pedagogów uważa, że poprzez zajęcia umuzykalniające

można korzystnie wpływać na zachowania społeczne dziecka sześciolatniego, uczyć dziecko pojęć społecznych, prawideł postępowania. Na podstawie treści piosenki dzieci oceniają różnorodne zachowania w sytuacjach naturalnych, często też odnoszą swoje postępowanie do poznanego. Poprzez naukę piosenek, tańców, działając zbiorowo i w grupach mniejszych bądź indywidualnie, dzieci uczą się działania, wytrwałości, cierpliwości, systematyczności, kultury współżycia, zdyscyplinowania, patriotyzmu. Na zajęciach umuzykalniających obowiązują pewne umowy, normy, które trzeba respektować. Dzieci uczą się życzliwości, tolerancji, organizacji wewnętrznej i zewnętrznej. Rozwiązując różnorodne zadania muzyczne, dzieci współpracują w grupie, tworzy się więź koleżeństwa. Muzykowanie na instrumentach muzycznych uczy szanowania miejsca społecznego, a przyjęte sygnały muzyczne do zabaw, marszu, biegu, podskoków, zapraszające do siadu kształtują dyscyplinę.

Poniższa tabela przedstawia formy wychowania muzycznego w przedszkolu sprzyjające realizacji zadań wychowania społecznego.

Tabela 7. Formy wychowania muzycznego w przedszkolu sprzyjające uspołecznianiu

Lp.	Formy wychowania muzycznego	1994	%	2001	%	2008	%
1.	Śpiewanie piosenek	168	84	180	90	190	95
2.	Ruch przy muzyce	139	69,5	150	75	195	97,5
3.	Tworzenie muzyki	132	66	140	70	180	90
4.	Gra na instrumentach	131	65,5	160	80	180	90
5.	Słuchanie muzyki	125	62,5	150	75	180	90

Wysokie wskaźniki procentowe dowodzą **ważności** raczej wszystkich form umuzykalnienia w przedszkolu w zakresie wychowania społecznego.

Badania dowiodły, że nauczyciele posiadają w swoich grupach

dzieci wykazujące się umiejętnościami kierowania (dyrygowanie zespołem). Takie umiejętności wykazują dzieci szczególnie podczas gry na instrumentach muzycznych. Niemal wszyscy (99%) badani nauczyciele twierdzą, że dzieci chętnie biorą udział w przygotowaniu i realizowaniu zajęć muzycznych, bądź zabaw. Niepokoi jednak, że tylko 9% badanych nauczycieli założyło na terenie przedszkola zespół muzyczny lub taneczny. Przyczyna tkwi w bazie materialnej, o której już była mowa. Niektóre rozwiązania metodyczne dotyczą tzw. „chórków przedszkolnych”, zespołów muzycznych o charakterze tanecznym – tańca towarzyskiego, ludowego. Zaletą takich zespołów muzycznych jest zaangażowanie dzieci i personelu przedszkola, a także rodziców. Ciekawe propozycje zespołów muzycznych zawierają takie przewodniki metodyczne, jak: *Z muzyką w przedszkolu* lub *Bawiło się lato z wiosną* B. Podolskiej, *Przedszkolaki bawią się i śpiewają* J. Lenartowskiej, *Muzyka dla dzieci* U. Smoczyńskiej-Nachtman (polska adaptacja metody C. Orffa).

Istotny wpływ na wychowanie społeczne ma odpowiedni dobór tematyki piosenek i utworów muzycznych oraz zabaw muzyczno-ruchowych. Badani nauczyciele podają tematykę związaną z porami roku (80%), zgodną z tematyką kompleksową (54%), aktualnymi świętami i uroczystościami (64%), pracą ludzi różnych zawodów (47%), świętami rodzinnymi (78%). Inne zakresy tematyki to: patriotyczna (89%), kosmos, środki lokomocji, zabawki (9%), najbliższe otoczenie (7%).

Należy stwierdzić, że im bogatsza tematyka występuje na zajęciach umuzykalniających, tym bardziej wzbogaca się doświadczenia dziecka, jego słownictwo, pojęcia społeczne, poszerza ono wiadomości o świecie i otoczeniu, kształtuje uczucia.

W przedszkolach organizowane są różnorodne uroczystości. Mają one charakter wewnętrzny i zewnętrzny. Uroczystości wewnętrzne obejmują udział dzieci na terenie przedszkola dla potrzeb

własnych. Uroczystości zewnętrzne odbywają się z udziałem zaproszonych gości: rodziców, dziadków, dzieci ze szkoły. Stanowią one stały element w pracy wychowawczo-dydaktycznej przedszkola. Uroczystości przedszkolne pełnią znaczącą rolę wychowawczą, gdyż dzieci uczestniczą w nich w podwójnej roli – jako wykonawcy i odbiorcy, czyli widzowie i słuchacze.

To zmusza do koncentracji uwagi, samodyscypliny i wytrwałości. Badania nad repertuarem piosenek wykonywanych podczas uroczystości przedszkolnych ujawniły piosenki najczęściej wykonywane. Uwidacznia to tabela 8.

Tabela 8. Tytuły piosenek najczęściej wykonywanych w programach uroczystości

Lp.	Tytuł piosenki	Autor słów	Kompozytor
1.	<i>Nazywają mnie poleczka</i>	M. Terlikowska	L. Miklaszewski
2.	<i>Nasza Pani</i>	W. Badalska	B. Pasternak
3.	<i>Naszej Pani</i>	B. Lewandowska	F. Leszczyńska
4.	<i>Gdy żołnierze idą drogą</i>	T. Kubiak	E. Pałasz
5.	<i>Choinka zielona</i>	H. Kruk	F. Leszczyńska
6.	<i>Chodź do nas choinko</i>	J. Hilchen	K. Kwiatkowska
7.	<i>Zielony gość</i>	K. Wodnicka	F. Leszczyńska
8.	<i>Bal baloników</i>	M. Terlikowska	Z. Rudziński
9.	<i>Słoneczne życzenia</i>	K. Parnowska	E. Pałasz
10.	<i>Marcowy kwiatek</i>	K. Parnowska	F. Leszczyńska
11.	<i>Dla mamy</i>	Z. Holska-Albekier	F. Leszczyńska
12.	<i>Najlepiej jest u mamy</i>	L. Konopińska	A. Żalski
13.	<i>Uczeń i klasy</i>	C. Janczarski	L. Miklaszewski
14.	<i>Do widzenia przedszkole</i>	Z. Holska-Albekier	K. Kwiatkowska

Źródło: opracowanie własne.

Badania wykazały, że utwory najczęściej wykonywane pochodzą z takich wydawnictw, jak: *Kalendarz muzyczny* U. Smoczyńskiej-Nachtman, a także teje autorki *Rozśpiewane przedszkole* oraz

Piosenka w przedszkolu Z. Stankiewicza. Repertuar powinien być poszerzony o piosenki radiowe i piosenki z czasopism dziecięcych.

Na podstawie uzyskanych danych można dokonać zestawienia różnorodnej tematyki uroczystości. Poniższa tabela obejmuje 20 tematów uroczystości organizowanych na przestrzeni roku przedszkolnego. We wszystkich przedszkolach organizuje się uroczystość Choinki Noworocznej (bal karnawałowy). Największą ilość corocznych uroczystości notuje się ponadto z okazji Dnia Matki, Nauczyciela, Pożegnania starszaków.

Tabela 9. Tematyka uroczystości

L.p.	Nazwa uroczystości	Dane procentowe		
		1994	2001	2008
1.	Dzień Matki	96	98	100
2.	Dzień Babci i Dziadka	65	97	100
3.	Dzień Kobiet	90	50	20
4.	Dzień Dziecka	95	98	97
5.	Dzień LWP	72	–	–
6.	Dzień Górnika	45	–	–
7.	Dzień Zwycięstwa	38	–	–
8.	1 Maja	98	–	–
9.	3 Maja	30	50	60
10.	Dzień Nauczyciela	100	80	90
11.	Pożegnanie Starszaków	97	98	100
12.	Choinka noworoczna	100	100	100
13.	Dzień Policjanta	25	10	–
14.	Dzień Kolejarza	38	8	–
15.	Dzień Służby Zdrowia	54	7	3
16.	Powitanie Wiosny	52	70	78
17.	Topienie Marzanny	17	20	30
18.	Dzień Łącznościowca	12	–	–
19.	Święto plonów	20	25	20
20.	Walentynki	–	20	30
21.	Festyny Rodzinne	10	50	80

Zaletą uroczystości jest przede wszystkim **systematyczna**, planowana całoroczna **praca** nauczycielki z dziećmi. Dużo wysiłku wymaga nauka tańca. Forma ta uatrakcyjnia uroczystość, zaznajamia

dzieci z twórczością ludową, rozwija zamięrowanie do piękna sztuki ludowej i rozbudza uczucia patriotyczne. Poprzez zabawy taneczne i proste tańce narodowe oraz regionalne budzimy w dziecku estetykę i piękno, rozwijamy je muzycznie, uczymy prawidłowych zachowań społeczno-moralnych. Nauka tańców występuje w ponad 60% programów uroczystości przedszkolnych. Wykorzystywane są tu tańce realizowane w ramach programu wychowawczo-dydaktycznego, jak **krakowiak, polonez, trojak, polka, korowody**.

Tabela 10 przedstawia wykaz najczęściej wykonywanych tańców w programach uroczystości przedszkolnych i podczas zajęć umuzykalniających.

Tabela 10. Najczęściej wykonywane tańce

Lp.	Nazwa tańca	Region
1.	Krakowiak	narodowy
2.	Polonez	narodowy
3.	Trojak	Śląsk
4.	Polka-tremblanka	Mazowsze
5.	Koziorajka	Śląsk
6.	Szewc	Kaszuby
7.	Grozik	Śląsk
8.	Klepny	łowicki
9.	Miotlarz	Kaszuby
10.	Kowal	Śląsk
11.	Pofajdok (Nicpoń)	Warmia-Mazury
12.	Żabka	Warmia-Mazury
13.	Szot	Mazury
14.	Kłaniany	Wielkopolska
15.	Taniec czeski	ludowy czeski

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne badanie dotyczyło wspólnych treści i zadań wychowania społecznego oraz zajęć umuzykalniających w grupie dzieci sześciolletnich. Respondenci udzielili informacji, które formy wychowania muzycznego mają największy wpływ na wychowanie społeczne.

Tabela 11. Wychowanie społeczne a formy muzyczne

Lp.	Wychowanie społeczno-moralne	Rok	Śpiew		Gra na instrumencie		Ruch przy muzyce		Słuchanie muzyki		Tworzenie muzyki	
			N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%	N = 200	%
1.	Współpraca i współdziałanie w grupie	1994	95	47	114	57	155	77	88	44	56	28
		2001	98	49	95	47,5	160	80	50	25	60	30
		2008	150	75	160	80	180	90	120	60	120	60
2.	Samodzielność w wykonywaniu zadań	1994	85	42	126	63	70	35	27	13	149	74
		2001	80	40	130	65	80	40	30	15	150	75
		2008	120	60	150	75	130	65	80	40	160	80
3.	Szanowanie mienia społecznego	1994	70	35	140	70	53	26	62	31	37	18
		2001	80	40	150	75	80	40	58	25	50	25
		2008	90	45	160	80	120	60	80	40	60	30
4.	Budzenie szacunku dla pracy ludzi różnych zawodów	1994	148	74	34	17	48	24	80	40	50	25
		2001	160	80	60	30	60	30	85	42,5	60	30
		2008	168	84	70	35	78	39	98	49	64	32
		1994	119	59	54	27	68	34	66	33	56	28
5.	Umiejętność dokonywania i uzasadniania oceny postępowania innych	2001	120	60	84	42	70	35	70	35	35	37,5
		2008	120	60	98	49	75	37,5	60	30	60	30
6.	Dyscyplina w grupie	1994	88	44	85	42	132	66	93	46	64	32
		2001	120	60	140	70	140	70	120	60	85	42
		2008	180	90	180	90	200	100	120	60	120	60

7.	Budzenie szacunku dla świata przyrody	1994	148	74	29	14	47	23	101	50	50	68	25
		2001	150	75	50	25	150	75	150	75	75	68	34
		2008	160	80	50	25	180	90	160	80	80	70	35
8.	Szacunek dla symboli polskości	1994	127	63	28	14	37	18	107	53	30	30	15
		2001	150	75	30	15	85	42,5	120	60	60	68	34
		2008	200	100	85	42	180	90	180	90	90	120	60
9.	Przestrzeganie form grzecznościowych	1994	100	50	73	36	120	60	54	27	47	47	23
		2001	150	75	60	30	150	75	60	30	50	50	25
		2008	200	100	150	80	180	90	80	40	80	80	40
10.	Przełamanie bariery nieśmiałości i wstydu	1994	143	71	106	53	106	53	39	19	86	43	43
		2001	150	80	120	60	140	70	50	75	95	47,5	47,5
		2008	180	90	120	60	180	90	50	25	120	60	60
11.	Wytrwałość w dążeniach	1994	60	30	105	52	80	40	41	20	77	38	38
		2001	100	50	120	60	120	60	60	30	50	25	25
		2008	180	90	180	90	160	80	48	24	80	40	40
12.	Wzajemna pomoc i opiekuńczy stosunek do innych	1994	92	46	74	37	113	56	48	24	51	25	25
		2001	120	60	80	40	120	60	70	35	80	40	40
		2008	160	80	80	40	160	80	54	27	70	35	35
13.	Więź rodzinna	1994	136	68	42	21	51	25	63	31	41	20	20
		2001	150	80	80	40	120	60	109	54,5	70	35	35
		2008	180	90	120	60	120	60	120	70	70	35	35
14.	Współprzeżywanie sukcesów i porażek kolegów i koleżanek	1994	95	47	85	42	86	43	42	21	66	33	33
		2001	120	60	100	50	128	64	63	31,5	70	35	35
		2008	140	70	120	60	120	60	70	35	80	40	40

Źródło: badania własne.

Powyższe dane liczbowe wskazują, że największy wpływ na wychowanie społeczne ma **forma wychowania muzycznego – śpiewanie piosenek**, następnie ruch przy muzyce, gra na instrumentach, słuchanie muzyki oraz tworzenie muzyki.

Analizując dane zawarte w tabeli 11 należy zwrócić uwagę na niektóre wysokie wskaźniki procentowe. Jeśli chodzi o współpracę i współdziałanie, 77% badanych nauczycieli wskazuje formę **ruchu przy muzyce**, podczas samodzielnych zadań formę **tworzenia muzyki** (74%) i **gry na instrumentach** (63%). Te formy są najbardziej popularne. Szanować mienie społeczne można poprzez formę: **gra na instrumentach**, jak twierdzi 70% respondentów. Natomiast budzić szacunek dla pracy ludzi różnych zawodów pomaga zdaniem badanych nauczycieli (74%) śpiewanie piosenek. Forma ta kształci umiejętność dokonywania i uzasadniania oceny postępowania innych (59% badanych). Badania wykazały również, że **dyscyplinę w grupie** można kształcić poprzez formę **ruchu przy muzyce** (66%) i **tworzenia muzyki** (64%). Zdaniem 74% badanych nauczycieli twierdzi, że **piosienka** ułatwia dzieciom poznanie **świata przyrody**, a 50% badanych wskazuje na **słuchanie muzyki**.

Podobne wskaźniki występują w zakresie poznawania symboli narodowych – 63% respondentów wskazuje na piosenkę, a 53% na słuchanie muzyki. Przestrzeganiu form grzecznościowych służy, zdaniem 60% respondentów, **ruch przy muzyce** oraz **piosienka** – 50% nauczycieli wydaje tę opinię. Pokonać nieśmiałość i wstyd ułatwia zdaniem 71% badanych **piosienka**, natomiast **gra na instrumentach**, a także **ruch przy muzyce** zdaniem 53% badanych też stwarzają takie warunki.

Wytrwałość w dążeniach można osiągnąć stosując **grę na instrumentach** (52% wypowiedzi).

Z opinii 56% badanych wynika, iż wzajemną pomoc i opiekunicy stosunek do innych najlepiej rozwijać poprzez **ruch przy**

muzyce. Piosenka (68%) ma wielki wpływ na wyrabianie więzi rodzinnych. Sukcesy i porażki pomagają przeżywać: **piosenka, ruch przy muzyce** oraz **gra na instrumentach**.

Dalsze poszukiwania badawcze dotyczyły postaw społecznych charakteryzujących grupę dzieci, którą prowadzą nauczycielki. Tabela 20 ujmuje rezultaty badań w tym zakresie.

Tabela 12. Postawy społeczne charakteryzujące grupę dzieci 6-letnich na zajęciach umuzykalniających wskazane przez nauczycieli

Lp	Nazwa instrumentu	Ilość instrumentów w przedszkolach					
		1994	%	2001	%	2008	%
1.	Współpraca i współdziałanie w grupie	47	23,5	60	30	80	40
2.	Wzajemna pomoc i opiekuńczy stosunek do innych	45	22,5	70	35	90	45
3.	Szanowanie mienia społecznego	31	15,5	70	35	80	40
4.	Dyscyplina w grupie	31	15,5	40	20	60	30
5.	Szacunek dla świata przyrody	31	15,5	40	20	60	30
6.	Samodzielność w wykonywaniu zadań	30	15	60	30	80	40
7.	Przestrzeganie form grzecznościowych	29	14,5	70	35	70	35
8.	Szacunek dla ludzi różnych zawodów	27	13,5	60	30	50	25
9.	Ocena postępowania innych	27	13,5	40	20	40	20
10.	Wytrwałość w dążeniach	26	13	30	15	40	20
11.	Współprzeżywanie sukcesów i porażek	26	13	50	25	60	30
12.	Poczucie więzi rodzinnej	25	12,5	60	30	80	40
13.	Szacunek dla symboli polskości	22	11	70	35	90	45
14.	Przełamanie bariery nieśmiałości i wstydu	21	10,5	30	15	40	20
15.	Koleżeńskość	13	6,5	50	25	60	30
16.	Życzliwość	6	3	50	25	50	25
17.	Szacunek dla starszych	5	2,5	30	15	50	25
18.	Wrażliwość na ład i porządek otoczenia	4	5	20	20	30	15
19.	Aktywność społeczna, gospodarność, spontaniczność, zaradność, pracowitość, poczucie przynależności	1	0,5	20	10	30	15

Źródło: badania własne.

Niniejsza praca ma dwojaki charakter – z jednej strony metodyczny, z drugiej refleksyjno-empiryczny. W swym pierwszy aspekcie podkreśla rolę zajęć umuzykalniających, czy też w ogóle rolę muzyki w procesie wychowania dzieci przedszkolnych. Z tego też względu, na tle zarysowanego procesu rozwoju dziecka, przedstawia treści programowe i formy realizacji zajęć, które w ów proces się wpisują. Warunkiem wszak efektywności działań edukacyjnych jest umiejętne wykorzystanie i dostosowanie dostępnych metod, **umuzykalnienie zaś to proces niezwykle elastyczny, dynamiczny i twórczy z dydaktycznego punktu widzenia**. W pracy przedstawione są więc nie tylko oferty edukacyjne, ale omówione są również metody i formy aktywności muzycznej.

W swym drugim aspekcie dokonuje się empirycznej analizy przygotowania kadry pedagogicznej, oceny bazy lokalowej, wykorzystania metod i form pracy. Badania i obserwacje dotyczyły niemal 15-letniego okresu – takie stosunkowo rzadkie w naukach społecznych przedsięwzięcie pozwoliło ukazać procesy rozwojowe, jakim podlega elementarna edukacja muzyczna. Analizie poddano ponadto ofertę programową, zestawiono również poglądy literatury lat 70. i 80. z aktualnymi.

Na tle badań można sformułować szereg wniosków szczegółowych, na ich podstawie zaś zbudować wnioski generalne oraz

zarysować tendencje rozwojowe. Wykazano, że wśród nauczycieli (a w zasadzie nauczycielek) przedszkoli dominuje kadra młoda, do 30 roku życia, co wiąże się, oczywiście, z krótkim stażem pracy pedagogicznej, a co za tym idzie – ze stosunkowo **małym doświadczeniem**. Tę negatywną tendencję łagodzi rosnący poziom przygotowania merytorycznego nauczycieli – choć nie jest on wciąż zadowolający (wykształcenie ogólnopedagogiczne statystycznego nauczyciela określa się wciąż jeszcze na poziomie średnim pedagogicznym – 47%), to większy odsetek pedagogów z wykształceniem wyższym napawa optymizmem. Konieczna jest jednak nieustanna dbałość o odpowiednie kształcenie i doskonalenie zawodowe. Jeśli chodzi o **przygotowanie muzyczne**, to jest ono **z pewnością wciąż niewystarczające**. Niewielką liczbę nauczycieli z przygotowaniem muzycznym choćby podstawowym nie rekompensuje rosnący odsetek nauczycieli z podstawowym przygotowaniem (a raczej „przeszkoleniem”) muzycznym w ramach czy to studium nauczycielskiego, czy kierunku edukacja wczesnoszkolna i przedszkolna. W tej sytuacji zaaprobować należy trzy tendencje – po pierwsze, zwiększoną aktywność nauczycieli w ramach samokształcenia i samodoskonalenia (a więc uczestnictwo w warsztatach, poznawanie nowych form pracy z dziećmi), po drugie – znaczne poszerzenie wachlarza ofert edukacyjnych, multimedialnych, w tym muzycznych, co pozwala nauczycielom na korzystanie z profesjonalnie przygotowanych pomocy, po trzecie wreszcie – współpraca z wykwalifikowanymi specjalistami-muzykami, prowadzącymi zajęcia umuzykalniające (rytmikę). Niepokojące są ponadto: brak umiejętności gry na instrumentach muzycznych (w tym rezygnacja z kształcenia w tym zakresie w toku studiów), krótki czas trwania zajęć umuzykalniających i – niekiedy – zbyt mała częstotliwość, a także wciąż niezadowolający stan bazy lokalowej i materialnej przedszkoli (jednakże, w zakresie ostatniej uwagi odnotować należy optymistyczne tendencje, jakie zarysowały

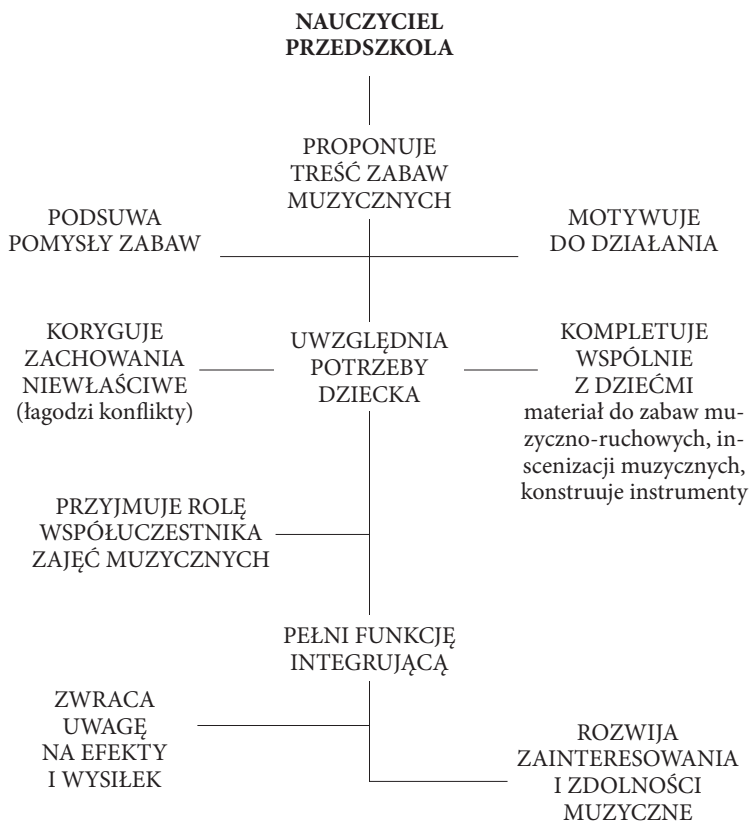
się w okresie przeprowadzonych badań, a wskazujące na systematyczną poprawę zarówno warunków dla przeprowadzania zajęć, jak i stanu pomocy dydaktycznych). Zajęcia prowadzone są ponadto w zbyt licznych grupach.

Skuteczność wykorzystania muzyki w pracy pedagogicznej w przedszkolach zależy nie tylko od przygotowania merytorycznego, ale również od umiejętnego wykorzystania spektrum dostępnych form i metod pracy i postawy oraz stopnia zaangażowania samego nauczyciela. Pod tym względem badania wykazały wzrost zainteresowania formą „śpiew i ćwiczenia mowy” (co związane jest z zasygnalizowaną już bogatą ofertą multimedialnych pomocy), a także metodami aktywizującymi dzieci. Istotną wciąż rolę pełnią uroczystości przedszkolne, obejmujące ogólnie około 20 tematów realizowanych na przestrzeni roku przedszkolnego. Poza tym nauczyciele starają się poszukiwać nowych form aktywności, jak również starają się łączyć różne dziedziny sztuki, jak to ma miejsce np. w ramach „teatryku muzycznego”, realizującego elementy muzyki, plastyki i dramy. Do tego wszystkiego należy dodać odnotowany wysoki stopień zaangażowania, życzliwości i serdeczności, co w pewnym zakresie wiąże się z wiekową strukturą kadry pedagogicznej (niekiedy niewielkie doświadczenie w pewnym stopniu rekompensuje „pedagogiczny” entuzjazm i gotowość sięgania po nowe, niesztaampowe metody i formy pracy).

Zbadano ponadto wpływ, jaki – zdaniem respondentów – zajęcia umuzykalniające mają na proces wychowawczy w przedszkolu. Respondenci przekonani są o istotnej i niezwykle ważnej roli muzyki w tym procesie, potwierdzając w ankietach teoretyczne założenia edukacji muzycznej przedstawione w pierwszych rozdziałach niniejszej książki. Wskazują na **śpiewanie piosenek, ruch przy muzyce, grę na instrumentach, słuchanie muzyki** oraz **tworzenie muzyki** jako te formy, które w szczególności mają największy wpływ

na wychowanie społeczno-moralne, a to przez przekazywanie odpowiednich treści, budowanie obrazu świata, kształtowanie postaw interpersonalnych czy umiejętności współdziałania. Jeśli dodać do tego wpływ na indywidualny rozwój jednostki, rolę muzyki w kształtowaniu inteligencji, zdobywaniu wiedzy czy umiejętności, pozostanie pedagogowi i badaczowi jedynie sugestia, że edukację muzyczną w przedszkolu należy wspierać, rozwijać, podkreślając jej wagę w procesie rozwoju i wychowania.

Schemat 8. Zadania muzyczno-wychowawcze nauczyciela przedszkola

Sztuka muzyczna jest swoistym środkiem kształtowania osobowości dziecka, jego zachowań, wartości społecznych i estetycznych.

Ukazanie walorów wychowawczych wspomaganych działaniami muzycznymi należało do głównych założeń książki. Kształtowanie wrażliwości estetycznej, muzycznej, określanie zadań wychowawczych, pielęgnowanie kulturalnych zachowań, tradycji to ważne dla dziecka komponenty. Okres przedszkolny to czas zabawy, poprzez którą dzieci łatwiej uczą się działań społecznych i kulturalnych.

Zróżnicowane kompetencje nauczycieli także decydują o dojrzałości społecznej.

Dokonujące się przemiany współczesnego świata wymagają przewartościowania dotychczasowego spojrzenia na wychowanie społeczne w aspekcie teoretycznym i praktycznym, poszukiwania nowszych i skutecznych rozwiązań. Analiza literatury i badania wskazują na skuteczność zajęć umuzykalniających w przedszkolu.

Należy podkreślić, że „zapewnienie dziecku wczesnego kontaktu ze śpiewem w środowisku rodzinnym i przedszkolu, dostarczanie wzorów poprawnego śpiewania, śpiewanie dla niego i z nim, zachęcanie i stwarzanie częstych okazji do śpiewania, a także chwalenie śpiewu i korygowanie błędów, wiąże się w sposób istotny z poziomem kompetencji wokalnych dziecka”¹.

¹ *Teoria uczenia się muzyki według Edwina E. Gordona*, red. E. Zwolińska, W. Jankowski, Bydgoszcz-Warszawa 1995, s. 106.

Aneks 1

Wybrane tytuły piosenek
przydatnych w rozwijaniu dziecka jako członka
zbiorowości przedszkolnej

Zakres treściowy wychowania społecznego	Tytuł piosenki	Kompozytor	Autor słów	Źródło
Współżycie w grupie	<i>Wesołe przedszkole</i>	F. Leszczyńska	K. Parnowska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz muzyczny w przedszkolu</i> , Warszawa 1983, s. 154
	<i>Nazywają mnie poleczka</i>	L. Miklaszewski	M. Terlikowska	<i>ibidem</i> , s. 166
	<i>Raz, dwa to jest gra</i>	melodia japońska	E. Zechenter-Splawińska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole</i> , Warszawa 1982, s. 81
	<i>Leć, rakieto</i>	A. Bloch	M. Terlikowska	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 115
	<i>Piosenka o pannie Ludwice</i>	F. Leszczyńska	H. Januszewska	<i>ibidem</i> , s. 51
	<i>Podajmy sobie ręce</i>	Z. Stankiewicz	A. Świrszczyńska	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu</i> , Warszawa 1973, s. 169
	<i>Podajmy sobie ręce</i>	K. Kwiatkowska	D. Gellner	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Podajmy sobie ręce</i> , Warszawa 1989, s. 7
	<i>W tańcu najweselej</i>	piosenka z wysp Bahama	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 119
	<i>Kolorowe kredki</i>	M. Sawa	W. Badalska	<i>ibidem</i> , s. 75
	<i>Co kto lubi</i>	piosenka fińska	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 36

	<i>Do widzenia przedszkole</i>	K. Kwiatkowska	Z. Holska-Albekier	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane...</i> , s. 227
	<i>W karnawale</i>	F. Leszczyńska	A. Tarczyńska	<i>ibidem</i> , s. 114
	<i>Przyjeżdż do nas Mikołaju</i>	Z. Ciechan	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 102
	<i>Nasza Pani</i>	B. Pasternak	W. Badalska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz...</i> , s. 71
	<i>Słoneczne życzenia</i>	E. Pałasz	K. Parnowska	<i>ibidem</i> , s. 169
	<i>Naszej Pani</i>	F. Leszczyńska	B. Lewandowska	<i>ibidem</i> , s. 159
	<i>Dla Pani</i>	K. Kwiatkowska	I. Kwintowa	<i>ibidem</i> , s. 114
	<i>Cała wioska śpiewa</i>	T. Kierski	C. Janczar-ski	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 260
Dyscyplina w grupie	<i>Marsz przedszkolaków</i>	Z. Turski	J. Brzechwa	K. Przybylska, <i>Wychowanie muzyczne w przedszkolu</i> , Warszawa 1977, s. 248
	<i>Wesoły marsz</i>	M. Cukierówna	W. Badalska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 301
	<i>Bębenek</i>	M. Krasjew	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 95
	<i>Defilada się zaczyna</i>	F. Leszczyńska	W. Maksymkin	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 36
	<i>W przedszkolu jest nas wiele</i>	F. Leszczyńska	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 45
	<i>Defilada</i>	J. Wasowski	J. Kierst	<i>ibidem</i> , s. 55
	<i>Uwaga, czerwone światło</i>	T. Kierski	M. Terlikowska	<i>ibidem</i> , s. 113
	<i>Jak to przyjemnie maszerować</i>	F. Leszczyńska	B. Lewandowska	<i>ibidem</i> , s. 198
	<i>Wiatry pracują</i>	I. Pfeiffer	E. Szelburg-Zarembina	B. Podolska, <i>Bawiło się lato z wiosną</i> , Warszawa 1983, s. 47
Samodzielne wykonywanie zadań	<i>Piosenka czyścioszków</i>	piosenka francuska	A. Bernat	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Podajmy sobie...</i> , s. 42
	<i>Będę kierowcą</i>	T. Kierski	J. Landau	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 100
	<i>A czy wy tak potrafiacie?</i>	J. Wasowski	J. Kierst	<i>ibidem</i> , s. 151
	<i>Morskie fale</i>	J. Wasowski	L. Górski	<i>ibidem</i> , s. 219

	<i>Wesoła kąpiel</i>	E. Pałłasz	W. Badalska	<i>ibidem</i> , s. 221
	<i>Koniki</i>	F. Leszczyńska	N. Kuczyńska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 258
	<i>Chybotka</i>	F. Leszczyńska	J. Porazińska	<i>ibidem</i> , s. 251
	<i>Wiosenne roztopy</i>	T. Kierski	Z. Walicka	<i>ibidem</i> , s. 228
	<i>Zimowa wyliczanka</i>	W. Kaleta	P. Smoczyński	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci</i> , Warszawa 1992, s. 335
	<i>Przed szkołą</i>	E. Pałłasz	A. Chodorowska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz...</i> , s. 178
	<i>Jak Mruczek uczył się pływać</i>	K. Kwiatkowska	T. Dobrska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole</i> , s. 188.
	<i>Jadą rowery</i>	F. Rybicki	Z. Holska-Albekier	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 189
	<i>Skakanka</i>	włoska melodia ludowa	H. Rostwowski	<i>ibidem</i> , s. 204
	<i>No to co?</i>	F. Leszczyńska	M. Szczybowska	<i>ibidem</i> , s. 53
	<i>Hej na sanki</i>	T. Mayzner	B. Kossuth	<i>ibidem</i> , s. 104
	<i>Jarzynowa piosenka</i>	B. Pasternak	M. Terlikowska	<i>ibidem</i> , s. 104
	<i>Kwiatki kupujcie</i>	T. Kierski	A. Korfa	D. Malko, <i>Metodyka wychowania muzycznego</i> , Warszawa 1988, s. 327
W z a j e m n a pomoc i opiekuńczy stosunek do innych	<i>Szary nasz przyjaciel</i>	F. Leszczyńska	H. Łochocka	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 85
	<i>Mruczek</i>	melodia ludowa	–	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 303
	<i>Wróbelek</i>	W. Lutosławski	L. Krzemieniecka	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 280
	<i>Nasi mili goście</i>	T. Kierski	K. Różecka	K. Przybylska, <i>Wychowanie muzyczne w przedszkolu</i> , Warszawa 1977, s. 293
	<i>A to ci uciecha</i>	T. Kierski	A. Szypowska	<i>ibidem</i> , s. 342
	<i>Zuzia, lalka nieduża</i>	K. Kwiatkowska	D. Gellner	„Wychowanie w Przedszkolu”, 1986, nr 11
	<i>Kto polubi pajacyka?</i>	K. Kwiatkowska	A. Grabowska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 331

Przestrzeżenie form grzecznościowych	<i>Słonko dobre ma zwyczaj</i>	W. Szpilman	C. Janczar-ski	„Wychowanie w Przedszkolu”, 1967, nr 1
	<i>Urodziny marchewki</i>	melodia ludowa		D. Malko, <i>Metodyka wychowania...</i> , s. 295
	<i>Gdy muzyka gra wesoło</i>	F. Leszczyńska	M. Wieman	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 215
	<i>Laboga dziewczuski</i>	melodia rzeszowska		<i>ibidem</i> , s. 62
	<i>Cyrkowa piosenka</i>	W. Kowalski	J. Hilchen	<i>ibidem</i> , s. 167
	<i>Pozdrawiamy</i>	A. Szaliński	nieznany	J. Lenartowska, <i>Przedszkolaki bawią się i śpiewają</i> , Warszawa 1987, s. 23
	<i>Piosenka o choince</i>	J. Klukowski	M. Malawska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 282
	<i>Do widzenia panie bałwanie</i>	M. Murkowa	W. Chotomska	B. Podolska, <i>Bawiło się lato...</i> , s. 56
	<i>Cyrk w mieście</i>	I. Pfeiffer	B. Podolska	<i>ibidem</i> , s. 153
	<i>Pierwszy motylek</i>	J. Szajna-Lewandowska	W. Broniewski	<i>ibidem</i> , s. 106
	<i>Własny krasnoludek</i>	E. Ring	H. Cenarska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 243
	<i>Cztery mile za Warszawą</i>	melodia ludowa	–	<i>ibidem</i> , s. 285
Uzasadnienie postępowania innych	<i>Posłała mnie matka</i>	melodia ludowa	–	<i>ibidem</i> , s. 243
	<i>Piosenka wesołej kapusty</i>	Z. Ciechan	M. Łochocka	<i>ibidem</i> , s. 263
	<i>Samochwała</i>	C. Aniolkiewicz	R. Rymkiewicz	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu...</i> , s. 44
	<i>Szukaj go</i>	J. Słonow	J. Dąbrowska	D. Malko, <i>Metodyka wychowania...</i> , s. 183
	Tak, czy nie	K. Kwiatkowska	J. Golczowa	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane...</i> , s. 25
	<i>Jeśli potrafisz</i>	melodia angielska	M. Wieman	<i>ibidem</i> , s. 26
	<i>Kłótnia</i>	E. Zdoliński	E. Zechenter-Splawińska	<i>ibidem</i> , s. 179
	<i>Biegnie myszka na paluszkach</i>	W. Rudziński	S. Karaszewski	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 268

	<i>Czystość to zdrowie</i>	T. Kierski	M. Terlikowska	K. Przybylska, <i>Wychowanie muzyczne...</i> , s. 344
	<i>Dzisiaj pranie</i>	F. Leszczyńska	B. Lewandowska	<i>ibidem</i> , s. 345
	<i>Na śniegowej górze</i>	F. Leszczyńska	H. Pietrusiewicz	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane...</i> , s. 130
	<i>Lepimy bałwana</i>	T. Mayzner	E. Szymański	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 286
Szanowanie mienia społecznego	<i>Zabawa z piłką</i>	francuska melodia ludowa	H. Rostwowski	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 208
	<i>Książeczka</i>	J. Wasowski	L. Krzemieniecka	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 263
	<i>Piosenka o księżce</i>	F. Leszczyńska	H. Januszewska	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu...</i> , s. 122
	<i>Kuchenni rycerze</i>	W. Rudziński	S. Karaszewski	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 351

Aneks 2

Wybrane tytuły piosenek przydatnych w kształtowaniu więzi emocjonalnej z rodziną

Zakres treściowy wychowania społecznego	Tytuł piosenki	Kompozytor	Autor słów	Źródło
Szacunek dla rodziców, członków rodziny	<i>Dzień matki</i>	I. Pfeiffer	I. Pfeiffer	I. Pfeiffer, <i>Nowe piosenki</i> , Kraków 1976, s. 98
	<i>Dla Mamy</i>	F. Leszczyńska	Z. Holska-Albekier	D. Malko, <i>Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu</i> , Warszawa 1988, s. 328
	<i>W oczach matki</i>	A. Borczyńska	T. Kubiak	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 164
	<i>Najlepiej jest u mamy</i>	A. Żalski	L. Konopiński	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole</i> , Warszawa 1982, s. 199
	<i>Kwiaty dla wróżki</i>	A. Markiewicz	W. Chotomska	<i>ibidem</i> , s. 204
	<i>Różowy balonik</i>	T. Niewiarowska	W. Chotomska	<i>ibidem</i> , s. 208
	<i>Moja Mama</i>	K. Kwiatkowska	J. Hilchen	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz muzyczny w przedszkolu</i> , Warszawa 1983, s. 128
	<i>Mama-Przyjaciółka</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik, <i>Śpiewnik dziecięcy</i> , Gdańsk 1999, s. 82
	<i>Mama i wiatr czarodziej</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 84
	<i>Dla mamy zostaną lekarzem</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 86
	<i>Drogi tato</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik, <i>Śpiewnik dziecięcy...</i> , s. 88
	<i>Tata jest potrzebny</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 90
<i>Tata późno do domu wraca</i>	D. Jagiełło, K. Jagiełło	D. Jagiełło, K. Jagiełło	D. Jagiełło, K. Jagiełło, <i>Piosenki, zabawy i tańce dla dzieci</i> , Otrębusy 2000, s. 28	

	<i>Tato już lato</i>	A. Warecka	A. Skorupka	A. Warecka, <i>Gitara dla komara</i> , Łódź 1996, s. 87
	<i>Babcia tańczy rock and rolla</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik, <i>Śpiewnik dziecięcy...</i> , s. 54
	<i>Wesoła piosenka dla babci i dziadka</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 56
	<i>Kiedy babcia by mała</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 58
	<i>Dla babci</i>	M. Sawa	E. Pac-Gajewska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci</i> , Warszawa 1992, s. 118
	<i>Piosenka o babci i dziadku</i>	A. Jędrzejewska-Stachura	A. Jędrzejewska-Stachura	M. Sulej, A. Jędrzejewska-Stachura, <i>Idą dzieci do przedszkola</i> , Warszawa 1999, s. 78
	<i>Jest w maju dzień</i>	K. Gowik	K. Gowik	K. Gowik, <i>Sześciolatek śpiewa</i> , Wrocław 2005, s. 35
	<i>Tatuś i ja</i>	M. Janicz	I. Landau	M. Gniazdowski, L. Katarzyńczuk-Mania, <i>Marcowy kwiatek i inne piosenki</i> , Zielona Góra 1990, s. 18
Pomoc rodzicom	<i>Moja Mama</i>	J. Marecki	W. Konarski	K. Przybylska, <i>Wychowanie muzyczne w przedszkolu</i> , Warszawa 1977, s. 339
	<i>Pucu-pucu</i>	S. Jedynak	K. Majewski	U. Smoczyńska-nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole...</i> , s. 79
	<i>Tańczący kapelusz</i>	A. Szalinski	T. Kubiak	<i>ibidem</i> , s. 136
	<i>W poniedziałek rano</i>	melodia ludowa	–	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 444
	<i>Moja mama ekspedientka</i>	M. Sulej	Ł. Grabowska	M. Sulej, A. Jędrzejewska-Stachura, <i>Idą dzieci...</i> , s. 34-36
	<i>Domowe sprzęty elektryczne</i>	A. Jędrzejewska-Stachura	A. Jędrzejewska-Stachura	<i>ibidem</i> , s. 52-53
	<i>Będę mamie pomagała</i>	F. Leszczyńska	M. Rosińska	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 138
	<i>Kopanie ziemniaków</i>	L. Miklaszewski	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 274
	<i>Siejemy mak</i>	M. Kaczurbina	H. Pietrusiewicz	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu</i> , Warszawa 1973, s. 100

Samoob- sługa	<i>Moja lala</i>	I. Pfeiffer	I. Pfeiffer	I. Pfeiffer, <i>Przedszkolaki śpiewają</i> , Kraków 1973, s. 4
	<i>Kupimy choinkę</i>	Z. Ciechan	D. Gellnerowa	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole...</i> , s. 104
	<i>Wesoła choinka</i>	K. Kwiatkowska	T. Kubiak	<i>ibidem</i> , s. 140
	<i>Trzej kosmici</i>	S. Marciniak	S. Karaszewski	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci...</i> , s. 396
	<i>Takie imieniny</i>	K. Kwiatkowska	A. Woy-Wojciechowska	<i>ibidem</i> , s. 381
	<i>Rozśpiewany blok</i>	M. Kaleta	D. Gellner	<i>ibidem</i> , s. 249
	<i>Zakupy</i>	H. Chrobak	A. Nowak-Lenartowska	J. Lenartowska, <i>Przedszkolaki bawią się i śpiewają</i> , Warszawa 1987, s. 45
	<i>W ogródeczku Zosi</i>	H. Londzin	W. Broniewski	<i>ibidem</i> , s. 49
	<i>Wieżmy tu kogucika</i>	melodia łowicka	–	M. Wieman, <i>A czy wy tak...</i> , s. 161
	<i>Parasolka</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik, <i>Śpiewnik dziecięcy...</i> , Gdańsk 1999, s. 20
	<i>Przedszkole drugi dom</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 8
	<i>Poziomkowe lody</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 100
	<i>Na zabawę dzisiaj moda</i>	E. Zakrzewska	E. Zakrzewska	„Śpiewające brzdące”, 2004, nr 7, s. 28
	<i>Krasnoludki</i>	K. Komińska	K. Komińska	<i>ibidem</i> , s. 25-26
	<i>W przedszkolu</i>	E. Zakrzewska	E. Zakrzewska	<i>ibidem</i> , s. 4-5
	<i>Skrzaty</i>	H.R. Żuchowski	H.R. Żuchowski	H.R. Żuchowski, <i>Od aktora do zielarza</i> , Lublin 1993, s. 43
<i>Podróżnik</i>	H.R. Żuchowski	H.R. Żuchowski	<i>ibidem</i> , s. 36	

Uznanie pracy rodziców	<i>Listonosz</i>	F. Leszczyńska	M. Terlikowska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 160
	<i>Górnik</i>	norweska melodia	A. Tarczyńska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz...</i> , s. 72
	<i>Gdy żołnierze idą drogą</i>	E. Pałasz	T. Kubiak	<i>ibidem</i> , s. 158
	<i>Kucharki</i>	E. Zakrzewska	E. Zakrzewska	„Śpiewające Brzdące”, 2004, nr 7, s. 10-11
	<i>Piosenka o fryzjerze</i>	A. Jędrzejewska-Stachura	A. Jędrzejewska-Stachura	M. Sulej, A. Jędrzejewska-Stachura, <i>Idą dzieci...</i> , s. 80-81
	<i>Moja mama ekspedientka</i>	M. Sulej	Ł. Grabowska	<i>ibidem</i> , s. 34-35
	<i>Malarze</i>	F. Leszczyńska	D. Dziatłowska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 109
	<i>Stolarz</i>	F. Leszczyńska	D. Dziatłowska	<i>ibidem</i> , s. 111
	<i>Strażacy</i>	W. Szpilman	C. Janczarski	<i>ibidem</i> , s. 222

Aneks 3

Wybrane tytuły piosenek przydatnych w kształtowaniu postaw dzieci w kontakcie z otoczeniem społecznym

Zakres treściowy wychowana społeczne	Tytuł piosenki	Kompozytor	Autor słów	Źródło
Szacunek dla pracy ludzi różnych zawodów	<i>Pan kolejarz</i>	K. Kwiatkowska	W. Maksymkin	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozpiewane przedszkole</i> , Warszawa 1982, s. 18
	<i>Chodzi listonosz</i>	F. Leszczyńska	B. Lewandowska	<i>ibidem</i> , s. 82
	<i>Maszerują żołnierze</i>	U. Smoczyńska	F. Kobryńczuk	<i>ibidem</i> , s. 53
	<i>Piosenka o stołku</i>	A. Markiewicz	W. Chotomska	<i>ibidem</i> , s. 180
	<i>Wesołe są Panie</i>	K. Kwiatkowska	A. Tarczyńska	<i>ibidem</i> , s. 150
	<i>Jak ten piechur</i>	H. Swolkień	W. Kozłowski	<i>ibidem</i> , <i>Kalendarz muzyczny w przedszkolu</i> , Warszawa 1983, s. 111
	<i>Bum ta-ra-ra</i>	F. Leszczyńska	M. Terlikowska	<i>ibidem</i> , s. 112
	<i>Jak żołnierze</i>	F. Leszczyńska	W. Kozłowski	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzyczniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 189
	<i>Samochody</i>	J. Klukowski	L. Krzemieniecka	<i>ibidem</i> , s. 138
	<i>Piosenka o węglu</i>	W. Szpilman	M. Rosińska	<i>ibidem</i> , s. 13
	<i>Piosenka szewców</i>	F. Leszczyńska	J. Korczakowska	<i>ibidem</i> , s. 235
	<i>Najłatwiejsze ciasto w świecie</i>	K. Kwiatkowska	A. Woy-Wojciechowska	U. Smoczyńska-Nachtman, T. Choraczyński, <i>Piosenki na słońce i na deszcz</i> , Warszawa 1989, s. 36-38
	<i>Taniec-sprzątaniec</i>	Z. Ciechan	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 62-64
	<i>Kuchcik</i>	A. Szaliński	L. Stefański	<i>ibidem</i> , s. 85-86

<i>Piosenka o hutniku</i>	Z. Stankiewicz	F. Luteńska	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu</i> , Warszawa 1973, s. 89
<i>Stary szklarz</i>	G. Bacewicz	R. Pisarski	<i>ibidem</i> , s. 63
<i>Igieleczo, igieleczo</i>	M. Kaczurbina	J. Porazińska	J. Lenartowska, <i>Przed-szkolaki bawią się i śpiewają</i> , Warszawa 1987, s. 46
<i>W kopalni</i>	I. Pfeiffer	T. Kubiak	B. Podolska, <i>Bawiło się lato z wiosną</i> , Warszawa 1983, s. 64
<i>Piechota</i>	I. Pfeiffer	A. Sznaper	<i>ibidem</i> , s. 34
<i>Młyn</i>	T. Rybicki	L. Krzemieniecka	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 49
<i>Pociągi</i>	W. Kowalski	J. Hilchen	<i>ibidem</i> , s. 64
<i>Autobusy PKS-u</i>	W. Kowalski	J. Hilchen	<i>ibidem</i> , s. 67
<i>Szewczyk</i>	J. Klukowski	M. Łastowiecka	<i>ibidem</i> , s. 95
<i>Katarynka</i>	E. Pałasz	M. Terlikowska	<i>ibidem</i> , s. 112
<i>Zegary</i>	E. Pałasz	M. Terlikowska	<i>ibidem</i> , s. 159
<i>Listonosz</i>	F. Rybicki	Z. Holska-Albekier	<i>ibidem</i> , s. 149
<i>Kowal</i>	A. Banasiewicz	H. Ożogowska	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole...</i> , s. 176

Aneks 4

Wybrane tytuły piosenek przydatne w budzeniu szacunku dla świata przyrody

Zakres treściowy wychowania społecznego	Tytuł piosenki	Kompozytor	Autor słów	Źródło
Przyswajanie zasad ochrony środowiska. Kształtowanie przyjaznego odnośnienia się do zwierząt i roślin	<i>Wiewióreczka</i>	T. Mayzner	E. Szymański	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz muzyczny w przedszkolu</i> , Warszawa 1983, s. 157
	<i>Gawron</i>	F. Rybicki	H. Januszewska	<i>ibidem</i> , s. 76
	<i>Witaj wiosenko</i>	czeska melodia ludowa	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 124
	<i>Jabłko</i>	A. Bloch	W. Krzemiński	<i>ibidem</i> , s. 155
	<i>Jesienna orkiestra</i>	U. Smoczyńska	M. Majewska	<i>ibidem</i> , s. 26
	<i>Świerk</i>	K. Kwiatkowska	T. Kubiak	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozpiewane przedszkole</i> , Warszawa 1982, s. 88
	<i>Cztery wrony</i>	K. Kwiatkowska	T. Kubiak	<i>ibidem</i> , s. 108
	<i>Zimowa muzyczka</i>	K. Kwiatkowska	J. Mackiewicz	<i>ibidem</i> , s. 121
	<i>Wróbelki zimą</i>	K. Kwiatkowska	W. Broniewski	<i>ibidem</i> , s. 122
	<i>Niegrzeczna myszka</i>	F. Leszczyńska	A. Tarczyńska	<i>ibidem</i> , s. 124
	<i>Sroka</i>	F. Leszczyńska	Z. Holska-Albekier	<i>ibidem</i> , s. 142
	<i>Marzec</i>	A. Markiewicz	L. Wiszniewski	<i>ibidem</i> , s. 144
	<i>W marcu bywa tak</i>	F. Leszczyńska	K. Parnowska	<i>ibidem</i> , s. 146
	<i>Strumyk</i>	L. Miklaszewski	Z. Holska-Albekier	<i>ibidem</i> , s. 152
	<i>Kwiecień</i>	K. Kwiatkowska	T. Ferenc	<i>ibidem</i> , s. 158
<i>Powrót bocianów</i>	A. Szaliński	H. Zdzitowiecka	<i>ibidem</i> , s. 152	

<i>Kłopoty z wiosną</i>	K. Kwiatkowska	A. Tarczyńska	<i>ibidem</i> , s. 164
<i>Gąski</i>	L. Osyczka	H. Bechlerowa	<i>ibidem</i> , s. 167
<i>Śpiewaj tak, jak on</i>	K. Kwiatkowska	J. Mackiewicz	<i>ibidem</i> , s. 168
<i>Konik polny</i>	F. Rybicki	Z. Holska-Albekier	<i>ibidem</i> , s. 190
<i>Szła kaczuśka</i>	F. Leszczyńska	R. Przymus	<i>ibidem</i> , s. 192
<i>Czarna krowa</i>	A. Markiewicz	W. Chotomska	<i>ibidem</i> , s. 194
<i>Przekomarzenia</i>	Z. Ciechan	H. Stefanowska	<i>ibidem</i> , s. 197
<i>Rośnie las</i>	L. Miklaszewski	S. Szuchowa	<i>ibidem</i> , s. 212
<i>Wyruszamy na wycieczkę</i>	melodia angielska	M. Kwapińska	<i>ibidem</i> , s. 216
<i>Czeresnie i dzieci</i>	A. Banasiewicz	S. Szuchowa	<i>ibidem</i> , s. 218
<i>Zabawa w lesie</i>	R. Gnus	E. Szelburg-Zarembina	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu</i> , Warszawa 1973, s. 110
<i>Gile</i>	G. Bacewicz	J. Osińska	<i>ibidem</i> , s. 131
<i>Dziwne rozmowy</i>	W. Żaliński	A. Aleksandrowicz	<i>ibidem</i> , s. 114
<i>Zajączki</i>	G. Finarcowski	A. Nowicki	<i>ibidem</i> , s. 111
<i>Zielona muzyka</i>	J. Klukowski	M. Szypowska	<i>ibidem</i> , s. 103
<i>Piesek mój i ja</i>	L. Miklaszewski	H. Pitrusiewicz	<i>ibidem</i> , s. 72
<i>Szara piosenka</i>	Z. Stankiewicz	H. Stankiewicz	<i>ibidem</i> , s. 58
<i>Trzy kurki</i>	melodia francuska	H. Rostrowski	<i>ibidem</i> , s. 7
<i>Dzikie gęsi</i>	I. Pfeiffer	E. Szelburg-Zarembina	B. Podolska, <i>Bawiło się lato z wiosną</i> , Warszawa 1983, s. 40
<i>W lesie</i>	J. Dzielska	J. Oksińska	<i>ibidem</i> , s. 43
<i>Las</i>	F. Leszczyńska	J. Porazińska	<i>ibidem</i> , s. 109
<i>Dzięcioł</i>	M. Kaczurbina	M. Kaczurbina	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzyczniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 314

<i>Motylek</i>	F. Leszczyńska	K. Artynie-wicz	<i>ibidem</i> , s. 302
<i>Za okienkiem deszcz i mgła</i>	F. Leszczyńska	L. Krzemieniecka	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 57
<i>Jesienne mgły</i>	L. Miklaszewski	A. Aleksandrak	<i>ibidem</i> , s. 60
<i>Po podwórku chodzi kurka</i>	E. Pałasz	K. Pac-Gajewska	<i>ibidem</i> , s. 157
<i>Pory roku</i>	W. Szpilman	C. Janczarski	<i>ibidem</i> , s. 157
<i>Niezwykły ogród</i>	W. Kowalski	J. Hilchen	<i>ibidem</i> , s. 171
<i>Sowa</i>	H. Londzin	A. Kamińska	J. Lenartowska, <i>Przedszkolaki bawią się i śpiewają</i> , Warszawa 1987, s. 22
<i>Pada deszcz na dworze</i>	K. Kwiatkowska	D. Gellner	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Muzyka dla dzieci</i> , Warszawa 1992, s. 422
<i>Było kotków siedem</i>	W. Rudzinski	D. Gellner	<i>ibidem</i> , s. 373
<i>Moje rybki</i>	B. Kolago	D. Gellner	<i>ibidem</i> , s. 344
<i>Na strunach igieł</i>	B. Kolago	D. Gellner	<i>ibidem</i> , s. 305
<i>Kołysanka kwiatek</i>	Z. Ciechan	H. Stefanowska	<i>ibidem</i> , s. 289
<i>Odlot dzikich gęsi</i>	czeska melodia ludowa	H. Rostrowski	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 272
<i>Chodzi wiatr po łące</i>	C. Aniołkiewicz	H. Różecka	<i>ibidem</i> , s. 246
<i>Na grzyby</i>	F. Leszczyńska	K. Różecka	<i>ibidem</i> , s. 183
<i>Choinka</i>	L. Bekman	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 141
<i>Wiewióreczka</i>	M. Krasjew	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 97
<i>Wiosenne słońce</i>	I. Pfeiffer	M. Czerkaska	B. Podolska, <i>Bawiło się lato...</i> , s. 99
<i>Dymy jesienne</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik, <i>Śpiewnik dziecięcy</i> , Gdańsk 1999, s. 18
<i>Wiosenna piosenka</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 66
<i>Nie chodź, kurko, na podwórko</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 76

<i>Biedronka</i>	K. Bożek-Gowik	K. Bożek-Gowik	<i>ibidem</i> , s. 98
<i>W kurniku</i>	D. Jagiełło, K. Jagiełło	D. Jagiełło, K. Jagiełło	D. Jagiełło, K. Jagiełło, <i>Piosenki, zabawy i tańce dla dzieci</i> , Otrębusy 2000, s. 4
<i>Wróbelki</i>	D. Jagiełło, K. Jagiełło	D. Jagiełło, K. Jagiełło	<i>ibidem</i> , s. 11
<i>Wesoła nowina</i>	D. Jagiełło, K. Jagiełło	D. Jagiełło, K. Jagiełło	<i>ibidem</i> , s. 41
<i>Jesień-jesieniucha</i>	Z. Ciechan	A. Bernat	U. Loba-Wilgocka, <i>Piosenki dla dzieci na cały rok</i> , Poznań 2007, s. 52

Aneks 5

Wybrane tytuły piosenek przydatnych w rozbudzaniu świadomości narodowej

Zakres treściowy wychowania społecznego	Tytuł piosenki	Kompozytor	Autor słów	Źródło
Szacunek dla symboli polskości	<i>Hymn państwowy</i>	nieznany	J. Wybicki	L. Jankowska, D. Wasilewska, <i>Muzyka</i> 3, Warszawa 1989, s. 3
	<i>Warszawa</i>	L. Osyczka	J. Tuwim	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz muzyczny w przedszkolu</i> , Warszawa 1983, s. 133
	<i>Warszawska Syrenka</i>	E. Pałasz	Z. Holska-Albekier	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Rozśpiewane przedszkole</i> , Warszawa 1982, s. 10
	<i>Piosenka o Warszawie</i>	M. Wieman	T. Kubiak	<i>ibidem</i> , s. 12
	<i>W domu ojczystym</i>	J. Wassowski	K. Parnowska	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 117
	<i>Nasza Wisła</i>	F. Leszczyńska	B. Lewandowska	<i>ibidem</i> , s. 217
	<i>Ledwie słonko błysnie</i>	F. Leszczyńska	N. Kuczyńska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 181
	<i>W Warszawie</i>	Z. Stankiewicz	H. Stankiewicz	Z. Stankiewicz, <i>Piosenka w przedszkolu</i> , Warszawa 1973, s. 66
	<i>Piosenka o pokoju</i>	W. Szpilman	A. Świrczyńska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające...</i> , s. 187
	<i>Warszawska poleczka</i>	J. Wassowski	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 213

Aneks 6

Wybrane tytuły polskich tańców narodowych i regionalnych

Tytuł tańca	Pochodzenie, kraj	Źródło
<i>Fładra</i>	Kaszuby	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 223
<i>Laura</i>	Kaszuby	<i>ibidem</i> , s. 224
<i>Nenka</i>	Kaszuby	<i>ibidem</i> , s. 225
<i>Szenc</i>	Kaszuby	<i>ibidem</i> , s. 226
<i>Mach</i>	Lubelskie	<i>ibidem</i> , s. 227
<i>Depcze konik</i>	Mazowsze	<i>ibidem</i> , s. 228
<i>Klepány</i>	Łowickie	<i>ibidem</i> , s. 230
<i>Na łąkach, na polach</i>	Kurpie	<i>ibidem</i> , s. 230
<i>Powolniak</i>	Kurpie	<i>ibidem</i> , s. 232
<i>Pofajdok (Nicpon)</i>	Warmia, Mazury	<i>ibidem</i> , s. 233
<i>Żabka</i>	Warmia, Mazury	<i>ibidem</i> , s. 234
<i>Szot</i>	Mazury	<i>ibidem</i> , s. 236
<i>Ja se góral</i>	Podhale	<i>ibidem</i> , s. 236
<i>W murowanej piwnicy</i>	Podhale	<i>ibidem</i> , s. 237
<i>Hurra-polka</i>	Rzeszowskie	<i>ibidem</i> , s. 238
<i>Lasowiak</i>	Rzeszowskie	<i>ibidem</i> , s. 239
<i>Diobolek</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 241
<i>Kowal</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 242
<i>Gąsior</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 243
<i>Żegnany</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 245
<i>Polka spacerowa</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 246
<i>Moja Maryneczka</i>	Wielkopolska	<i>Ibidem</i> , s. 247
<i>Kłaniany</i>	Wielkopolska	<i>ibidem</i> , s. 249
<i>Hajduk</i>	Żywieckie	<i>ibidem</i> , s. 250
<i>Koteczka</i>	Żywieckie	<i>ibidem</i> , s. 251
<i>Krakowiak</i>	narodowy	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 346
<i>Miotlarz</i>	Kaszuby	<i>ibidem</i> , s. 344
<i>Szenc</i>	Lubuskie	<i>ibidem</i> , s. 341
<i>Nie chce cie znać</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 335
<i>Koziorajka</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 332

<i>Stara Babcia</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 330
<i>Trojak</i>	Śląsk	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Kalendarz muzyczny w przedszkolu</i> , Warszawa 1983, s. 184
<i>Polka Trablanka</i>	Mazowsze	<i>ibidem</i> , s. 182
<i>Groźnik</i>	Śląsk	<i>ibidem</i> , s. 84
<i>O rety dziewczuszki</i>	Rzeszowskie	K. Przybylska, <i>Wychowanie muzyczne w przedszkolu</i> , Warszawa 1977, s. 171
<i>Michałek</i>	Częstochowskie	M. Wieman, <i>Tańce i zabawy ze śpiewem</i> , Warszawa 1961, s. 323
<i>Walcerek</i>	Wielkopolskie	<i>ibidem</i> , s. 379
<i>Walc śląski – Walosz</i>	Śląsk	J. Siemkiewicz, <i>Ćwiczenia muzyczno-ruchowe</i> , Warszawa 1972, s. 133-135
<i>Konik</i>	Kurpiowskie	<i>ibidem</i> , s. 158
<i>Polonez (Chodzony)</i>	narodowy	<i>ibidem</i> , s. 233-237
<i>Kujawiak</i>	narodowy	<i>ibidem</i> , s. 197-198

Aneks 7

Wybrane tytuły piosenek przydatnych w rozbudzaniu zainteresowań dzieci życiem ludzi w innych krajach

Zakres treściowy wychowania społecznego	Tytuł piosenki	Kompozytor	Autor słów	Źródło
Kształtowanie przyjaznego stosunku do dzieci z całego świata	<i>Włoski walczyk</i>	melodia ludowa	H. Roztrowski	U. Smoczyńska-Nachtamn, <i>Kalendarz muzyczny</i> , Warszawa 1983, s. 168
	<i>Święto dzieci</i>	czeska melodia ludowa	J. Hilchen	<i>ibidem</i> , s. 130
	<i>Kolorowa wiosna</i>	czeska melodia ludowa	J. Hilchen	<i>ibidem</i> , s. 126
	<i>Witaj, wiosenko</i>	czeska melodia ludowa	N. Kuczyńska	<i>ibidem</i> , s. 124
	<i>Węgierska zabawa z chusteczka</i>	węgierska melodia ludowa	K. Czartoryska	<i>ibidem</i> , s. 84
	<i>Śpij i ty</i>	włoska melodia	J. Papuzińska	<i>ibidem</i> , s. 83
	<i>Górnik</i>	norweska melodia	A. Tarczyńska	<i>ibidem</i> , s. 72-73
	<i>Wszystkie dzieci się kochają</i>	J. Wasowski	M. Rosińska	M. Wieman, M. Cukierówna, <i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 248
	<i>Piosenka o Eskimosie</i>	J. Wasowski	E. Szelburg-Zarembina	<i>ibidem</i> , s. 206
	<i>Bulba</i>	białoruska melodia ludowa	M. Malawska	<i>ibidem</i> , s. 184
	<i>Tyrolski walczyk</i>	austriacka melodia ludowa	J. Hilchen	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 102
	<i>Len, piękny len</i>	szwedzka piosenka	A. Bernat	U. Smoczyńska-Nachtman, <i>Podajmy sobie ręce</i> , Warszawa 1989, s. 15
	<i>Dom ze snu</i>	portugalska piosenka	D. Gellner	<i>ibidem</i> , s. 157-158
<i>Poduszka-czarodziejka</i>	amerykańska piosenka	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 153-154	

<i>Puszasty kot</i>	angielska piosenka	M. Komorowska	<i>ibidem</i> , s. 129-130
<i>Gniazdko</i>	japońska piosenka	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 122-123
<i>Mała Karolinka</i>	francuska piosenka	J. Mackiewicz	<i>ibidem</i> , s. 109-110
<i>Dwa zegary</i>	rumuńska piosenka	P. Szyłberg	<i>ibidem</i> , s. 89-90
<i>Kołomyjka</i>	słowacka piosenka	A. Bernat	<i>ibidem</i> , s. 86-87
<i>Kiedy jesteś sam</i>	czeska piosenka	P. Szyłberg	<i>ibidem</i> , s. 68-69
<i>Wiatr i myszki</i>	niemiecka piosenka	D. Gellner	<i>ibidem</i> , s. 48-49

Aneks 8

Wybrane tytuły tańców innych narodów

Nazwa tańca	Kraj	Źródło
<i>W polu brzoza stała</i>	Białoruś	M. Wieman, <i>A czy wy tak potraficie</i> , Warszawa 1988, s. 252
<i>Koło</i>	Rumunia	<i>ibidem</i> , s. 254
<i>Manczester</i>	Czechy	<i>ibidem</i> , s. 255
<i>Lou Panliran</i>	Francja	<i>ibidem</i> , s. 256
<i>Walczyk włoski</i>	Włochy	<i>ibidem</i> , s. 257
<i>Taniec z wychowawczynią</i>	Rosja	M. Cukierówna, M. Wieman, <i>Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu</i> , Warszawa 1961, s. 324
<i>Taniec ukraiński</i>	Ukraina	<i>ibidem</i> , s. 326
<i>Taniec litewski</i>	Litwa	<i>ibidem</i> , s. 327
<i>Taniec czeski</i>	Czechy	<i>ibidem</i> , s. 339
<i>Chiberli</i>	Francja	M. Wieman, <i>A czy wy...</i> , s. 401
<i>Sauteuse (Sotez)</i>	Francja	<i>ibidem</i> , s. 408
<i>Alt Hambacher</i>	Niemcy	<i>ibidem</i> , s. 411
<i>Trampelpolka</i>	Niemcy	<i>ibidem</i> , s. 417
<i>Taniec z chusteczkami</i>	Białoruś	<i>ibidem</i> , s. 420
<i>Wiosenka</i>	Ukraina	<i>ibidem</i> , s. 423

Druki zwarte

- Aktywność artystyczna i emocjonalność dzieci w wieku 4-12 lat*, red. A. Sacher, Kraków 2001.
- ARONSON E., WILSON T.D., AKERT R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997.
- BANASIEWICZ A., LIPSKA E., *Przewodnik metodyczny do kl. I*, Warszawa 1978.
- BAUMAN Z., *Zarys socjologii*, Warszawa 1962.
- BEŁCZEWSKA E. ET AL., *ABC... Program wychowania przedszkolnego XXI wieku*, Warszawa 2000.
- BERNACKA B., *Śpiewające litery*, Warszawa 1976.
- BILICKI T., *Dziecko i wychowanie w pedagogii Jana Pawła II*, Kraków 2000.
- BOGDANOWICZ J., *Właściwości rozwojowe wieku dziecięcego*, Warszawa 1966.
- BOGDANOWICZ M., *Ruch i piosenka dla najmłodszych*, Gdańsk 2002.
- BONNA B., *Rodzina i przedszkole w kształtowaniu umiejętności muzycznych dzieci*, Bydgoszcz 2005.
- BONNA B., MICHALSKI A., SZUBERTOWSKA E., *Wybrane problemy edukacji muzycznej*, Toruń 2003.
- BONNA-MEDYŃSKA B., *Muzyka w zintegrowanym systemie wychowania przedszkolnego*, [w:] *Muzyka środkiem wychowania młodych*, red. J. Lach, Z. Nawrocka, M. Popielińska, Bydgoszcz 2001.
- BREZINKA W., *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*, Kraków 2005.
- BRZEZIŃSKA A., BURTOWY M., *Psycho-pedagogiczne problemy edukacji przedszkolnej. Wybrane zagadnienia z teorii i metodyki wychowania przedszkolnego*, cz. 3, Poznań 1985.
- BULERA M., ŻUCHELKOWSKA K., *Ukochany kraj, umiłowany kraj... Wychowanie patriotyczne w przedszkolu*, Bydgoszcz 1996.
- BUROWSKA Z., *Słuchanie i tworzenie muzyki w szkole*, Warszawa 1980.

- BUROWSKA Z., *Współczesne systemy wychowania muzycznego*, Warszawa 1976.
- CHŁOPKIEWICZ L., *Osobowość dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987.
- CUDAK H., *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1999.
- CUKIEROWNA M., WIEMAN M., *Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu*, Warszawa 1965.
- CYWIŃSKA M., *Konflikty interpersonalne wśród dzieci*, Poznań 1995.
- CZAPÓW C., *Rodzina i wychowanie*, Warszawa 1968.
- CZARNIAWSKA H., *Program wychowania przedszkolnego dla dzieci 3-, 6-letnich*, Warszawa 2000.
- CZARNIEWICZ M., *Aktywność społeczna dziecka*, Warszawa 1974.
- DASIEWICZ-TOBIASZ A., *Umuzykalnienie w przedszkolu*, Warszawa 1977.
- DASIEWICZ-TOBIASZ A., KĘPSKA A., *Rytmika w kl. I-III*, Warszawa 1985.
- DEBESSE M., *Etapy wychowania*, Warszawa 1983.
- DEBESSE M., *Twórczość artystyczna dziecka a twórczość artysty*, [w:] *Wychowanie przez sztukę*, red. I. Wojnar, Warszawa 1965.
- DEJKO J., *Wpływ treści tekstów literackich na kształtowanie postaw społeczno-moralnych uczniów kl. I-III*, Lublin 1984.
- DEMEL M., *O wychowaniu zdrowotnym*, Warszawa 1968.
- DEWEY J., *Sztuka jako doświadczenie*, Wrocław 1975.
- DMOCHOWSKA M., *Wychowanie w rodzinie i przedszkolu*, Warszawa 1978.
- DOMANIEWSKA T., *Wychowanie społeczno-moralne*, [w:] *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1985.
- DUDZIŃSKA I., *O współżyciu dzieci w grupie przedszkolnej*, Warszawa 1974.
- DYNER W., *Zabawy tematyczne w przedszkolu i w domu*, Wrocław 1971.
- Dziecko i sztuka: recepcja – wsparcie – terapia*, red. M. Knapik, K., Katowice 2003.
- Dziecko w kręgu wychowania*, red. B. Jodłowska, Kraków 2002.
- Dziecko w świecie muzyki*, red. B. Dymara, Kraków 2000.
- Dziecko w wieku przedszkolnym*, red. D. Chrzanowska, Warszawa 1978.
- Dziecko. Sukcesy i porażki*, red. R. Piwowarski, Warszawa 2007.
- Edukacja artystyczna wobec przemian społeczno-oświatowych*, red. L. Katarzyńczuk-Mania, J. Karcz, Zielona Góra 2002.
- Edukacja dzieci sześciolatków w Polsce*, red. D. Waloszek, Zielona Góra 2005.
- Edukacja kulturalna, wybrane obszary*, red. K. Olbrycht, Katowice 2004.
- Edukacja muzyczna wyzwaniem współczesności*, red. R. Tyrała, Kraków 2006.

- Edukacja przedszkolna na przełomie tysiącleci: wybrane zagadnienia*, S. Guz, Warszawa 2001.
- Edukacyjne inspiracje dziecięcego przeżywania, doświadczania i poznawania muzyki*, red. M. Kisiel, Dąbrowa Górnicza 2008.
- ELKONIN D.B., *Psychologia zabawy*, Warszawa 1984.
- Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993.
- FERENZ K., *Konteksty edukacji kulturalnej*, Zielona Góra 2003.
- FERENZ K., *Wprowadzanie dzieci w kulturę*, Wrocław 1995.
- Folklor i folkloryzm w edukacji i wychowaniu*, red. H. Danel-Bohrzyk, J. Uchyła-Zroski, Katowice 2003.
- FRAMUS E., *Rozwój dziecka w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1975.
- FRITZBAND M., *Człowiek, humanizm, moralność*, Warszawa 1961.
- FROŁOWICZ E., *Aktywny uczeń w świecie muzyki*, Gdańsk 2008.
- FYK J., *Pedagogiczne i społeczne aspekty rozwoju dziecka w świetle metody Shinichi Suzuki*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji artystycznej dzieci i młodzieży*, red. L. Kataryńczuk-Mania, J. Karcz, Zielona Góra 2002.
- GALANT J., SOWA J., *Proces uspołeczniania dzieci w klasach początkowych*, Warszawa 1991.
- GAŁĘSKA-TRITT J., *Kształcenie głosu dziecka w śpiewie zespołowym*, Warszawa 1985.
- GAŁKOWSKI I., *Pierwszych sześć lat życia*, Warszawa 1995.
- GARŚCIA J., *Piosenka idzie do przedszkola*, Warszawa 1982.
- GAWRYŁKIEWICZ M., *Spotkało się Słowo z Nutką*, Bydgoszcz 2005.
- GERSTMAN S., *Rozwój uczuć*, Warszawa 1976.
- GLOTON R., CLERO C., *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa 1976.
- GNITECKI J., *Zarys metodologii i badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1989.
- GOŁASZEWSKI T., *Piękno natury w świecie dziecięcym*, Warszawa 1972.
- GOŁĄB A., REYKOWSKI J., *Studia nad rozwojem standardów ewaluacyjnych*, Warszawa 1985.
- GORDON E.E., *Umuzycznienie niemowląt i małych dzieci*, Kraków 1997.
- GORDON T., *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1991.
- GORISZOWSKI W., KOWOLIK P., *Metodologiczno-metodyczne problemy wychowania muzycznego w zarysie*, Kielce 1994.
- GRAFCZYŃSKA J., DĄBROWSKA M., *Zabawy rytmiczne i umuzyczniające dla dzieci*, Warszawa 1974.
- GROCHULSKA J., *Wspomaganie rozwoju społecznego dziecka*, Wrocław 1992.
- GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA E., ZIELIŃSKA E., *Program wspomaganie rozwoju, wychowania i edukacji starszych przedszkolaków*, Warszawa 2007.
- GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA E., ZIELIŃSKA E., *Program wychowania*

- i kształcenia oraz wspomagania rozwoju sześciolatek w przedszkolach, w klasach zerowych i w placówkach integracyjnych, z komentarzami psychologicznymi i metodycznymi*, Warszawa 2003.
- GRZEŚKA A., *Zajęcia ruchowe w przedszkolu*, Warszawa 1975.
- GUILFORD J.P., *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 1984.
- GURYCKA A., *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*, Warszawa 1978.
- GUZ S., *Rozwój i kształtowanie osobowości dziecka w okresie wczesnoszkolnym*, Warszawa 1987.
- HABELA J., *Słowniczek muzyczny*, Kraków 1972.
- HAJNICZ W., *Rozwój organizacji zabaw dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1982.
- HALENIUK J., *O wychowaniu społeczno-moralnym dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1968.
- HAMEL P.M., *Przez muzykę do samego siebie. O nowym przeżywaniu muzyki*, Wrocław 1995.
- HAN-ILGIEWICZ N., *Potrzeby psychiczne dziecka*, Warszawa 1969.
- HARNONCOURT N., *Muzyka mową dźwięków*, Warszawa 1995.
- HASELBACH B., NYKRIN R., REGNER H., *Musik und Tanz für Kinder*, Teil 1, 2, Mainz-London-Madrid-New York-Paris-Tokyo-Toronto 1990.
- HERDTWECK W., *Warsztaty rytmiki dla dzieci*, Kielce 2005.
- HERMACH E., *Piosenki i zabawy z dziećmi w kl. I i II*, Warszawa 1971.
- HURLOCK E., *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985.
- Innowacje pedagogiczne w edukacji muzycznej dzieci i młodzieży*, red. L. Katarzyńczuk-Mania, Zielona Góra 2000.
- Inscenizowanie zabaw na podstawie literatury dziecięcej*, red. J. Cybulska, Warszawa 1974.
- IZDEBSKA H., *Więź rodzinna*, Warszawa 1973.
- JAKOWICKA M., *Praca wychowawcza*, [w:] *Praca nauczyciela i ucznia w klasach 1-3*, red. M. Lelonek, T. Wróbel, Warszawa 1990.
- JAKOWICKA M., *Wybrane problemy kształcenia dzieci przedszkolnych i wczesnoszkolnych*, Zielona Góra 1989.
- JANKOWSKA L., WASILEWSKA D., *Przewodnik metodyczny dla kl. III*, Warszawa 1980.
- JANKOWSKI A., *Pedagogika praktyczna*, Warszawa 2007
- JANKOWSKI H., *W procesie przemian moralnych i obyczajowych*, Warszawa 1968.
- JANUSZEWSKA-WARYCH M., *Wpływ ćwiczeń muzyczno-ruchowych na poziom koordynacji słuchowo-ruchowej w przedszkolnej grupie dzieci 6-letnich*, Słupsk 1997.
- JASIONEK S., *Wychowanie moralne*, Kraków 2006.

- JUGOWAR B., *Psychologia rozwojowa dla rodziców. Wiek przedszkolny*, Warszawa 1982.
- JUNDZŁŁ I., *Nagrody i kary w wychowaniu*, Warszawa 1986.
- JUNDZŁŁ I., *O wychowaniu patriotycznym dzieci*, Warszawa 1969.
- JUTRZYNA E., *Niepełnosprawni w świecie muzyki*, Warszawa 2007.
- JUTRZYNA E., *Terapia muzyką w teorii i praktyce tyflogicznej*, Warszawa 2007.
- KACZURBINA M., LUDWIKIEWICZOWA A., MIKLASZEWSKI L., *Płynie rzeczka płynie i inne piosenki dla dzieci*, Kraków 1984.
- KACZURBINA M., LUDWIKIEWICZOWA A., MIKLASZEWSKI L., *Wędrówka z piosenką*, Kraków 1974.
- KAMIŃSKA B., *Kompetencje wokalne dzieci i młodzieży – ich poziom, rozwój i uwarunkowania*, Warszawa 1997.
- KAMIŃSKI A., *Aktywizacja i uspołecznienie uczniów w szkole podstawowej*, Warszawa 1966.
- KAMIŃSKI A., *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, [w:] *Praca magisterska na studiach pedagogicznych*, F. Bereźnicki, Szczecin 1981.
- KAPPERT D., *Tańcząc z dziećmi*, Warszawa 2005.
- KARWOWSKA-STRUCZYK M., HAJNICZ W., *Obserwacja w poznaniu dziecka*, Warszawa 1986.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Muzyka w procesie wychowania*, [w:] *Czas a wychowanie: główne konteksty i uwarunkowania*, red. B. Piotrowska, Wałbrzych 2009.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Muzyczna aktywność twórcza dziecka*, [w:] *Twórczość dzieci we wczesnej edukacji*, red. M. Magda-Adamowicz, Legnica 2005.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *O potrzebie kształcenia wokalnego dzieci*, [w:] *Profilaktyka i rehabilitacja głosu, mowy*, red. L. Kataryńczuk-Mania, I. Kowalkowska, Zielona Góra 2006.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Piosenka i ćwiczenia mowy w pracy z dziećmi z trudnościami uczenia się*, [w:] *Dzieci z trudnościami edukacyjnymi*, red. M. Nyczaj-Draż, E. Skorek, Zielona Góra 2002.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Piosenka w usprawnianiu wymowy*, [w:] *Logopedia. Teoria i praktyka*, red. M. Młynarska, T. Smereka, Wrocław 2005.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Przedszkole w procesie umuzykalniania dzieci*, [w:] *Kultura, aktywność artystyczna dziecka*, red. B. Muchacka, R. Ławrowska, Kraków 2008.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Wybrane metody badań nad problematyką przedszkolnej edukacji muzycznej*, [w:] *Obszary badań naukowych w edukacji artystycznej*, red. W.A. Sacher, Bielsko-Biała 2007.

- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Muzyczne uroczystości, jako forma kulturowego aktywizowania dzieci w wieku przedszkolnym w opinii nauczycieli*, [w:] *Edukacja – Kultura – Media. Wybrane aspekty pedagogiki kultury, muzyki i mediów*, red. W.A. Sacher, A. Wąsiński, Bielsko-Biała 2008.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Odbiór utworu muzycznego przez dziecko przedszkolne*, [w:] *Wartości w muzyce – studium monograficzne*, t. 1, red. J. Uchyła-Zroski, Katowice 2008.
- KATARYŃCZUK-MANIA L., *Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu – twórczym działaniem dziecka i nauczyciela*, [w:] *Z zagadnień poznawczych, kulturowych i dydaktycznych muzyki*, t. 2, red. I. Marciniak, Zielona Góra 1996.
- KIELAR-TURSKA M., *Jak pomagać dziecku w poznawaniu świata*, Warszawa 1992.
- KISIEL M., *Muzyka w zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej. Studium metodyczno-badawcze*, Katowice 2005.
- KISIEL M., *Pedagogiczno-dydaktyczne aspekty wykorzystania muzyki w symulacji rozwoju dziecka*, Dąbrowa Górnicza 2007.
- KLIM-KLIMASZEWSKA A., *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa 2005.
- KLÖPPEL R., VLIEX S., *Rytmika w wychowaniu i terapii*, Warszawa 1995.
- KLUKOWSKI S., *Sami robimy zabawki i instrumenty muzyczne*, Warszawa 1972.
- KOTARBIŃSKI T., *Wybór pism*, t. 1, Warszawa 1957.
- KOTŁOWSKI K., *Rzecz o wychowaniu patriotycznym*, Wrocław 1974.
- KOWALSKI S., *Rozwój mowy i myślenia dziecka*, Warszawa 1962.
- KOWALSKI S., *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1976.
- KOZIELECKI J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 1980.
- KOZŁOWSKA A., *Zaburzenia emocjonalne u dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1984.
- KOŹMIŃSKA I, OLSZEWSKA E., *Z dzieckiem w świat wartości*, Warszawa 2007.
- KRASSOWSKA A., *O życzliwości dla świata i ludzi*, Warszawa 1962.
- KRAWCZYK M., *Metody wychowania moralnego*, Warszawa 1965.
- KRONENBERGER M., *Rytmika*, Łódź 2006.
- KRZYSZTOSZEK Z., *Uczeń i szkoła wobec problemów współczesności*, Warszawa 1968.
- KRZYSZTOSZEK Z., *Zabawa, praca, nauka w przedszkolu*, Warszawa 1960.
- KRZYŻOWSKA T., *Zabawy z piosenką*, Katowice 1995.
- KULCZYCKI M., *Podstawy psychologiczne umuzykalnienia*, [w:] *Wpływ różnych gatunków muzyki na pobudzenie i rozwinięcie zainteresowań muzycznych współczesnego człowieka*, red. L. Hanek, „Zeszyty Naukowe” 1997, nr 71.

- KUPISIEWICZ C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1984.
- KUŚMIEREK R., *Dobrej roboty uczymy się już w przedszkolu*, Warszawa 1969.
- KWAŚNIEWSKA M., ŻABA-ŻABIŃSKA W., *Nasze przedszkole. Program wychowania przedszkolnego*, Kielce 2007.
- LENARTOWSKA J., *Przedszkolaki bawią się i śpiewają*, Warszawa 1987.
- LENARTOWSKA J., *Wesołe zabawy rytmiczne*, Warszawa 1970.
- LENARTOWSKA J., NOWAK-LENARTOWSKA A., *Dziecięca orkiestra perkusyjna*, Kraków 1966.
- LEŚIAK Z., *Nim zabrzmiał pierwszy dzwonek*, Warszawa 1968.
- LEWANDOWSKA K., *Muzykoterapia dziecięca*, Gdańsk 2001.
- LEWANDOWSKA K., *Rozwój zdolności muzycznych u dzieci w wieku szkolnym*, Warszawa 1977.
- LEWIN S., *Podstawy wychowania przedszkolnego w Polsce Ludowej*, Warszawa 1969.
- LIPSKA E., PRZYCHODŹIŃSKA M., *Muzyka w nauczaniu początkowym*, Warszawa 1991.
- LUBOMIRSKA K., *Przedszkole, rzeczywistość i szansa*, Warszawa 1994.
- ŁACIAK B., *Świat społeczny dziecka*, Warszawa 1998.
- ŁAWROWSKA R., *Muzyka i ruch*, Warszawa 1988.
- ŁAWROWSKA R., *Uczeń i nauczyciel w edukacji muzycznej*, Kraków 2003.
- ŁAWROWSKA R., *Rytm, muzyka, taniec w edukacji*, Kraków 2005.
- ŁAWROWSKA R., *Muzyka w przedszkolnej edukacji zintegrowanej*, [w:] *Edukacja dzieci sześciolletnich w Polsce*, red. D. Waloszek, Zielona Góra 2005.
- ŁOBOCKI M., *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1984.
- ŁOBOCKI M., *Zarys wychowania moralnego*, Kraków 2001.
- ŁOBOCKI M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Warszawa 2002.
- ŁOPATKOWA M., *O sztuce wychowania*, Warszawa 1974.
- MAGDA M., *Kształtowanie wrażliwości moralnej uczniów edukacji wczesnoszkolnej*, Toruń 1999.
- MAJEWSKI R., *Letnie nutki*, Płock 2001.
- MALKO D., *Metodyka wychowania muzycznego w przedszkolu*, Warszawa 1987.
- Małe dziecko – znaczenie wczesnej edukacji*, red. J. Ogrodzińska, Warszawa 2000.
- MAYZNER T., *Rok w piosence*, Kraków 1984.
- MĄDRZYCKI T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1977.
- Metody i formy terapii sztuką*, red. L. Kataryńczuk-Mania, Zielona Góra 2005.
- MIAZGOWA J., *Dzieci tańczą*, Warszawa 1961.

- MIKA S., *Psychologia społeczna*, Warszawa 1984.
- MILLER R., *Proces wychowania i jego wyniki*, Warszawa 1966.
- MILICER H., *Człowiek wśród ludzi*, Warszawa 1974.
- MUCHACKA B., *Zabawy badawcze w edukacji przedszkolnej*, Kraków 2003.
- MUSZYŃSKA Ł., *Altruizm i kolektywizm dziecięcy*, Warszawa 1975.
- MUSZYŃSKI H., *Ideal i cele wychowania*, Warszawa 1974.
- MUSZYŃSKI H., *Podstawy wychowania społeczno-moralnego*, Warszawa 1985.
- MUSZYŃSKI H., *Rozwój moralny*, Warszawa 1983.
- MUSZYŃSKI H., *Teoretyczne problemy wychowania moralnego*, Warszawa 1985.
- MUSZYŃSKI H., *Wychowanie moralne w zespole*, Warszawa 1974.
- MUSZYŃSKI H., *Zarys teorii i wychowania*, Warszawa 1976.
- Muzyka w edukacji i wychowaniu*, red. H. Danel-Bohrzyk, J. Uchyla-Zroski, Katowice 1999.
- MYŚLAKOWSKI Z., *O kulturze współżycia*, Warszawa 1969.
- MYSTKOWSKA H., *Książka w wychowaniu przedszkolnym*, Warszawa 1965.
- Nauczyciel w edukacji przedszkolnej*, red. E. Smak, Opole 2006.
- NAWROCZYŃSKI B., *Swoboda i przymus w wychowaniu*, Warszawa 1929.
- NOSKOWSKI Z., *Śpiewnik dla dzieci*, Kraków 1987.
- NOWACZYK C., *Podstawy metod statystycznych dla pedagogów*, Warszawa-Poznań 1985.
- NOWAK J., *Piosenka w usprawnieniu mowy dzieci z trudnościami w uczeniu się*, Bydgoszcz 1993.
- NOWAK S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985.
- Nowe koncepcje edukacji muzycznej*, red. A. Michalski, Bydgoszcz 2002.
- Nowe trendy w edukacji muzycznej*, red. A. Białkowski, Lublin 2005.
- NOWIKOWA L.I., *Pedagogika kolektywu dziecięcego*, Warszawa 1982.
- NOŻYŃSKA Z., *Ćwiczenia muzyczno-ruchowe*, Warszawa 1966.
- OKOŃ W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1995.
- OKOŃ W., *O zabawach dzieci*, Warszawa 1980.
- OKOŃ W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987.
- OKOŃ W., *Zabawa a rzeczywistość*, Warszawa 1987.
- OSSOWSKA M., *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1986.
- OSSOWSKA M., *Socjologia moralności*, Warszawa 1986.
- PANEK W., *Upowszechnianie kultury muzycznej*, Warszawa 1980.
- PARAFINIUK-SOIŃSKA J., *Przygotowanie dzieci do nauki w kl. I szkoły podstawowej*, Poznań-Szczecin 1971.
- Patriotyczne przesłanie w sztuce i w edukacji*, red. M. Knapik, A. Łobos, Bielsko-Biała 2007.

- Pedagogika*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1985.
- Pedagogika*, red. M. Gołaszewski, Warszawa 1975.
- Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000.
- PELCOWA M., *Uspołecznienie dzieci rozpoczynających naukę szkolną*, Warszawa 1965.
- PERL B., JAROŃ A., *Zuchowe nutki*, Warszawa 1972.
- PETROV A., *Wyrabianie w dzieciach uczciwości i prawdomówności*, Warszawa 1950.
- PFEIFER I., *Przedszkolaki śpiewają*, Kraków 1983.
- PIAGET J., *Rozwój ocen moralnych dziecka*, Warszawa 1967.
- PIAGET J., *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa 1968.
- PIETER J., *Słownik psychologiczny*, Wrocław 1963.
- PIETER J., *Z zagadnień pracy naukowej*, Wrocław 1974.
- PILCH T., *Metody badań pedagogicznych*, Wrocław 1977.
- PODDJAKOW N., *Wychowanie umysłowe dziecka w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1976.
- PODOLSKA B., *Muzyka w przedszkolu*, Kraków 2008.
- PODOLSKA B., *Z muzyką w przedszkolu*, Warszawa 1987.
- Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli i oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych*, Dz.U. z dnia 31 sierpnia 2007 r. Nr 157 poz. 1100.
- Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatkowska, Warszawa 1987.
- Probleme des Spiels im Kindergarten*, red. G. Pirow, Berlin 1974.
- Profilaktyka i rehabilitacja głosu, mowy*, red. L. Kataryńczuk-Mania, I. Kowalkowska, Zielona Góra 2006.
- Przedszkole w świetle przepisów*, red. A. Sławecka, Warszawa 1966.
- Przemoc – w zachowaniu się dzieci i młodzieży: przyczyny, mechanizmy, profilaktyka*, red. L. Kataryńczuk-Mania, J. Herberger, Głogów 2008.
- PRZETACZNIK-GIEROWSKA M., MAKIEŁŁO-JARŻA G., *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1985.
- PRZETACZNIKOWA M., WŁODARSKI Z., *Psychologia wychowawcza*, cz. 1, 2, Warszawa 1979.
- PRZYBYLSKA K., *Wychowanie muzyczne w przedszkolu*, Warszawa 1980.
- PRZYBYLSKA K., *Zabawy i ćwiczenia muzyczno-ruchowe w kl. I-III*, Warszawa 1975.
- PRZYCHODZIŃSKA M., *Wychowanie muzyczne – idee, treści i kierunki rozwoju*, Warszawa 1989.
- PRZYCHODZIŃSKA M., *Polskie koncepcje powszechnego wychowania muzycznego*, Warszawa 1979.
- PRZYCHODZIŃSKA M., *Słuchanie muzyki w kl. I-III*, Warszawa 1988.
- PRZYCHODZIŃSKA-KACICZAK M., *Dziecko i muzyka*, Warszawa 1974.
- PRZYCHODZIŃSKA-KACICZAK M., *Muzyka i wychowanie*, Warszawa 1979.

- PRZYŁUBSCY E. i F., „*Mam 6 lat*”. Przewodnik dla nauczyciela, Warszawa 1988.
- Psychologia dziecka*, red. M. Debesse, Warszawa 1963.
- Psychologia społeczna*, red. T.M. Newcomb, Warszawa 1978.
- PYTŁAK A., *Pedagogiczna koncepcja sztuki*, [w:] *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, red. M. Kwiatowska, Warszawa 1985.
- PYTŁAK A., *Podstawy wychowania muzycznego*, Warszawa 1977.
- RACHALSKA W., *O miłości w rodzinie*, Warszawa 1973.
- RASKIN L., *Kształcenie świadomej dyscypliny*, Warszawa 1973.
- RATYŃSKA A., *Literatura dziecięca w pracy przedszkolnej*, Warszawa 1973.
- READ H., *Wychowanie przez sztukę*, Warszawa 1965.
- REGNER H., *Nasze dzieci i muzyka*, Warszawa 1995.
- REYKOWSKI J., *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności*, [w:] *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa 1976.
- REYKOWSKI J., *Szkice z teorii i osobowości*, Warszawa 1970.
- Rodzice, dzieci i wychowanie*, red. B. Milewicz, Warszawa 1968.
- ROGALSKA U., *Miejsce umuzykalnienia w programie wychowania społeczno-moralnego dzieci sześcioletnich w przedszkolu*, „*Studia z wychowania muzycznego*”, red. E. Rogalski, 1985, z. 6.
- ROGALSKI E., *Funkcje wychowawcze amatorskiego ruchu chóralnego*, Bydgoszcz 1978.
- ROGALSKI E., *Muzyka w pozaszkolnej edukacji estetycznej*, Bydgoszcz 1992.
- ROGALSKI E., *Spółeczno-wychowawcza rola chóru szkolnego*, Bydgoszcz 1980.
- ROGALSKI E., *Stan i kierunki powszechnej edukacji estetycznej (muzycznej) w systemie wychowania równoległego*, Bydgoszcz 1989.
- Rozwijanie twórczej aktywności dziecka w przedszkolu*, red. A. Brzezińska, Warszawa 1986.
- Rozwój i edukacja dziecka, szanse i zagrożenia*, red. S. Guz, Lublin 2005.
- Rozwój i wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym*, red. A. Landy, Warszawa 1971.
- RUBINSTEIN S.L., *Podstawy psychologii ogólnej*, Warszawa 1962.
- SACHER W.A., *Stuchanie muzyki a kształtowanie emocjonalności dzieci*, Katowice 2004.
- SACHER W.A., *Stuchanie muzyki i aktywność artystyczna dzieci*, Kraków 1999.
- SACHER W.A., *Wczesnoszkolna edukacja muzyczna*, Kraków 1997.
- SAWICKA A., *Współpraca przedszkola z rodzicami*, Warszawa 1978.
- SAWICKA A., *Z problematyki wychowania patriotycznego w przedszkolu*, Warszawa 1980.
- SCHAFFER H., *Początki uspołecznienia dziecka*, Warszawa 1981.

- SHUTER-DYSON R., GABRIEL C., *Psychologia uzdolnienia muzycznego*, Warszawa 1986.
- SIEMEK D., *Problemy wychowania wieku przedszkolnego*, Warszawa 1987.
- SIEMKOWICZ J., *Ćwiczenia muzyczno-ruchowe*, Warszawa 1972.
- SIKORA A., WITWICKI K., *Środowisko rodzinne a poziom inteligencji młodzieży*, Warszawa 1971.
- SINIAJEW W., *Kształtowanie kolektywu dziecięcego*, Warszawa 1954.
- SKORNY Z., *Obserwacje psychologiczne dzieci i młodzieży*, Warszawa 1978.
- SKORNY Z., *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, Warszawa 1976.
- SLOBODA J.A., *Umysł muzyczny. Poznawcza psychologia muzyki*, Warszawa 2002.
- SŁOBODZIAN Z., *Twórcza praca dziecka. Działanie jako droga poznania i rozwoju*, Warszawa 1970.
- Słownik psychologiczny*, W. Szewczuk, Warszawa 1985.
- SŁYSZOWA S., *Dziecko rozpoczyna naukę*, Warszawa 1972.
- SŁYSZOWA S., *Poznawanie dzieci rozpoczynających naukę i kierowanie ich rozwojem*, Warszawa 1974.
- SMOCZYŃSKA U., *Kalendarz muzyczny w przedszkolu*, Warszawa 1988.
- SMOCZYŃSKA-NACHTMAN U., *Umuzycznienie*, [w:] *Vademecum nauczyciela sześciolatków*, red. M. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1977.
- SMOCZYŃSKA-NACHTMAN U., *Zabawy i ćwiczenia przy muzyce*, Warszawa 1978.
- SMOCZYŃSKA-NACHYMAN U., *Podajmy sobie ręce*, Warszawa 1989.
- SMOCZYŃSKA-NACHTMAN U., *Muzyka dla dzieci*, Warszawa 1992.
- SOROKINA A., *Pedagogika wieku przedszkolnego*, Warszawa 1954.
- SOŚNICKI K., *Isota i cele wychowania*, Warszawa 1969.
- SPIONEK H., *Rozwój i wychowanie małego dziecka*, Warszawa 1967.
- Sposoby kierowania rozwojem muzycznym dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, red. E. Zwolińska, Bydgoszcz 1997.
- STADNICKA J., *Koła zainteresowań muzycznych*, Warszawa 1971.
- STADNICKA J., *Terapia dzieci muzyką, ruchem i mową*, Warszawa 1998.
- STADNICKI A., *Tańce dla dzieci*, Warszawa 1994.
- STANKIEWICZ Z., *Piosenka w przedszkolu*, Warszawa 1973.
- STASIŃSKA K., *Instrumentarium Orffa w szkole*, Warszawa 1986.
- STEINBRENNER W., WANKA F., *Kalejdoskop*, Warszawa 1976.
- STUCKI E., *Techniczne środki dydaktyczne w pracy przedszkola*, Warszawa 1984.
- SUCHODOLSKI B., *Wychowanie dla przyszłości*, Warszawa 1959.
- SUCHODOLSKI B., *Wychowanie moralno-społeczne*, Warszawa 1954.
- SUCHODOLSKI B., *Zarys pedagogiki*, Warszawa 1962.
- SUŚWIŁŁO M., *Psychopedagogiczne uwarunkowania wczesnej edukacji muzycznej*, Olsztyn 2001.
- SWANWICK K., *Music, Mind and Education*, London 1988.

- SZCZAWIŃSKA M., *Współudział dzieci w pracy wychowawczej*, Warszawa 1959.
- SZCZĘSNY W.W., *Edukacja moralna*, Warszawa 2001.
- SZCZODRAK M., *Elementy pedagogiki*, Warszawa 1984.
- Sztuka w kontekście oddziaływania na człowieka*, red. L. Kataryńczuk-Mania, J. Karcz, Zielona Góra 2006.
- Sztuka w życiu i edukacji osób niepełnosprawnych*, red. E. Jutrzyzna, Warszawa 2003.
- SZULC Z., *Kształtowanie przekonań moralnych*, Wrocław 1969.
- SZUMAN S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1990.
- SZUMAN S., *Sztuka dziecka*, Warszawa 1991.
- Świat muzyki = świat zabawy*, red. G. Enzinger, B. Raszke, Nowy Sącz 2006.
- TARASIEWICZ B., *Mówię i śpiewam świadomie*, Kraków 2003.
- Terapia sztuką w edukacji*, red. L. Kataryńczuk-Mania, Zielona Góra 2004.
- TERLECKA W., *Poczucie powinności moralnej u dzieci przedszkolnych*, Warszawa 1975.
- TIEPŁOW B., *Psychologia zdolności muzycznych*, Warszawa 1952.
- TOPIŃSKA Z., *Kierowanie zabawą dziecka w przedszkolu a warunki jego aktywności*, Warszawa 1961.
- TROJANOWSKA-KACZMARSKA A., *Dziecko i twórczość*, Warszawa 1971.
- TRZEŚNIEWSKI E., *Gry i zabawy ruchowe*, Warszawa 1987.
- TYSZKA A., *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974.
- TYSZKOWA M., *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977.
- Uspołecnianie dziecka w procesie wychowania zespołowego*, red. H. Muszyński, Warszawa 1964.
- USZYŃSKA-JARMOC J., *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, Białystok 2003.
- Vademecum nauczyciela sześciolatków*, red. M. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1980.
- W kręgu zagadnień edukacji artystycznej i terapii*, red. L. Kataryńczuk-Mania, Głogów 2006.
- WALCZYNA J., *Kształtowanie postaw społeczno-moralnych dzieci w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1980.
- WALL W.D., *Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa*, Warszawa 1986.
- WAŁOSZEK D., *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, Kraków 2006.
- WAŁOSZEK D., *Przygotowanie dzieci sześciolatków do zadań szkolnych*, Zielona Góra 1986.
- WAŁOSZEK D., *Wychowanie najmłodszego człowieka. Założenia, treści i organizacja*, Zielona Góra 1996.

- WIERSZYŁOWSKI J., *Psychologia muzyki*, Warszawa 1987.
- WIERZBICKA M., *Zabawy muzyczne w klasach 0-III*, Toruń 2006.
- WILCZKOWA M., *Wspólnie odkrywamy świat*, Warszawa 1979.
- WILGOCKA-OKOŃ B., *Dojrzałość szkolna a środowisko*, Warszawa 1972.
- WIEMAN M., *A czy wy tak potraficie? Zabawy i tańce dla dzieci w wieku 3-7 lat*, Warszawa 1988.
- WIEMAN M., *Phytoteka dla przedszkoli*, Warszawa 1986.
- WIEMAN M., *Tańce i zabawy ze śpiewem*, Warszawa 1958.
- WOJNAR I., *Estetyka i wychowanie*, Warszawa 1964.
- WOŁOSZYNOWA L., *Psychologia pomaga w wychowaniu*, Warszawa 1962.
- WROCZYŃSKI R., *Wprowadzenie do pedagogiki społecznej*, Warszawa 1966.
- WROCZYŃSKI R., PILCH T., *Metodologia pedagogiki społecznej*, Warszawa 1987.
- Współczesne oblicza edukacji muzycznej*, red. R. Gozdecka i M. Grusiewicz, Lublin 2008
- WUJEK T., *Pedagogika jako nauka o wychowaniu człowieka*, [w:] *Pedagogika*, red. M. Godlewski, Warszawa 1975.
- Wybrane elementy terapii w procesie edukacji artystycznej*, red. L. Kataryńczuk-Mania, Zielona Góra 2002.
- Wybrane problemy edukacji dzieci w przedszkolu i szkole*, red. S. Guz, J. Andrzejewska, Lublin 2005.
- Wybrane zagadnienia edukacji artystycznej dzieci i młodzieży*, red. L. Kataryńczuk-Mania, J. Karcz, Zielona Góra 2002.
- Wychowanie – aktualne problemy i zagrożenia*, red. B. Piątkowska, Wałbrzych 2006.
- Wychowanie i nauczanie w przedszkolu*, red. I. Dudzińska, Warszawa 1983.
- Wychowanie muzyczne i nauka o muzyce wobec przemian kulturowych i cywilizacyjnych*, red. J. Zathej, Kraków 2003.
- Wychowanie przez sztukę*, red. I. Wojnar, Warszawa 1965.
- Wychowanie w kontekście teoretycznym*, red. A. Tchorzewski, Bydgoszcz 1993.
- WYGOTSKI L.S., *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa 1974.
- Z problematyki wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży*, red. K. Wiśniński, Łódź 1977.
- ZABOROWSKI Z., *Psychospołeczne problemy wychowania*, Warszawa 1977.
- ZACHAJKIEWICZ E., *Przedmowa*, [w:] *Wychowanie estetyczne w przedszkolu*, red. Z. Woźnicka, Warszawa 1969.
- Zagadnienia wychowania moralnego*, red. W. Szczerba, Warszawa 1961.
- Zarys pedagogiki dla nauczyciel i przedszkoli, cz. 1, 2*, red. H. Białołęcka, Warszawa 1974, 1975.

- Zdolności muzyczne dzieci w wieku 5-12 lat w opinii nauczyciela a wyniki badań testowych*, red. A. Sacher, Mysłowice 2004.
- ZIEMSKA M., *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1969.
- ZIEMSKA M., *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986.
- Zoltan Kodaly *o edukacji muzycznej*, red. M. Jankowska, Warszawa 2002.
- ZWIERNIK J., *Alternatywa w edukacji przedszkolnej. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wrocław 1996.
- ŻEBROWSKA M., *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1987.
- ŻECHOWSKA B., *Efektywność pracy nauczyciela*, Katowice 1982.
- ŻUKOWSKAJA R.J., *Igra i jego pedagogiczskie znaczenie*, Moskwa 1975.

Artykuły

- BEDNARCZYK K., *Rola zabaw konstrukcyjnych w kształtowaniu postaw społeczno-moralnych 4 i 6-latków*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1976, nr 9.
- BEDNARCZYK K., *Uspołecznianie dzieci ważnym elementem dojrzałości szkolnej*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1982, nr 11-12.
- BEDNAREK A., *Sześćioletni przedszkolak – dobrym kolegą*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1973, nr 3.
- BOŁODYRIEW N., *Metody wychowania moralnego*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1958, nr 4.
- BONNA B., *Rozwój i kształcenie dziecka przedszkolnego*, „Wychowanie na co Dzień” 2003, nr 1-2.
- BURTOWA M., *Wzajemne oczekiwania rodziców i nauczycieli*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1987, nr 9.
- CHRIENNIKOW T., *Muzykalno-estetyczne wychowanie dzieci i młodzieży*, „Sowiecka Kultura” 1961, nr 9.
- CZERWIŃSKI J., *Pełnienie ról społecznych – ważny czynnik wychowawczej aktywizacji ucznia*, „Życie Szkoły” 1982, nr 1.
- CZYŻEWSKI M., *Z badań nad uspołecznieniem 6-letnich jedynaków*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1983, nr 9.
- DEJKO J., *Kształtowanie postaw społeczno-moralnych w nauczaniu początkowym*, „Zbiornik Szkoła Gminna” 1980, nr 5.
- DOMANIEWSKA T., *Role społeczne pełnione przez dziecko przedszkolne*, „Oświata i Wychowanie” 1985, nr 12.
- DOMANIEWSKA T., *Rozwój dziecka a zadania, metody i treści wychowania społeczno-moralnego w przedszkolu*, „Oświata i Wychowanie” 1985, nr 12.
- DRUSZKIEWICZ K., *Wpływ muzyki na przygotowanie dziecka do szkoły*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1980, nr 1.

- DUDZIŃSKA I., *Stosunek dzieci 6-letnich do pracy dorosłych*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1970, nr 3.
- DYDO A., *Wybrane sposoby kształtowania postaw społeczno-moralnych u dziecka 6-letniego*, „Biuletyn KOiW”, 1985, nr 9-10.
- FERENZ K., *Współczesne funkcje przedszkola*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1999, nr 4.
- GARBER. L.A., *Niekatoryjne problemy preemstwiennosti w muzykalno-esteticzskom wospitanii dzieci*, „Sowietskaja Pedagogika” 1968, nr 1.
- GARBULA J., *Elementy wychowania dla pokoju w programie wychowania przedszkolnego*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1986, nr 11.
- GERSTMANN S., *Psychologiczne podstawy przygotowania dziecka do szkoły*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1971, nr 5.
- GRZYBOWSKA M., *Kształtowanie postaw patriotycznych u dzieci w młodszym wieku szkolnym*, „Życie Szkoły” 1985, nr 3.
- GUZ S., *Jak dzieci przedszkolne rozumieją normy moralne*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1973, nr 5.
- GUZ S., *Postawy prospołeczne i ich kształtowanie u dzieci*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1985, nr 9.
- GUZ S., *Przestrzeganie norm społeczno-moralnych przez dzieci wstępujące do szkoły*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1964, nr 10, 11, 12.
- GUZ S., *Samooceny dzieci 6-letnich*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1986, nr 7-8.
- JABŁOŃSKA M., *Możliwości poznawania dziecka podczas zajęć umuzykalniających*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1990, nr 8.
- JANKOWSKA R., *Piosenka wśród przedszkolaków*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1974, nr 3.
- JASTRZĘBSKA M., *Uspołecznienie dzieci w przedszkolu*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1976, nr 9.
- JAWORSKA A., *Kształcenie głosu dziecka*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1986, nr 2.
- KAIPER M., *W poszukiwaniu skutecznych metod wychowania społeczno-moralnego*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1979, nr 2.
- KAMIŃSKA B., *Możliwość wprowadzania dziecka przedszkolnego w strukturę muzyki*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1976, nr 2.
- KAMIŃSKI A., *Metoda, techniki, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, „Studia Pedagogiczne”, t. 19, 1970.
- KĄKOL M., *Specyfika wychowania patriotycznego w wieku przedszkolnym*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1985, nr 11.
- KOTŁOWSKI K., *Rzecz o wychowaniu patriotycznym*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1975, nr 11.
- LIPSKA E., *Poszukiwania w zakresie wychowania muzycznego w polskich przedszkolach*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1972, nr 2.

- LUBOWIECKA J., *Funkcje i zadania współczesnego przedszkola*, „Wychowanie w Przedszkolu” 2006, nr 1.
- MICHALSKA-SEREMEK A., *Umiejętność zachowań społeczno-moralnych przez dzieci 6-letnie a ich postępowanie*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1977, nr 12.
- MOWRER O.H., *Wylaniająca się synteza teorii zachowania się*, „Psychologia Wychowawcza” 1959, nr 4 i 1960, nr 1.
- MUSZYŃSKI H., *Wychowanie uspołeczniające*, „Wychowanie” 1963, nr 11-12.
- OCHMAŃSKI M., *Rozumienie i przestrzeganie norm moralnych przez dzieci 6-letnie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1987, nr 2.
- OLESZKO T., *Zainteresowania muzyczne dzieci sześciolletnich*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1995, nr 5.
- PILICZOWA H., *Zajęcia umuzykalniające w oddziale starszaków*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1978, nr 11.
- PODOLSKA B., *Budzenie twórczej aktywności muzycznej dzieci*, „Poradnik Muzyczny” 1979, nr 3.
- PROSNAK J., *Z dziejów wychowania muzycznego w Polsce, cz. 1*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1970, nr 3.
- PRUS-WIŚNIEWSKA H., *Budzenie życzliwości dla otoczenia w pracy z dziećmi 6-letnimi*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1978, nr 6.
- PRUS-WIŚNIEWSKA H., *Kształtowanie postaw społeczno-moralnych dzieci 6-letnich*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1979, nr 9.
- PRUS-WIŚNIEWSKA H., *Rozwój społeczno-moralny dziecka w wieku przedszkolnym w świetle badań*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1985, nr 2-3.
- PRUS-WIŚNIEWSKA H., *Z doświadczeń nad kształtowaniem umiejętności współzycia w grupie 6-latków*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1985, nr 9.
- PRZYCHODZIŃSKA M., *O cechach muzykalności dzieci w wieku 3-7 lat oraz możliwościach jej rozwoju*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1976, nr 2.
- PRZYCHODZIŃSKA-KACICZAK M., *Zintegrowana percepcja artystyczna*, „Wychowanie Muzyczne w Szkole” 1976, nr 2, 3.
- PYTŁAK A., *Muzyka w wychowaniu przedszkolnym*, „Oświata i Wychowanie” 1985, nr 12.
- RAKOWSKI A., *Muzyka w przedszkolu. Podstawowe uwarunkowania dostępu dzieci i młodzieży do kultury muzycznej*, „Ruch Muzyczny” 1984, nr 18.
- ROGALSKA U., *Poszukiwania w zakresie sposobów realizacji i wychowania muzycznego w przedszkolu w grupie dzieci 6-letnich*, „Zeszyty Naukowe”, Bydgoszcz 1981, nr 5.
- ROGALSKA U., *Specyfika wychowania muzycznego dzieci 6-letnich w przedszkolu*, „Zeszyty Naukowe” 1980, nr 4.

- SAWICKA A., *Sześciolatki poznają swoją ojczyznę*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1978, nr 5, 7, 8.
- SŁOMIŃSKA E., *Muzyka w naszym przedszkolu*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1997, nr 6.
- SOSIŃSKA T., *Muzyka – nauka czytania*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1984, nr 2.
- SZUSTROWA T., „Psychologia wychowawcza” 1971, nr 3.
- SOSIŃSKA T., *Umuzycznienie a rozwój społeczno-moralny*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1982, nr 7-8.
- TROJANOWSKA A., *Integracja zajęć plastycznych i muzycznych w procesie kształcenia kultury estetycznej uczniów*, „Studia Pedagogiczne” t. 34, 1975.
- UCHYŁA-ZROSJKI J., *Czy pierwszoklasiści będą śpiewać?*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1981, nr 12.
- UCHYŁA-ZROSKI J., *Jak uczyć piosenki, przykłady dydaktyczne wraz z komentarzem*, „Nauczanie Początkowe” 1995/6, nr 5.
- WALCZYNA J., *Wychowanie patriotyczne w przedszkolu*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1979, nr 7-8.
- WALOSZEK D., *Prawidłowości kierowania rozwojem społecznym dzieci w wieku przedszkolnym*, „Wychowanie Przedszkolne” 1989, z. 4.
- WIEMAN M., *Koncert małych cymbalistów*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1984, nr 11-12.
- WIEMAN M., *Przedszkolna orkiestra*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1982, nr 7-8.
- WIEMAN M., *Wychowanie muzyczne dzieci 6-letnich*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1979, nr 6.
- WIEMAN M., *Z solmizacją „za pan brat”*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1984, nr 4-5.
- WIEMAN M., *Piłki na zajęciach umuzyczniających w grupie dzieci 6-letnich*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1986, nr 1.
- ZAKRZEWSKA I., *Piosenka zbliża do muzyki*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1984, nr 6.

S P I S

ANEKSÓW, TABEL I SCHEMATÓW

Spis aneksów

Aneks 1. Wybrane tytuły piosenek przydatnych w rozwijaniu dziecka jako członka zbiorowości przedszkolnej.	153
Aneks 2. Wybrane tytuły piosenek przydatnych w kształtowaniu więzi emocjonalnej z rodziną	158
Aneks 3. Wybrane tytuły piosenek przydatnych w kształtowaniu postaw dzieci w kontakcie z otoczeniem społecznym	162
Aneks 4. Wybrane tytuły piosenek przydatne w budzeniu szacunku dla świata przyrody.....	164
Aneks 5. Wybrane tytuły piosenek przydatne w budzeniu szacunku dla świata przyrody.....	168
Aneks 6. Wybrane tytuły polskich tańców narodowych i regionalnych.....	169
Aneks 7. Wybrane tytuły piosenek przydatnych w rozbudzaniu zainteresowań dzieci życiem ludzi w innych krajach	171
Aneks 8. Wybrane tytuły tańców innych narodów	173

Spis tabel

Tabela 1. Wiek nauczycieli	120
Tabela 2. Staż pracy pedagogicznej	121
Tabela 3. Warunki lokalowe	124
Tabela 4. Zestawienie danych posiadania instrumentów muzycznych w badanych przedszkolach.....	127
Tabela 5. Zestawienie ilościowe korzystania przez nauczycieli z literatury z zakresu umuzykalnienia.....	128
Tabela 6. Ogólnowychowawcze metody pracy z dziećmi.....	133

Tabela 7. Formy wychowania muzycznego w przedszkolu sprzyjające uspołecznianiu	139
Tabela 8. Tytuły piosenek najczęściej wykonywanych w programach uroczystości	141
Tabela 9. Tematyka uroczystości	142
Tabela 10. Najczęściej wykonywane tańce	143
Tabela 11. Wychowanie społeczne a formy muzyczne	144
Tabela 12. Postawy społeczne charakteryzujące grupę dzieci 6-letnich na zajęciach umuzykalniających wskazane przez nauczycieli	147

Spis rysunków

Schemat 1. Zakres wychowania moralnego	19
Schemat 2. Zależność zachowań dzieci od wpływu otoczenia	20
Schemat 3. Kierunek i przebieg rozwoju moralnego	43
Schemat 4. Przedszkole w procesie umuzykalniania dzieci	76
Schemat 5. Forma wychowania muzycznego w przedszkolu: śpiew i ćwiczenia mowy	83
Schemat 6. Formy wychowania muzycznego w przedszkolu: ruch przy muzyce	90
Schemat 7. Forma wychowania muzycznego w przedszkolu: tworzenie muzyki	99
Schemat 8. Zadania muzyczno-wychowawcze nauczyciela przedszkola	151

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
CZĘŚĆ I. Problematyka wychowania społecznego w świetle literatury	9
1. Zadania przedszkola w zakresie wychowania społecznego	9
2. Sposoby realizacji wychowania społecznego w grupie dzieci sześcioletnich	28
3. Poziom społeczny rozwój dzieci sześcioletnich	38
4. Zachowania społeczne dzieci sześcioletnich	50
CZĘŚĆ II. Zajęcia umuzykalniające w przedszkolu i ich rola w wychowaniu społecznym	69
1. Cele i zadania zajęć umuzykalniających w grupie dzieci sześcioletnich	69
2. Formy i sposoby realizacji zajęć umuzykalniających	77
3. Wartości wychowawcze zajęć umuzykalniających	100
CZĘŚĆ III. Realizacja zajęć umuzykalniających w przedszkolu w latach 1994, 2001, 2008	119
1. Charakterystyka pracy nauczyciela w zakresie prowadzenia zajęć umuzykalniających	119
2. Baza lokalowa i materialna	123
3. Organizacja pracy nauczyciela oraz metody i formy pracy muzyczno-wychowawczej	123
PODSUMOWANIE	148
ANEKSY	153
BIBLIOGRAFIA	174
SPIS ANEKSÓW, TABEL I SCHEMATÓW	191

